

- Multikulturalizam i etnicitet
Goran Bašić
- Social culture: Reevaluating the paradigm
Ljubomir Hristić
- Slepe ulice istorije
Elita, (dis)kontinuitet i legitimitet
Neven Cvetičanin
- О парадоксу прогреса
Владимир Ментус
- Sudskomedicinska veštačenja u teoriji
i praksi medicinskog prava
Hajrija Mujović
- Nasilje i mi
- Mediji o nasilju nad ženama
Zorica Mršević
- Генетички и други здравствени основи
дискриминације на раду
Сања Н. Стојковић Златановић
- U susret regionalnoj
depopulaciji u Srbiji
Vladimir Nikitović

Knjiga donosi suštinske preporuke kreatorima politika u Srbiji. One se tiču drastičnog smanjenja broja stanovnika i ozbiljne regionalne i subregionalne depopulacije u Srbiji sredinom veka; potrebe da se mere podsticanja rađanja sprovede mnogo duže od prikazanog projekcionog horizonta; i neophodnosti delovanja na migracionu komponentu demografskog razvoja. Knjiga koja je pred nama predstavlja celovit pristup u izučavanju demografske budućnosti Srbije i ozbiljan je pomak u ovoj sferi.

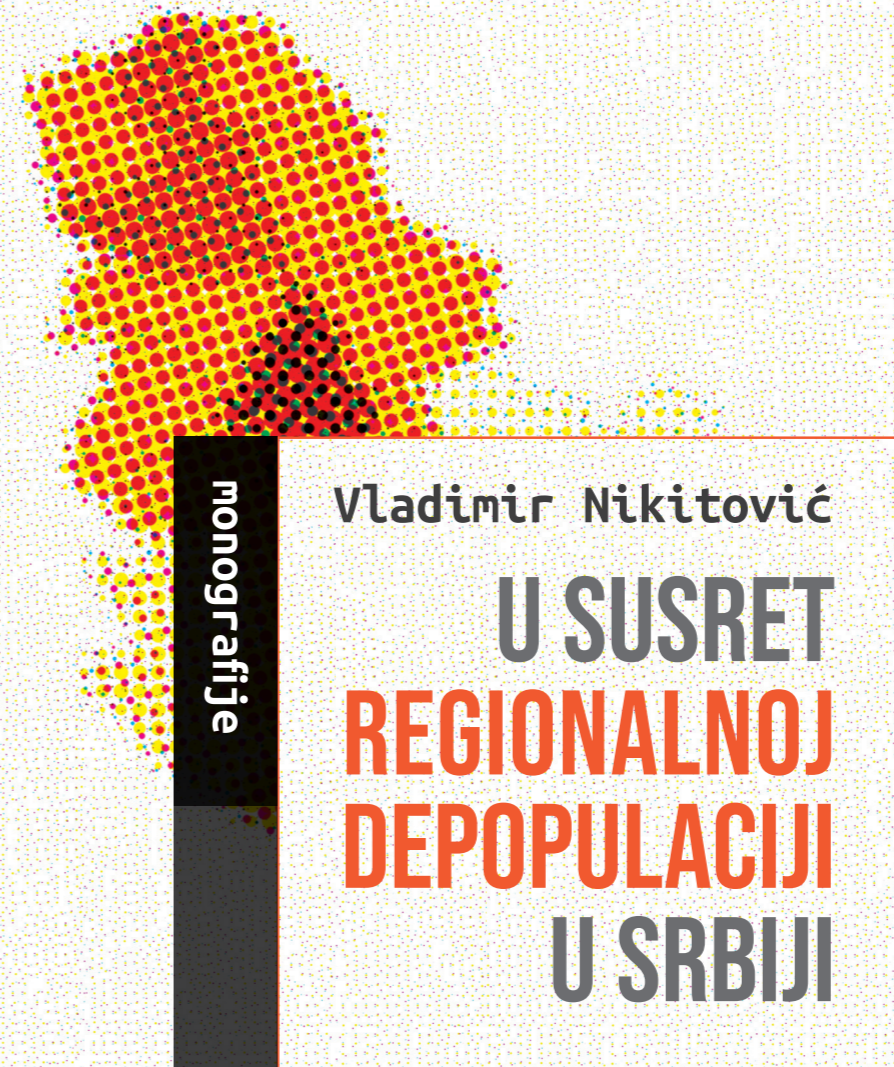

Osim što knjiga donosi nove znanstvene spoznaje o mogućoj demografskoj budućnosti Srbije, iznimna je i njezina aplikativna vrijednost. Minucioznim radom autor je stvorio sveobuhvatnu i kvalitetnu znanstvenu studiju koja je izvrsno demografsko polazište za formuliranje i donošenje novih mjera populacijske politike, među kojima su svakako prioritetne one u području migracija.

U vreme kada se čini da se demografska nauka, barem u onom delu koji do novih saznanja dolazi putem kvantitativnih metoda, previše „usitnila” i svela na brojna mikro istraživanja, često teško shvatljiva u okviru šire celine, pravo je osveženje susresti se sa postupkom koji pokušava da nam pruži jedan širi, celovitiji pogled na demografska pitanja koja su zajednička velikom broju savremenih populacija.

www.idn.org.rs

Dr. Vladimir Nikitović

Proučavanjem demografskih pojava i procesa, posebno sa aspekta budućeg populacionog razvoja, bavi se već dve decenije. Njegova naučna bibliografija obuhvata više od 80 jedinica iz oblasti demografskih projekcija, fertiliteta, migracija i populacione politike. Radi u Centru za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu. Urednik je Stanovništva, jednog od najstarijih demografskih časopisa u svetu. Bio je rukovodilac, tematski ekspert i konsultant na brojnim nacionalnim i međunarodnim projektima, kao i učesnik u kreiranju strategija i dokumenata javnih politika u domenu demografije i prostornog planiranja.

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

U SUSRET
REGIONALNOJ
DEPOPULACIJI
U SRBIJI

Edicija
Monografije

Urednik edicije
Dr Vladimir Milisavljević

Izdavač
Institut društvenih nauka
Beograd, 2019.

Za izdavača
Dr Goran Bašić

Recenzenti
Prof. dr Sanja Klempić Bogadi
Prof. dr Mirjana Rašević
Prof. dr Gordana Vojković

Vladimir Nikitović
**U SUSRET
REGIONALNOJ
DEPOPULACIJI
U SRBIJI**

● monografije

Institut društvenih nauka
Beograd, 2019.

Sadržaj

7	1. ZAŠTO SU NAM POTREBNE DEMOGRAFSKE PROJEKCIJE?
9	1.1. Ranije projekcije stanovništva na podnacionalnom nivou
15	2. POLITIKE ODRŽIVOG RAZVOJA KAO PROJEKCIONI OKVIR
17	2.1. Konceptualno-metodološki okvir projekcije
19	2.1.1. <i>Teorijsko-empirijski model u očekivanom scenariju</i>
25	3. MOGUĆE PROMENE U STOPAMA RAĐANJA – OČEKIVANI I OPTIMISTIČKI SCENARIO
27	3.1. Optimizam zvaničnih projekcija
29	3.2. Hipoteza o fertilitetu
30	3.2.1. <i>Hipoteze o fertilitetu na nivou oblasti</i>
37	4. SMANJENJE SMRTNOSTI – OČEKIVANI SCENARIO
39	4.1. Zvanične projekcije – od pesimizma do optimizma
41	4.2. Hipoteza o mortalitetu
45	5. KAKO MIGRACIJE ČINE RAZLIKU – OČEKIVANI SCENARIO
45	5.1. Unutrašnja migracija
47	5.1.1. <i>Hipoteza o unutrašnjoj migraciji</i>
50	5.2. Međunarodna migracija
51	5.2.1. <i>Hipoteze u zvaničnim projekcijama</i>
53	5.2.2. Hipoteza o međunarodnoj migraciji
61	6. SCENARIJI POPULACIONOG RAZVITKA
61	6.1. Scenario „očekivana budućnost“
73	6.2. Scenario „optimistična budućnost“
82	6.3. Scenario „nulti migracioni saldo“
90	6.4. Diskusija scenarija u kontekstu zvanične projekcije RZS
91	6.4.1. <i>Poruke na osnovu populacione dinamike 2018–2050.</i>
93	6.4.2. <i>(Ne)upotrebljivost zvanične prognoze RZS 2011–2041.</i>
97	7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA: KAKVA POPULACIONA POLITIKA NAM TREBA?
101	LITERATURA I IZVORI
109	ANEKS

1. Zašto su nam potrebne demografske projekcije?

Ako nas interesuje kako bi izgledala demografska budućnost neke države ukoliko se uočeni trendovi komponenti populacione dinamike (rađanja, umiranja i preseljavanja) nastave ili, pak, promene u skladu sa željenim i/ili hipotetičkim ciljnim vrednostima, najčešće se oslanjamo na projekcije stanovništva koje proizvode renomirane statističke agencije i nacionalni statistički zavodi. Druga uloga takvih projekcija jesu međunarodna poređenja.

Projektovani demografski indikatori na nacionalnom nivou mogu predstavljati, pre svega, osnovne smernice prilikom izrade nacionalnih strategija razvoja, odnosno za opšti uvid u buduće kretanje važnijih grupa stanovništva, ali su za sve vidove planiranja društvenog razvoja neophodne projekcije stanovništva koje polaze od konkretnih zajednica, tj. od nižih nivoa teritorijalne organizacije države. Naime, prilikom demografskog „sabiranja“ stanovništva do prostornog nivoa kakav je državni izgube se – međusobno ponište – brojne razlike u demografskim obeležjima koje su, uprkos napredovanju opšteg procesa demografske homogenizacije, i dalje vrlo izražene na nivou naselja, opština/gradova, ali i oblasti i regiona. Zanemarivanje ovakvih izvora heterogenosti može u velikoj meri nepovoljno uticati na razumevanje suštine demografskih procesa, i posledično na sve društvene akcije koje se sprovode u cilju usmeravanja razvitka populacije. Ovo je posebno bitno kada je u pitanju uticaj migracija na regionalnu i subregionalnu diferencijaciju demografskog razvitka u uslovima dugotrajno niskih stopa rađanja – što je slučaj kod stanovništva Srbije.

Potreba za projekcijama populacione dinamike u oblastima i regionima Srbije proizilazi iz izazova demografskog razvoja na podnacionalnom nivou, što je često zanemareno ili nepravilno adresirano pitanje u zvaničnim projekcijama, strateškim dokumentima i planovima prostornog razvoja. Uprkos sličnim generalnim tendencijama demografskih procesa širom Srbije, evidentne su značajne razlike u demografskom

potencijalu na nivou jedinica lokalne samouprave, pa čak i na nivou oblasti i regiona. Štaviše, tek kada se fokus istraživanja usmeri na manje prostorne jedinice, moguće je uočiti ne samo razlike u smeru i intenzitetu određenih demografskih procesa, već i različit značaj koje komponente populacionog razvitka imaju za različite oblasti/regione, što, pak, istraživanja na nivou države ne dozvoljavaju.

Osnovni cilj ove demografske studije je izraditi, predstaviti i interpretirati projekcije stanovništva na nivou oblasti u Srbiji kako bi se sagledali efekti potencijalne realizacije nedavno donetih mera populacione politike u sferi podsticanja rađanja, kao i uticaji očekivanih društveno-ekonomskih promena nakon pristupanja Evropskoj uniji, u narednom periodu. Posebni ciljevi izvedeni iz osnovnog su sledeći:

- oceniti bilans međunarodne migracije na nivou oblasti
- izraditi procenu polno-starosne strukture uključujući uticaj faktora međunarodne migracije
- oceniti potencijalne demografske efekte aktuelne *Strategije podsticanja rađanja*
- oceniti uticaj migracionog faktora na regionalnu i subregionalnu depopulaciju
- ponuditi alternativu zvaničnim projekcijama s obzirom na njihove poznate metodološke propuste
- ponuditi prognoze, i to u više scenarija, za najznačajnije starosne grupe stanovništva po oblastima Srbije za više vremenskih preseka do 2050. godine
- ukazati donosiocima odluka na razlike u tempu i kvantitetu demografskih posledica u zavisnosti od prioriteta populacione politike na regionalnom/lokalnom nivou.

Kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi, bilo je neophodno sprovesti sledeće korake:

- izabrati konceptualno-teorijski okvir za formulisanje hipoteza o budućem kretanju komponenti populacione dinamike
- definisati hipoteze i scenarije demografske budućnosti u skladu sa osnovnim ciljem
- izraditi projekcije stanovništva na nivou oblasti pomoću kohortno-komponentnog metoda

- predstaviti i interpretirati projekcione rezultate za najvažnije demografske pokazatelje
- sagledati i obrazložiti razlike u rezultatima između scenarija demografske budućnosti sa aspekta ciljeva studije
- oceniti zvaničnu projekciju iz ugla rezultata prikazanih u ovoj knjizi.

Monografija se sastoji iz sedam celina koje su, izuzev zaključne, strukturirane po odeljcima. Nakon uvodnog dela u kome se ukazuje na neophodnost jedne ovakve studije u aktuelnim demografskim okolnostima i koraka potrebnih za njenu realizaciju, sledi poglavlje o konceptualno-teorijskom okviru zasnovanom na politikama održivog razvoja i modelima koji predstavljaju polazišta za projekcione pretpostavke. U naredna tri poglavlja prikazane su prognoze za svaku od tri komponente populacione dinamike. U šestom poglavlju, posvećenom scenarijima demografske budućnosti, kroz četiri odeljka, predstavljene su rezultati projekcija i diskutovane su razlike između njih, dok zaključna razmatranja čine završnu celinu.

Na kraju ovog uvodnog odeljka dat je kraći pregled i analitički osvrt na rezultate ranijih studija koje su sadržale demografske projekcije na nižim teritorijalnim nivoima.

1.1. Ranije projekcije stanovništva na podnacionalnom nivou

Tek sa pojavom savremenih projekcija stanovništva Srbije, zasnovanih na primeni kohortno-komponentnog metoda, počelo se sa izradom projekcija na nižim teritorijalnim nivoima, kao što je opštinski. Tako su prve projekcije ovog tipa, vezane za rezultate Popisa stanovništva iz 1971. godine, objavljene 1979. u izdanju Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka (Никитовић 2004). Međutim, varijanta izrađena komponentnim metodom nije uključila migracije, što joj daje samo analitički, ali ne i prognostički karakter, što je potrebno kod projekcija namenjenih u planerske svrhe. Druga varijanta, pak, predstavljala je prostu linearnu ekstrapolaciju uočenog trenda u kretanju ukupne populacije, što ju je, takođe, ograničavalo iz planerskog ugla, budući da, po svojoj prirodi, nije pružala rezultate

polno-starosnog sastava stanovništva, a što je jedan od ključnih zahteva od projekcija na nižim teritorijalnim nivoima. Međutim, projektovanje migracija na podnacionalnom nivou predstavlja daleko najveći izazov prilikom izrade demografskih projekcija. Osim što je predviđanje migracionih trendova povezano sa većom neizvesnošću u poređenju sa prognoziranjem stopa rađanja i smrtnosti, čak i na kraći rok, treba naglasiti da je populaciona dinamika manjih teritorijalnih jedinica veoma osetljiva i na relativno manje promene u obimu migracija (Van der Gaag i dr. 2000). Činjenica je da ni ostvareni pomaci u savremenoj projekcionoj metodologiji nisu smanjili neizvesnost u pogledu prognoza ukupne populacije izazvanu migracionom komponentom (Azose i dr. 2016).

U ovoj prvoj demografskoj projekciji na nivou jedinica lokalne samouprave (JLS) u Srbiji, kod 73,5% JLS u dva južna regiona registrovan je porast greške tokom projekcionog perioda. Tačnost linearnog metoda, u odnosu na alternativni komponentni, najveća je nakon prvih 10 godina, da bi postepeno opadala tokom vremena u korist komponentnog metoda. Precenjivanja na osnovu komponentnog metoda prevashodno se odnose na opštine koje odlikuje negativan migracioni saldo, odnosno na opštine kod kojih je pad fertiliteta nastavljen sličnim tempom, bržim od tempa pretpostavljenog hipotezom o fertilitetu. Najveće potcenjivanje ukupne populacije na osnovu komponentnog metoda odnosilo se na veće regionalne centre, koje je odlikovao pozitivan migracioni saldo. Na nivou oblasti, komponentni metod je dao bolje rezultate u odnosu na linearni samo za opštine Borske i Pirotске oblasti.

Prema komponentnom metodu, relativna greška je rasla tokom projekcionog perioda, posebno kod opština koje imaju naglašen emigracioni karakter. U slučaju Beogradske oblasti, potcenjivanje broja stanovnika uzrokovano je izostavljanjem migracione komponente. Kada je u pitanju region Vojvodine, u sva tri vremenska preseka (Popis 1981, 1991. i 2002.) generalno se može govoriti o precenjivanju broja stanovnika iz perspektive oba metoda. Značajni iznosi potcenjivanja broja stanovnika, prema komponentnom metodu, javljaju se samo kod tri opštine (Novi Sad, Temerin, Stara Pazova), koje je tokom projekcionog perioda odlikovao osetniji iznos pozitivnog migracionog salda, dok je precenjivanje zabeleženo u opštinama koje su doživele negativan migracioni saldo tokom projekcionog perioda.

Prostorni planovi, odnosno strategije prostornog razvoja države, predstavljaju drugi relevantan izvor zvaničnih projekcija stanovništva na podnacionalnom nivou. Prvi koji je uključio opštinski nivo je *Prostorni plan Republike Srbije 1991–2011*. Kod svega 30 opština u dva južna regiona (region Šumadije i Zapadne Srbije i region Južne i Istočne Srbije) broj stanovnika je precenjen, pri čemu čak polovina od tih opština obuhvata veće regionalne centre. Pri tom su odstupanja za većinu opština na nivou do 5%, a za manji broj ispod 10%. S druge strane, potcenjivanje broja stanovnika registrovano je samo za pet opština, uglavnom ispod 4%. Znatno manji iznosi odstupanja ove projekcije, kao i najmanji broj opština čiji je broj stanovnika precenjen, u odnosu prvu projekciju ovog tipa, posledica su vremena izrade njenih hipoteza. Za razliku od starijih projekcija, autori projekcije za prostorni plan „1991–2011“ već su imali saznanja o promeni tendencija u kretanju broja stanovnika, što je uticalo na njihove pretpostavke o znatnijem snižavanju fertiliteta i stopa migracionog salda (Никитовић 2004).

Međutim, značajniji iznosi potcenjivanja odnose se na opštine koje su tokom 1990-ih predstavljale jaka imigraciona područja, prihvatajući veliki broj stanovništva izbeglog sa teritorija Hrvatske i Bosne i Hercegovine. To jasno pokazuju iznosi grešaka za opštine Južnobačke i Sremske oblasti koji se kreću u rasponu 10–15%.

Drugi postojeći set projekcija na podnacionalnom nivou, izrađen za potrebe prostornog plana, odnosi se na aktuelnu *Strategiju prostornog razvoja Srbije do 2020*. Ovaj prostorni plan je ponudio rezultate do nivoa oblasti, što bi se moglo protumačiti time da su autori verovatno bili poučeni iskustvom pređašnjeg plana, da je migracionu hipotezu izuzetno teško definisati i na nacionalnom, a posebno na nivou opština koji, pored pretpostavke o budućem kretanju međunarodnih, zahteva i pretpostavku o dinamici unutrašnjih migracija – u oba slučaja, uz neophodnu hipotezu o polno-starosnom obrascu u skladu sa ulaznim zahtevima kohortno-komponentnog metoda.

Konačno, poslednji dostupan set projekcija stanovništva na nižim teritorijalnim nivoima objavljen je 2014. i polazi od rezultata Popisa 2011. godine (RZS 2014). Objavljen je u okviru redovnog seta zvaničnih projekcija Republičkog zavoda za statistiku Srbije (RZS), ali sa očiglednim propustom u osnovi migracione hipoteze (videti odeljak: 5.2.1. *Hipoteze u zvaničnim projekcijama*). Iako se u uvodnom delu

ove publikacije ističe da je u pitanju prvi takav zvaničan set za područje današnje Srbije u izdanju RZS, što je formalno tačno, prenebregava se činjenica da je, prethodno analizirani, prvi set projekcija na nivou opština objavljen, zapravo, od strane jednog od dva suizdavača zvaničnih projekcija,¹ kao dodatak redovnom setu projekcija izrađenom na osnovu Popisa 1971. godine (CDI IDN 1979). Čak iako zanemarimo formalni aspekt, sasvim je jasno da konstatacija u publikaciji iz 2014. da „projekcije stanovništva opština i gradova predstavljaju značajan skok u dosadašnjoj zvaničnoj i akademskoj praksi na tom polju demografskih računa“ (RZS 2014: 7) ne stoji imajući u vidu dva ovde analizirana seta projekcija – prvi iz 1979. kao dodatak zvaničnih projekcija u izdanju nekadašnjeg Saveznog zavoda za statistiku (SZS) i CDI IDN i drugi u okviru Prostornog plana Republike Srbije za period 1991–2011. godine.

Obe ove činjenice ne samo što ukazuju da aktuelne projekcije ne predstavljaju „skok u dosadašnjoj zvaničnoj i akademskoj praksi“ na ovom polju, već, uz tradicionalnu netransparentnost metodološkog postupka (Nikitović 2007; 2011; 2013), ozbiljno devalviraju njihov kvalitet i upotrebljivost. Konačno, aktuelna procena populacione veličine Srbije na dan 30.06.2018. od strane samog RZS iznosi 6.963.764 stanovnika (RZS 2019), što je za svega 139.208 lica više od broja projektovanog varijantom koja uključuje migracije u zvaničnoj projekciji za 2041. godinu – 6.824.556 (RZS 2014: 70). Ključni razlog ovako optimistične pretpostavke leži u nerealno ocenjenom polaznom migracionom saldu i neargumentovanom optimizmu pretpostavke o porastu salda međunarodne migracije u Srbiji do nivoa od čak +30.000 lica godišnje, što je detaljnije obrazloženo u odeljku 5.2.2. prilikom formulisanja hipoteze o međunarodnoj migraciji na nacionalnom, odnosno nivou oblasti.

Glavni zaključak na osnovu pregleda uspešnosti ranijih prognoza stanovništva na podnacionalnom nivou u Srbiji je da je neuspeh u predviđanju promena u trendovima migracija i fertiliteta bio ključni

¹ U publikaciji projekcija u izdanju RZS (2014) zaboravlja se da je, sve do raspada SFRJ, izrada zvaničnih projekcija stanovništva za Srbiju i ostale biše jugoslovenske republike zadužen bio SZS i CDI IDN (Никитовић 2004). Stoga nije tačan navod da je RZS prve projekcije stanovništva Srbije publikovao nakon Popisa 1981. (RZS 2014: 7) budući da je to bio slučaj tek sa projekcijama zasnovanim na rezultatima Popisa 2002.

izvor odstupanja prognoziranih od stvarno registrovanih promena u populacionoj dinamici manjih teritorijalnih celina. Najčešće se pretpostavljao nastavak uočenih tendencija u kretanju stopa rađanja, odnosno zanemarivala se migraciona komponenta zbog teškoća u formulisanju kredibilnih hipoteza. Dodatnu poteškoću predstavljao je dug projekcioni horizont kod najstarije projekcije sa aspekta relativno malih populacija.

Imajući u vidu ova iskustva, poseban akcenat u pripremi projekcija za ovu studiju stavljen je na formulisanje što utemeljenijeg referentnog scenarija fertiliteta i migracija. Takođe, zbog značajno smanjene populacione veličine znatnog broja opština u Srbiji u odnosu na period kreiranja ranijih projekcija, kao i zbog čestih promena njihovih granica, zaključeno je da bi prognoziranje populacione dinamike pomoću kohortno-komponentnog metoda na tom prostornom nivou bilo sasvim nesvrishodno. Stoga je odlučeno da, u skladu sa osnovnim ciljevima studije, nivo oblasti bude osnovna teritorijalna jedinica za izradu prognoza stanovništva Srbije na osnovu kojih će se izvoditi zaključci o budućim promenama u prostornoj diferencijaciji demografskih pokazatelja.

2. Politike održivog razvoja kao projekcioni okvir

Ustavom Republike Srbije predviđeno je da se „Republika Srbija stara o ravnomernom i održivom regionalnom razvoju“ (čl. 94) i da, između ostalog, „uređuje i obezbeđuje održivi razvoj“ (čl. 97 s. 9) (Ustavni sud 2019).

Demografsko stanje odnosno nepovoljni demografski trendovi u Srbiji, na osnovu rezultata Popisa 2002. godine, prepoznati su 2009. u *Nacionalnoj strategiji održivog razvoja* kao jedna od brojnih „pretnji za održivi razvoj zemlje“ (Vlada Republike Srbije 2008: 15). Taj dokument bazira se na strateškom opredeljenju države za evropske integracije, koje je usklađeno sa obnovljenom *Strategijom održivog razvoja EU* iz 2006. godine, te *Milenijumskim ciljevima razvoja UN* iz 2000. i odatle proisteklim *Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja u Republici Srbiji* usvojenim 2006. godine. Jedan od osnovnih ciljeva u Strategiji odnosi se na održivi razvoj privrede u Srbiji koji podrazumeva uravnotežen regionalni razvoj, za šta je, između ostalog, neophodno smanjiti regionalne razlike u demografskim faktorima (Vlada Republike Srbije 2008: 28). U okviru populacione politike izdvojeno je šest strateških ciljeva, koji se odnose na zaustavljanje i/ili usporavanje nepovoljnih demografskih tendencija, pre svega u smislu stvaranja odgovarajućih politika podsticanja rađanja, porasta očekivanog trajanja života i broja godina u dobrom zdravlju; takođe odnose se i na podsticanje unutrašnjih migracija radi uravnoteženja prostornog rasporeda stanovništva, kao i na ukidanje faktora koji utiču na „odliv mozгова“. Konačno, dokument je istakao potrebu za „stvaranjem odgovarajućeg institucionalnog okvira i regulatornih mehanizama populacione politike kao prioritet u demografskom razvoju Republike Srbije“ uključujući usvajanje nacionalne strategije demografskog razvoja (Vlada Republike Srbije 2008: 50).

U međuvremenu, *Milenijumske ciljeve razvoja* je 2015. nasledila *Agenda održivog razvoja do 2030*. Ujedinjenih nacija, koja sadrži 17 ciljeva i 169 potciljeva, kroz koje su definisani svi bitni elementi održivog razvoja svake populacije. Ovi ciljevi su ugrađeni u razvojnu agendu i prioritete

Evropske unije (EU). S obzirom na to da priključenje Srbije Evropskoj uniji spada u strateške ciljeve države, odnosno predstavlja jedan od pet „nacionalnih prioriteta“ (Vlada Republike Srbije 2019), svi dokumenti javnih politika treba da, kroz proces pristupanja EU, integrišu i Agendu 2030 (Vlada Republike Srbije 2017). Dosadašnji napredak u ostvarenju ciljeva održivog razvoja u našoj zemlji prikazan je u prvom Dobrovoljnom nacionalnom izveštaju Republike Srbije o sprovođenju Agende 2030 iz 2019. godine. Populacioni izazovi nisu navedeni eksplicitno, mada su u okviru šest prepoznatih izazova za dalje sprovođenje Agende 2030 u Srbiji sadržani i faktori, pre svega u domenu ekonomskih, zdravstvenih i rodno egalitarnih preduslova održivog razvoja, koji direktno utiču na tendencije prirodnog obnavljanja stanovništva (Vlada Republike Srbije 2019).

U periodu između donošenja dve globalne agende održivog razvoja, prema rezultatima Popisa 2011. godine, demografski pokazatelji su se pogoršali, naročito u pogledu porasta regionalnih razlika (Nikitović i dr. 2015), čime je potreba za realizacijom ciljeva održivog razvoja u demografskom domenu dobila još veći značaj. Jedna od reakcija donosilaca odluka bilo je formiranje Kabineta ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku, čiji je, za sada, najvažniji rezultat *Strategija podsticanja rađanja* (Vlada Republike Srbije 2018), koju je Vlada Republike Srbije usvojila početkom 2018. godine, uz prateća zakonska rešenja (novčana naknada majkama za vreme odsustva povodom rođenja deteta i roditeljski dodatak za prvo četvoro dece u porodici). Ovim dokumentom je, pored opšteg cilja dugoročnog dostizanja nivoa stope ukupnog fertiliteta potrebnog za prirodno obnavljanje stanovništva, definisano osam posebnih ciljeva koje je neophodno prethodno dostići.

S obzirom da su donosioci odluka prepoznali neophodnost sprovođenja politika u domenu demografskog razvitka, odnosno potrebu stvaranja demografskih preduslova za ispunjenje ciljeva održivog razvoja u Srbiji, jedan od osnovnih zadataka ove studije je da oceni dugoročne demografske efekte potencijalnog ostvarenja postavljenih ciljeva *Strategije podsticanja rađanja*. Formiranje pretpostavki o budućem fertilitetu na osnovu sprovođenja mera predviđenih *Strategijom podsticanja rađanja* zasnovano je na tumačenju ciljeva Strategije iz ugla njihove povezanosti sa globalnim ciljevima *Agende održivog razvoja do 2030*. U tu svrhu, neophodno je bilo definisati referentni scenario očekivanog demografskog razvoja, koji ne podrazumeva uticaje populacione politike, već se zasniva na teoretskim saznanjima o mogućim promenama u komponentama

populacione dinamike, proisteklim iz novih tumačenja teorija demografske tranzicije i difuzije socijalnih inovacija, odnosno migracionog „push and pull“ koncepta.

Pored *ex-ante* valorizacije tek donetog strateškog dokumenta u sferi podsticanja rađanja, drugi zadatak ove studije, u okviru sagledavanja uticaja politika održivog razvoja koje se tiču demografske dimenzije, bio je da ukaže na urgentnost donošenja adekvatnih strateških dokumenata u domenu smanjenja nepovoljnog uticaja migracije, naročito na regionalnom nivou. Takav pristup podrazumevao je primenu relativno novog koncepta migracione tranzicije u sferi međunarodne migracije na podnacionalnom nivou, kao i konkretizaciju strateškog cilja prostorno uravnoteženog demografskog razvoja, što je čvrsto povezano sa prioritarnom razvojnom orijentacijom države u pogledu priključenja Evropskoj uniji, odnosno i dalje aktuelnom politikom Unije u pogledu proširenja na Istok (European Commission 2019).

2.1. Konceptualno-metodološki okvir projekcije

Populaciona dinamika na bilo kojoj teritoriji zavisi od tri faktora – rađanja, smrtnosti i migracija. Pošto osnovni cilj studije podrazumeva da projekcioni rezultati, pored ukupnog broja stanovnika, sadrže i prognoze buduće starosne strukture, neophodno je postaviti hipoteze o budućem kretanju sve tri komponente populacione dinamike, a za projektovanje koristiti kohortno-komponentni metod. Za iskazivanje neizvesnosti u vezi sa budućim trendovima sve tri determinante izabran je scenariistički pristup, kakav se najčešći koristi u demografskim projekcijama nacionalnih statističkih zavoda i relevantnih svetskih agencija. Iako je razvoj probabilističkog pristupa u iskazivanju projekcionih neizvesnosti, pre svega na nacionalnom nivou, evidentan (Nikitović 2016), izbor scenariističkog pristupa za projekcije u ovoj studiji može se jednostavno obrazložiti. Korisnici demografskih projekcija na nižim teritorijalnim nivoima uobičajeno traže odgovore na pitanja „šta ako“, kakve nude projekcije iskazane kroz više scenarija/varijanti. Ocenjivanje potencijalnih efekata *Strategije podsticanja rađanja*, kao jedan od osnovnih ciljeva ove monografije, podrazumeva upravo takav pristup. Takođe, probabilistički metodi projektovanja zahtevaju duže vremenske serije istorijskih podataka o demografskim i migracionim događajima, koje su najčešće nedostupne za

podnacionalne nivoe. Ipak, treba istaći da su prednosti probabilističkog pristupa, u pogledu smanjenja subjektivnog suda prognostičara, iskorišćene prilikom formulisanja referentnih hipoteza o fertilitetu i mortalitetu na nacionalnom nivou, kada je korišćen globalni model iz poslednjih projekcija stanovništva sveta u izdanju Populacionog odeljenja Ujedinjenih nacija (UN 2019a).

Postavljeni ciljevi ove studije podrazumevali su formulisanje dva scenarija fertiliteta – očekivani i optimistički. Prvi se odnosi na budućnost razvoja stopa rađanja koja proističe iz analize dostupnih vremenskih serija pomoću pomenutog modela UN, a drugi na realizaciju ciljeva definisanih u aktuelnoj *Strategiji podsticanja rađanja*. Sintagma „optimistički scenario“ može se obrazložiti samim ciljevima Strategije, koji pretpostavljaju krupne pozitivne promene u indikatorima reprodukcije stanovništva u odnosu na dugogodišnje tendencije ili prognozu na osnovu modela UN.

Prilikom formulisanja hipoteze o mortalitetu nije definisan alternativni scenario, zbog relativno stabilnih promena ove komponente, i zbog fokusa same studije na uticaj fertiliteta i migracija na podnacionalnom nivou. Hipoteza o migracijama ima alternativnu varijantu u vidu teoretskog slučaja u kome je bilans svih migracija ravan nuli, što je primenjeno u scenariju tzv. nultog migracionog salda.

Konačno, poseban zadatak kod sve tri komponente demografskog razvitka, predstavljalo je formulisanje hipoteza na nivou oblasti u skladu sa prethodno formulisanim hipotezama na nacionalnom nivou. U tu svrhu korišćene su analize dosadašnjih tendencija stopa rađanja prema starosti i stopa smrtnosti prema polu i starosti na nivou opština i oblasti, počev od Popisa 1991. godine, odnosno bilansa odseljenih i doseljenih prema polu i starosti počev od Popisa 2002. godine.

Kombinacijom navedenih hipoteza o kretanju komponenti populacione dinamike formulisana su tri scenarija populacionog razvitka Srbije (tabela 1).

Tabela 1. Hipoteze u scenarijima populacionog razvitka Srbije

Scenario	Fertilitet	Mortalitet	Migracije
Očekivani	Očekivani	Očekivani	Očekivane
Optimistički	Optimistički	Očekivani	Očekivane
Bez migracija	Očekivani	Očekivani	Bez migracija

Vremenski horizont koji pokrivaju projekcije prikazane u ovoj monografiji predstavlja srednjoročni period omeđen najsvježijim procenama stanovništva odnosno sredinom ovog veka: 30.06.2018–30.06.2050. godine. Kao osnova za početnu polno-starosnu strukturu projekcije uzete su zvanične procene stanovništva prema polu i starosti na nivou oblasti na dan 30.06.2018. godine u izdanju Republičkog zavoda za statistiku (RZS 2019). Ove procene polaze od polno-starosne strukture stanovništva utvrđene Popisom 2011. godine i njenih promena koje su usledile pod uticajem rađanja, smrtnosti i unutrašnjih migracija do sredine 2018. godine. S obzirom na to da tako dobijena procena nije uključila uticaj međunarodne migracije, koji je posebno značajan za izrazito emigracione oblasti, neophodno je bilo izvršiti njene korekcije uključivanjem ocene bilansa međunarodne migracije u periodu između 30.09.2011. („kritični“ datum popisa) i 30.06.2018. godine. Postupak ocene bilansa međunarodne migracije u Srbiji u ovom periodu i njegova distribucija na nivo oblasti objašnjen je u odeljku o međunarodnoj migraciji.

2.1.1. Teorijsko-empirijski model u očekivanom scenariju

Očekivani scenario predstavlja referentni scenario demografskog razvitka prikazan u ovoj knjizi. Za njegovo formulisanje korišćena su, pored empirijske građe, dostupna teorijska saznanja o faktorima promena u kretanju sve tri komponente populacionog razvitka.

Teorija demografske tranzicije je osnovni demografski narativ 20. veka koji opisuje glavne promene u demografskom režimu svih populacija na njihovom putu transformacije u moderna industrijska društva (Арсеновић i dr. 2018). Ravnoteža između plodnosti i smrtnosti, koja se postiže u završnoj fazi tranzicije, opisuje stacionarnu populaciju, kakva u stvarnosti ne postoji, već predstavlja jedan teorijski model na osnovu koga ocenjujemo koliko se realna populacija približava ili udaljava od ove teorijske ravnoteže. Iako se osnovne kritike ovog koncepta odnose na njegovu ograničenost u pogledu dubljeg razumevanja mehanizama u osnovi demografskih promena zbog dominantnog uticaja istorijske epohe (Lutz i dr. 2006), čini se da univerzalnost teorije demografske tranzicije nije upitna, jer njen ekvilibrijumski ili homeostatički okvir može voditi ka boljem razumevanju budućnosti post-tranzicionog fertiliteta (Kirk 1996). Zapravo, već nakon kraja poslednjeg *baby-boom* perioda, tj. od 1960-ih, ispostavilo se da fenomen nedovoljnog rađanja, odnosno reprodukcija koja ne

obezbeđuje dugoročnu zamenu generacija, i time udaljava populaciju od ravnotežnog, stacionarnog stanja, postepeno dobija globalni karakter.

Iako postoje razlike u shvatanju i tumačenju uloge brojnih faktora niskog fertiliteta u savremenom dobu, većina teorija ukazuje da se fundamentalni uzroci ovog fenomena mogu svesti na ekonomske, ideološke, institucionalne i tehnološke promene, odnosno na dve šire grupe faktora: strukturne i kulturološke. Premda je u stvarnosti teško povući jasnu granicu između njih jer se institucije mogu posmatrati kao otelotvorenje kulture (Morgan i Taylor 2006), za lakše razumevanje različite prirode ovih faktora i njihovog uticaja na opadanje fertiliteta, određeni teorijsko-konceptualni okvir je neophodan. Strukturni faktori, u širem smislu, obuhvataju ekonomske i institucionalne i imaju jasnu egzistencijalnu dimenziju. U osnovi su uslovljeni procesima industrijalizacije i urbanizacije, kako to tumači teorija demografske tranzicije, te daljim razvojem ekonomske globalizacije. S druge strane, promene dominantnih mentalnih i kulturnih obrazaca – koje se ogledaju u povećanom značaju individualnih vrednosti, odražavajući širenje porodičnih i kulturni normi Zapada, gde roditeljstvo treba da doprinese individualnom samoostvarenju roditelja – tumače se kao glavni uzorci smanjenja fertiliteta i opisuju se teorijom Druge demografske tranzicije (Van de Kaa 2004; Lesthaeghe 2014). Iako ovaj koncept ima drugačiji ugao gledanja od tipično ekonomskog tumačenja pada fertiliteta, kakav nudi npr. mikroekonomska teorija fertiliteta, mnogi smatraju da promene u kulturnim obrascima nisu u koliziji sa strukturnim promenama i ekonomskom globalizacijom. Naprotiv, obe grupe makro-faktora su povezane i istovremeno deluju na odluke o rađanju budući da zapadni koncept transformacije porodice sledi ili prethodi ekonomskoj globalizaciji (Morgan i Taylor 2006), što se, nakon pada „gvozdene zavese“ pokazalo na primeru zemalja bivšeg Istočnog bloka (Thornton i Philipov 2009), a moglo se uočiti ranije na primeru socijalističke Jugoslavije (Матковић 1994).

Ako je za prihvatanje globalnog karaktera teorije prve demografske tranzicije ključni faktor bilo vreme potrebno da se prikupe dokazi o širenju tranzicije van granica država na osnovu čijeg je demografskog razvoja formulisana, čini se da je za razumevanje, te posledično za prognozu post-tranzicionog fertiliteta od posebne važnosti da se pođe od što je moguće dužih empirijskih serija, kao i modela koji bi se bazirao na globalnoj empirijskoj građi. Kao jedini kandidat nameće se projekcioni model koji Populacioni odsek Departmana za ekonomske i društvene poslove

Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: model UN) razvija od 2010. godine za prognoze vitalnih komponenti populacione dinamike u svojim redovnim setovima *Izgleda svetske populacije*. Cilj ovih projekcija, koje se protežu čak do kraja 21. veka, je da razmotre posledice završetka demografske tranzicije na globalnom nivou, čime se izražava uverenje da bi visoke i vrlo visoke stope rađanja trebalo da budu prošlost za skoro čitavu planetu do 2100. u skladu sa dostizanjem ciljeva održivog razvoja (UN 2017a; 2019a). Takva pretpostavka, s druge strane, podrazumeva da bi nisko-fertilitetne oblasti širom planete trebalo da dožive blag do umeren, post-tranzicioni oporavak stope ukupnog fertiliteta. Ovaj model je, u svojoj prvoj verziji iz 2010, predvideo da će države koje su iskusile veoma nizak nivo fertiliteta dugoročno, tj. u roku od naredne 3–4 generacije, povratiti nivo stope ukupnog fertiliteta potreban za zamenu generacija (UN 2011), time implicitno poručujući da savremeni pad stopa rađanja nije ireverzibilan proces, jer nije bez presedana ni u 20. veku (Kohler i dr. 2002).

Koncept modela UN dozvoljava da svaka država ima svoj tempo u procesu oporavka fertiliteta, uključujući probabilistički element zasnovan na empirijskim serijama za najveći broj svetskih populacija (Raftery i dr. 2014), što odražava jedan od generalnih principa demografske tranzicije u pogledu osobenosti individualnih putanja (Sobotka 2008). Ključni protivargumenti pretpostavci o globalnom sustizanju završne tačke tranzicije fertiliteta (opadanje u visoko-fertilitetnim regionima i oporavak u nisko-fertilitetnim), i to baš na nivou zamene generacija, su da ona nema teorijsko ili globalno empirijsko opravdanje, posebno u naprednim ekonomijama Istočne Azije (Basten i dr. 2012). S druge strane, pored empirijskih dokaza iz poslednjih 10–15 godina, koji upućuju na to da je period najnižeg zabeleženog fertiliteta u svetu možda iza nas, novija istraživanja, zasnovana na indeksu humanog razvoja, sugerišu da dobro poznata negativna korelacija između ekonomskog razvoja i fertiliteta, tipična za čitav 20. vek, može biti preokrenuta, odnosno da ekonomski napredak može voditi višim stopama rađanja u najbogatijim društvima (Myrskylä i dr. 2009; Luci-Greulich i Thévenon 2014) i tako postati smernica razvoja za sve ostale nisko fertilitetne populacije. U tom smislu, mogle bi se protumačiti i sukcesivne korekcije u revizijama modela UN nakon 2012. godine uključujući aktuelni set WPP2019, koje dozvoljavaju da svaka država dostigne ciljnu stopu ukupnog fertiliteta zasnovanu na sopstvenom, ali i iskustvu drugih nisko-fertilitetnih država koje su doživele oporavak fertiliteta, što, u većini slučajeva, rezultuje ciljnom vrednošću stope do 1,85

odnosno 1,75 u regionu Južne Evrope, koji obuhvata balkanske i mediteranske države (UN 2017b; 2019b).

Ovakav konceptualni okvir uvažava makro i mikro geografske diferencijale u širenju demografskih promena – uslovljene razlikama ekonomskog i sociokulturnog karaktera. U principu, takav mehanizam najbolje objašnjava jedna od najstarijih teorija u oblasti društvenih nauka – teorija difuzije inovacija, koja podrazumeva da se prihvatanje novih ideja ili ponašanja ne odigrava istovremeno u društvenom sistemu, već je u pitanju proces u kojem su neki ljudi skloniji da usvoje inovaciju od drugih, tj. da određene grupe ljudi promene prihvataju brže od drugih (Rogers 2003). Tumačenja prostornih obrazaca demografskih promena zasnovana na ovoj teoriji ukazuju, u novijim istraživanjima, da sociokulturna heterogenost sprečava jednaku difuziju stavova i informacija koje podržavaju savremene reproduktivne ideje i ponašanje (Yücesahin i Özgür 2008).

S obzirom na prikazano konceptualno-teorijsko polazište, projekcioni model UN poslužio je kao odgovarajući okvir za razvoj hipoteza o demografskoj budućnosti Srbije, pre svega zbog potrebe da se pretpostavka o kretanju fertiliteta jasno teorijski utemelji. Takođe, eksplicitno izražavanje neizvesnosti u vezi sa budućom populacionom dinamikom, kroz intervale predviđanja određene verovatnoće ostvarenja, daje dodatnu prednost ovom modelu sa aspekta interpretacije i aplikativnosti rezultata. Treba istaći da se model UN, kroz svoj probabilistički pristup, fokusira na stopu ukupnog fertiliteta i očekivano trajanje života živorođenih, jer je prognoza međunarodnih migracija za sve zemlje sveta daleko izazovnija, kako metodološki, tako i zbog veće varijabilnosti faktora migracija na duži rok (Raftery i dr. 2014).

Imajući u vidu ograničen kvalitet i dostupnost ulaznih podataka i daleko veću neizvesnost u pogledu budućih tendencija migracija, naročito na podnacionalnom nivou i na duži rok, u poređenju sa komponentama prirodnog kretanja stanovništva (rađanja i smrtnost), u ovoj knjizi postavljen je samo jedan, tzv. „očekivani“ migracioni scenario. To je gotovo uobičajena praksa u zvaničnim nacionalnim projekcijama, kao i u projekcijama relevantnih međunarodnih agencija poput Eurostat-a i UN. Noviji pokušaji da se inherentno veća neizvesnost kod migracione komponente izrazi probabilističkim intervalom rezultirala je znatnim porastom neizvesnosti kod prognoze stanovništva Evrope i Severne Amerike u odnosu na projekcije koje probabilističku komponentu uključuju samo za prognozu fertiliteta i mortaliteta, kao u modelu UN WPP2015 (Azose i dr.

2016). Pritom, formulisanje hipoteze o migracijama složenije je na podnacionalnom nego na nacionalnom nivou iz dva razloga. Prvi podrazumeva da je, pored hipoteze o međunarodnoj migraciji, neophodno formulisati i hipotezu o unutrašnjoj migraciji. Drugi proističe iz prvog, jer je dve hipoteze neophodno tehnički usaglasiti prilikom definisanja stope ukupnog migracionog salda.

Umesto skoro potpuno arbitrarnih scenarija o međudržavnim migracijama, poput onog u redovnim projekcijama svetske populacije u izdanju UN, gde se uočeni nivo neto migracije na početku projekcije zadržava konstantnim (UN 2017a; 2019a), u ovoj monografiji smo hipotezu o međunarodnoj migraciji zasnovali na teorijsko-empirijskom konceptu utemeljenom u skorijoj istoriji migracionih obrazaca evropskih zemalja. Polazeći od generalnog „push and pull“ koncepta, hipoteze o međunarodnoj migraciji zasnovane su na „modelu migracionog ciklusa“ (Fassmann i Reeger 2012), koji se temelji na iskustvu „starih“ imigracionih zemalja Evrope, koje su doživele tranziciju od emigracionih ka imigracionim u uslovima u kojima je stopa ukupnog fertiliteta ispod „nivoa zamene generacija“ (Fassmann i dr. 2014). Na osnovu brojnih empirijskih dokaza o širenju migracione tranzicije ne samo od severozapada ka jugu, već i ka istoku kontinenta (Drbohlav i dr. 2009), kao i neosporne činjenice o očekivanom nastavku migracionog pritiska na Evropu sa Srednjeg Istoka i Afrike (Pastore 2017), smatrali smo da je model migracionog ciklusa, koji u osnovi predviđa transformaciju cele Evrope u imigracioni kontinent, najbolji okvir za postavljanje hipoteza o neto migraciji na prostoru Srbije. S obzirom na to da je članstvo u EU strateški cilj Srbije, odnosno da je proces pridruživanja država Zapadnog Balkana i dalje jedan od prioriteta Evropske unije (European Commission 2019), pristupanje Srbije EU je postavljeno kao stožernik u hipotezi o migracionoj tranziciji, pre svega zbog socioekonomske transformacije koje članstvo u EU podrazumeva, a iz kojeg proističu i mogućnosti za transformaciju migracionog obrasca zemlje.

U skladu sa generalnom koncepcijom modela, tranzicija podrazumeva tri faze: početnu ili predtranzicionu (emigracija je važnija od imigracije), srednju ili tranzicionu (imigracija uglavnom prevazilazi emigraciju) i neto imigracionu ili posttransformacionu (Fassmann i Reeger 2012: 67–68). Iz ugla ovog koncepta, podaci ukazuju da je Srbija, kao i ceo region bivše Jugoslavije, izuzev Slovenije koja ulazi u tranzicionu fazu, trenutno „zaglavljena“ u početnoj, predtranzicionoj fazi (Nikitović 2016). Tempo prelaska u tranzicionu fazu ne može se predvideti pomoću modela

migracionog ciklusa, jer je u pitanju prevashodno heuristički model, slično konceptu demografske tranzicije, po kome svaka populacija može imati svoju individualnu putanju tranzicije, što znači da faze migracione tranzicije ne traju isto ili ne moraju imati identične karakteristike u različitim zemljama.

Za sve proračune u ovoj studiji korišćen je nekomercijalni softver. Probabilističke simulacije putanja stope ukupnog fertiliteta i očekivanog trajanja života živorođenih, kao polazište za formulisanje očekivanog scenarija fertiliteta odnosno mortaliteta, izvedene su pomoću softvera *R* i njegovih paketa *bayesTFR*² (Ševčíková i dr. 2015) i *bayesLife*³ (Ševčíková i Raftery 2015). Prognoze starosno-polne strukture stanovništva za svaku od oblasti u Srbiji izračunate su pomoću softvera *Spectrum*,⁴ dok je vizualizacija odabranih rezultata, tj. njihovo kartiranje na nivou oblasti izvedeno pomoću softvera *GeoDa*,⁵ koji je razvijen u Centru za nauku o prostornim podacima (*Center for Spatial Data Science*) Univerziteta u Čikagu.

² <https://cran.r-project.org/web/packages/bayesTFR/bayesTFR.pdf>

³ <https://cran.r-project.org/web/packages/bayesLife/bayesLife.pdf>

⁴ <https://www.avenirhealth.org/software-spectrum.php>

⁵ <https://spatial.uchicago.edu/software>

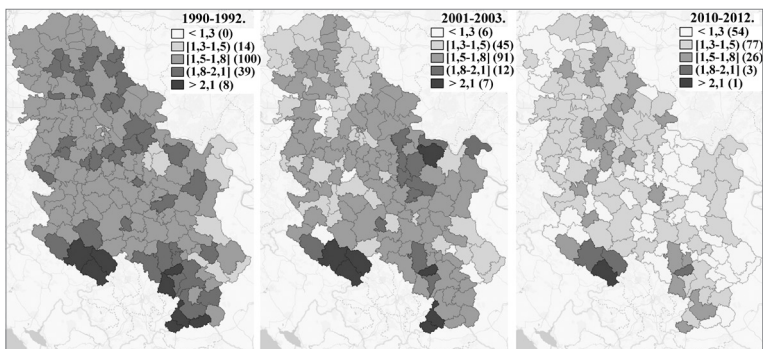
3. Moguće promene u stopama rađanja – očekivani i optimistički scenario

Prilikom formulisanja hipoteze o fertilitetu, ključni indikator je stopa ukupnog fertiliteta, koja sublimira stope rađanja svih generacija fertilnih žena u datom vremenskom preseku. Pored nje, potrebno je pretpostaviti i buduće promene u distribuciji rađanja po starosti, tj. u stopama rađanja specifičnim prema starosti. Stoga se definisanje pretpostavke o fertilitetu svodi na dva koraka koja mogu biti nezavisno formulisana – promene ukupne stope rađanja na godišnjem nivou i promene njenog starosnog profila.

U pretprojekcionom periodu, praktično čitavu teritoriju Srbije karakteriše stopa ukupnog fertiliteta (SUF) koja je ispod nivoa potrebnog za zamenu generacija. Njena vrednost za ukupnu populaciju Srbije oscilira između 1,4 i 1,45 od 2005. godine. U većini bivših socijalističkih država koje su nakon pada Berlinskog zida doživele izrazito nizak nivo ove stope (ispod 1,3), nedavno je došlo do porasta SUF, pri čemu su Bugarska, Češka, Estonija i Slovenija čak premašile vrednost 1,5 – u literaturi označenu kao „zamka niskog fertiliteta“ (Lutz i dr. 2006).

Na karti 1 prikazana je periodska stopa ukupnog fertiliteta po opštinama Srbije u tri popisa preseka u periodu 1991–2011. Samo do Popisa 2002. godine SUF višu od 2,1, odnosno od nivoa zamene generacija imalo je svega nekoliko opština sa većinskim muslimanskim stanovništvom, lociranih u Pčinjskoj, Raškoj i Zlatiborskoj oblasti.

Do Popisa 2011. godine jedino je još opština Tutin imala SUF višu od potreba proste reprodukcije, a samo tri opštine stopu višu od 1,8 dece po ženi. Izrazito niska SUF (<1,3), kakva je bila tipična za većinu bivših socijalističkih i mediteranskih zemalja tokom 1990-ih, u Srbiji je zabeležena tek u nekoliko opština 2002, da bi već od 2011. to bila karakteristika svake treće jedinice lokalne samouprave. Iako se broj opština čija je SUF pala ispod 1,5 utrostručio, a broj onih sa SUF 1,8–2,1 pao na trećinu između 1991. i 2002. godine, najintenzivnije promene

Karta 1. Stopa ukupnog fertiliteta po opštinama Srbije, 1991–2011.

Izvor: Arsenovič i dr. (2018: 504)

u ovom smislu odigrale su se u prvoj deceniji 21. veka, što je najuočljivije u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji (karta 1), najmanje razvijenim regijama u zemlji (Regionalni razvoj 2019). Pad SUF veći od 40% u ovom veku registrovan je u nekoliko opština na severoistoku zemlje. U pitanju su opštine koje odlikuje najveći udeo stanovništva koji živi u inostranstvu (Penev i Predojević-Despić 2012). S obzirom na to da zvanična statistika vitalnih događaja iz 2011. godine, za razliku od 2002, ne uključuje živorođene od strane emigranata, ovo veliko smanjenje ne može se pripisati samo stvarnom padu stope ukupnog fertiliteta.

Demografi smatraju tranziciju u roditeljstvo ključnom tranzicijom za proces fertiliteta. Otuda je razumevanje pojave odlaganja rađanja od posebnog značaja za prognoziranje stopa fertiliteta. Ako se pođe od tumačenja da ova pojava predstavlja racionalan odgovor na društveno-ekonomske impulse i nesigurnosti (Kohler i dr. 2002), ne iznenađuje nalaz koji nesporan početak pojave odlaganja rađanja u Srbiji povezuje sa padom socijalističkog sistema, što je slično procesima zapaženim u drugim postsocijalističkim društvima. Tako je prosečna starost majke pri živorođenju između 1991. i 2017. porasla sa 25,9 na 29,8 godina. To je, ipak, niže za pola godine nego u Sloveniji, Estoniji i Hrvatskoj, a skoro za godinu od proseka za EU–28 (Nikitović i dr. 2019).

Prosečna starost majke pri živorođenju u najvećem broju opština Srbije u vreme Popisa 1991. bila je ispod 26 godina, a u vreme Popisa 2002. godine u intervalu 26–28 godina. Kao i slučaju SUF, intenzivnija promena je zabeležena između 2002. i 2011. godine, kada se broj

opština u kojima je nivo ovog pokazatelja bio viši od 28 godina uvećao pet puta. U pitanju su opštine čija su središta najveći urbani centri, locirani uglavnom u severnim i zapadnim delovima Srbije. Nasuprot njima, najniže vrednosti ovog pokazatelja odlaganja rađanja mahom se odnose na jugoistok zemlje, tj. na najmanje razvijene i demografski najstarije oblasti. Generalno posmatrano, uočena je prostorna difuzija odlaganja rađanja od najvećih centara i najrazvijenijih delova zemlje ka manjim urbanim centrima i slabije razvijenim oblastima s obzirom na to da se najveći porast ovog indikatora u periodu 2002–2011. odigrao upravo u tim područjima. Takav prostorni obrazac promena u prosečnoj starosti majke pri živorođenju poklapa se sa nalazima iz drugih bivših socijalističkih zemalja, poput Češke, gde je ova faza transformacije reproduktivnog ponašanja započela upravo u najvećim urbanim središtima i oblastima sa ekonomskim centrima (Šprocha i Šidlo 2016).

Kao što je u uvodnom delu poglavlja o konceptualno-teorijskom okviru istaknuto, u ovoj knjizi razmatraju se dva scenarija budućeg fertiliteta stanovništva Srbije. Prvi, pod nazivom „očekivana budućnost“ ili „očekivani scenario“, podrazumeva najverovatniju putanju stope ukupnog fertiliteta, koja je prognozirana pomoću modela UN za prognoziranje fertiliteta na globalnom nivou, razvijenog na Univerzitetu u Vašingtonu, i korišćenom, počev od 2010. godine, za izradu redovnih setova projekcija stanovništva sveta u izdanju Ujedinjenih nacija. Drugi scenario, pod nazivom „optimistična budućnost“ ili „optimistički scenario“, usaglašava stopu ukupnog fertiliteta sa ciljevima definisanim u *Strategiji podsticanja rađanja*, odnosno predstavlja realizaciju Strategije. Radi se o scenariju tipa „šta ako“, čije ciljne vrednosti zavise od dugoročne realizacije mera populacione politike, i koji, posledično, prikazuje kako bi izgledala budućnost ako bi stope rađanja bile značajno iznad onih prognoziranih modelima zasnovanim na analizi demografskih trendova, čime je potcrtan njegov hipotetički karakter.

3.1. Optimizam zvaničnih projekcija

Svaki put pre nego što se pristupi formulisanju nove hipoteze o fertilitetu, a i kako bi čitalac stekao bolji uvid u referentne kriterijume *ex-post* evaluacije, dobra je praksa osvrnuti se na

dosadašnja iskustva u tom domenu, kao i na relevantne aktuelne projekcije. Na osnovu analiza tačnosti zvaničnih nacionalnih projekcija, koje objavljuju statistički zavodi, ključni zaključak je da je prognoza stope ukupnog fertiliteta (SUF) najčešće veoma optimistična. Ispostavilo se da je to posledica dominantnog oslanjanja na empirijske trendove iz perioda neposredno pred početak projekcije, bez dubljeg teorijskog utemeljenja pretpostavki. Povrh toga, subjektivni deo u procesu formulisanja hipoteze o stopi ukupnog fertiliteta često odražava konzervativan pristup, koji podrazumeva da se uočeni trendovi neće bitnije menjati, ili je, pak, pod osetnim uticajem preovlađujućih društvenih stavova o obrascima rađanja u vreme izrade prognoze. Stoga je razumljivo što su sve savremene projekcije previdеле značajne strukturne promene u determinantama fertiliteta koje su se odigrale nakon Drugog svetuskog rata (Mulder 2002; Booth 2006; Keilman 2008; Shaw 2007; Dion 2012; Marshall 2015).

Optimizam savremenih zvaničnih projekcija stanovništva Srbije,⁶ koji se ogleda u precenjivanju popisom registrovanog ukupnog broja stanovnika, ustanovljenom *ex-post* evaluacijom, pre svega, je rezultat neutemeljeno optimističnih pretpostavki o kretanju SUF (Nikitović 2013), što potvrđuje konstatacija da su „niske i konstantne varijante zvaničnih projekcija bliže stvarnim vrednostima fertiliteta od srednjih i niskih“ (Никитовић 2004: 118). U tom kontekstu i aktuelna projekcija RZS 2011–2041. pretpostavlja prema „srednjoj“, odnosno najverovatnijoj, varijanti da će SUF u Srbiji porasti od 22% u regionu Južne i Istočne Srbije do 27% u regionu Vojvodine za svega 30 godina. Međutim, za „predviđeni preokret u kretanju fertiliteta“ (RZS 2014: 10) nije dato obrazloženje utemeljeno u teorijskom i/ili empirijskom domenu. Stoga se „srednja“ varijanta može okarakterisati kao vrlo optimistična, jer predviđa krupnu promenu uočene „tendencije snižavanja fertiliteta“.

Ni druge relevantne projekcije fertiliteta stanovništva Srbije za isti period, poput demografske projekcije 2011–2041. u okviru EU projekta CBMM (Kupiszewski i dr. 2012: 22), ili prve

⁶ U pitanju su projekcioni setovi izrađeni pomoću kohortno-komponentnog metoda u više varijanti, koji se redovno objavljuju od strane nadležnog statističkog zavoda nakon svakog popisa, počev od Popisa 1971.

projekcije fertiliteta za populaciju u Srbiji prema globalnom probabilističkom modelu za period 2010–2100. godina (Nikitović 2013: 71) nisu našle dovoljno argumenata za prognozu značajnijeg porasta SUF od nivoa 1,50 odnosno 1,58 do 2041. Tome u prilog idu i aktuelne projekcije Eurostat-a odnosno UN, koje, uprkos nedavnom umerenom porastu SUF u mnogim evropskim zemljama, u svojim glavnim varijantama ne predviđaju značajan porast SUF do sredine veka za države u regionu Jugoistočne Evrope. Glavni scenario projekcija za sve države članice EU (Eurostat 2019a) predviđa, na primer, tek blag porast SUF u Hrvatskoj (1,53 u 2050.), koja ima sličnu istoriju kretanja ovog indikatora kao Srbija. Pritom, u ovim projekcijama postoji samo scenario nižeg fertiliteta, što praktično znači da Eurostat ne smatra dostizanje nivoa SUF potrebnog za „zamenu generacija“ ni malo verovatnom alternativom. Globalni probabilistički model SUF u najnovijoj projekciji UN WPP 2019 predviđa visinu ovog indikatora za Srbiju od 1,51 u periodu 2040–2045. godina, poput studije iz 2012. u okviru projekta CBMM, odnosno 1,57 u periodu 2050–2055. godina (UN 2019b).

3.2. Hipoteza o fertilitetu

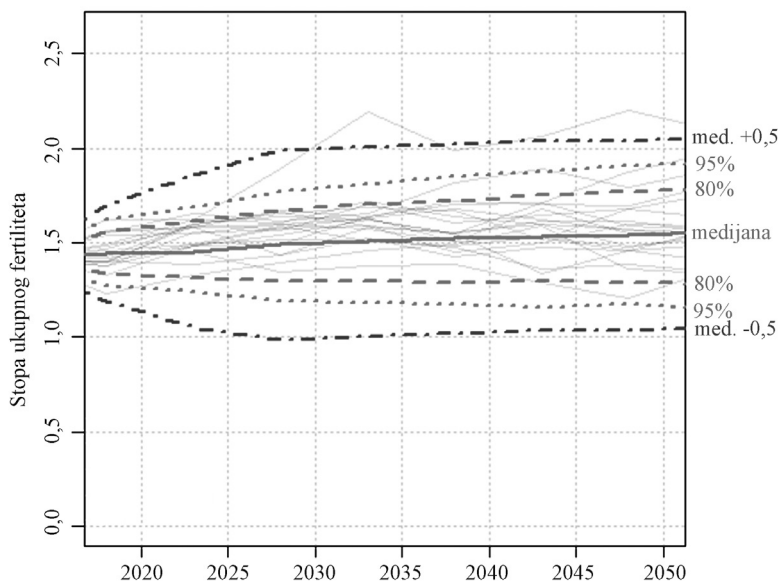
Primena koncepta UN podrazumeva da se pravi razlika između visoko-fertilitetnih država, koje još nisu završile tranziciju ka svom konačnom nivou SUF ispod 2,1, i nisko-fertilitetnih, posttranzicionih država, koje doživljavaju oporavak fertiliteta nakon što su prethodno iskusile svoju najnižu SUF. Kada su u pitanju empirijski podaci, države se razvrstavaju determinističkim postupkom tako da se smatra da je država ušla u posttranzicionu fazu ako je doživela porast SUF u dva uzastopna petogodišnja perioda (Raftery i dr. 2014; UN 2017a). Tada se kao početak posttranzicione faze označava sredina između dva perioda porasta. U periodu 2005–2010. čak 17 od 20 država koje su ušle u post-tranzicionu fazu bilo je locirano u Evropi (Alkema i dr. 2011). Da proces dobija globalni karakter svedoči nalaz iz aktuelnog seta projekcija UN, gde je od 39 posttranzicionih država u svetu već 12 njih izvan Evrope (UN 2019b). Pritom, od 10 novih evropskih posttranzicionih država, čak ih je šest (Belorusija, Mađarska, Rumunija, Slovačka, Litvanija i Slovenija) iz grupe koja je iskusila najniži nivo SUF

početkom 21. veka, što ide u prilog iznetim shvatanjima da je kraj veoma niskog fertiliteta iza nas. Ovaj model je pokazao da je u regionu bivše Jugoslavije, pored Slovenije, i Vojvodina ušla u posttranzicioni period. To nije neočekivano budući da je funkcionalna analiza vremenskih serija specifičnih stopa fertiliteta prema starosti pokazala da se u Vojvodini opadanje SUF od završetka *baby-boom* perioda do 2009. odigralo kroz dve faze (Nikitović 2011: 81), indicirajući da bi tranzicija ka niskom SUF mogla biti pri kraju.

Koncept UN podrazumeva da se tranziciona i posttranziciona faza SUF razdvojeno modeliraju i prognoziraju u probabilističkom maniru u okviru Bajesovog hijerarhijskog modela (BHM). Svaka projekciona simulacija SUF tokom tranzicione faze bazirana je na parametarskoj funkciji smanjenja SUF, za čiju se ocenu koriste vremenske serije svih dostupnih država sveta u WPP2019, dok se modeliranje i prognoza u posttranzicionoj fazi (konvergencija ka ciljnom nivou SUF, koji može biti maksimalno 2,1) zasnivaju samo na empirijskim podacima država koje su već u posttranzicionom periodu. Pritom se za prognozu SUF u tim državama koristi direktno model vremenske serije za posttranzicionu fazu, dok je kod ostalih država početak posttranzicione faze u svakoj simulaciji određen uslovom da je projektovani SUF iz prethodnog perioda ispod ili oko nivoa zamene generacija, a da se projektovani tempo opadanja fertiliteta smanjio na nulu (Alkema i dr. 2011; UN 2017a). S obzirom na to da je važnost modeliranja korelacije između država u stohastičkim projekcijama odavno prepoznata (Lutz i dr. 1997; Alho i Spencer 2005), aktuelna verzija BHM dozvoljava uračunavanje korelacije u nivou SUF usled geografske i istorijske bliskosti, što se pokazalo posebno bitnim kod dugoročnih prognoza populacija sa niskim fertilitetom (videti: Fosdick i Raftery 2014), poput stanovništva Srbije, jer ne rezultira u previše izvesnim (uskim) intervalima predviđanja.

3.2.1. Hipoteze o fertilitetu na nivou oblasti

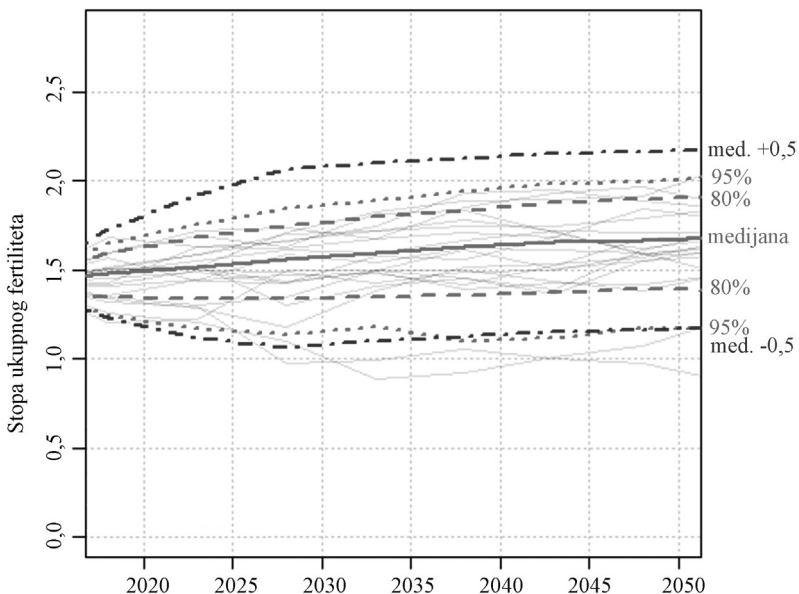
Prilikom definisanja hipoteze o budućem razvoju stope ukupnog fertiliteta u Srbiji pošlo se od vremenskih serija koje objavljuje RZS (2019), a čiji je početak vezan za 1950. kada je u pitanju nivo Centralne Srbije i Vojvodine. Za nivo aktuelnih regiona i

Grafikon 1. Prognoza stope ukupnog fertiliteta (SUF) na bazi modela UN za oblast čija je prosečna SUF ispod 1,45 u periodu 2016–2018.

oblasti bilo je moguće konstruisati nešto kraće serije. Kao što je istaknuto u prethodnom odeljku, nakon analize dostupne literature u ovom domenu, za model koji bi izbegao subjektivni uticaj i iskoristio globalnu empirijsku bazu koja uvažava geografske i istorijske korelacije u kretanju stopa rađanja, izabran je model UN (2017a). Pošto taj model prepoznaje samo teritoriju Srbije koja uključuje i Kosovo i Metohiju (KiM),⁷ bilo je neophodno modelirati SUF za teritoriju Srbije bez podataka za ovaj region. Pritom je izvršeno prilagođavanje modela na niže teritorijalne nivoe (regione i oblasti) u skladu sa dostupnim serijama podataka. U zavisnosti od pretprojekcionog nivoa SUF koji je određena oblast dostigla, oblast bi sledila putanju prognoze (medijana intervala predviđanja) na osnovu modela UN. Pretprojekcioni nivo ispod 1,45 vodio bi ka

⁷ Ovakav pristup UN je u skladu sa rezolucijom Saveta bezbednosti UN (UNSCR 1244/1999), prema kojoj KiM predstavlja integralni deo Srbije. S druge strane, Eurostat od 2009. objavljuje podatke za Srbiju bez ovog regiona, što od 1998. radi i RZS budući da od tada nema pristup demografskim podacima sa KiM.

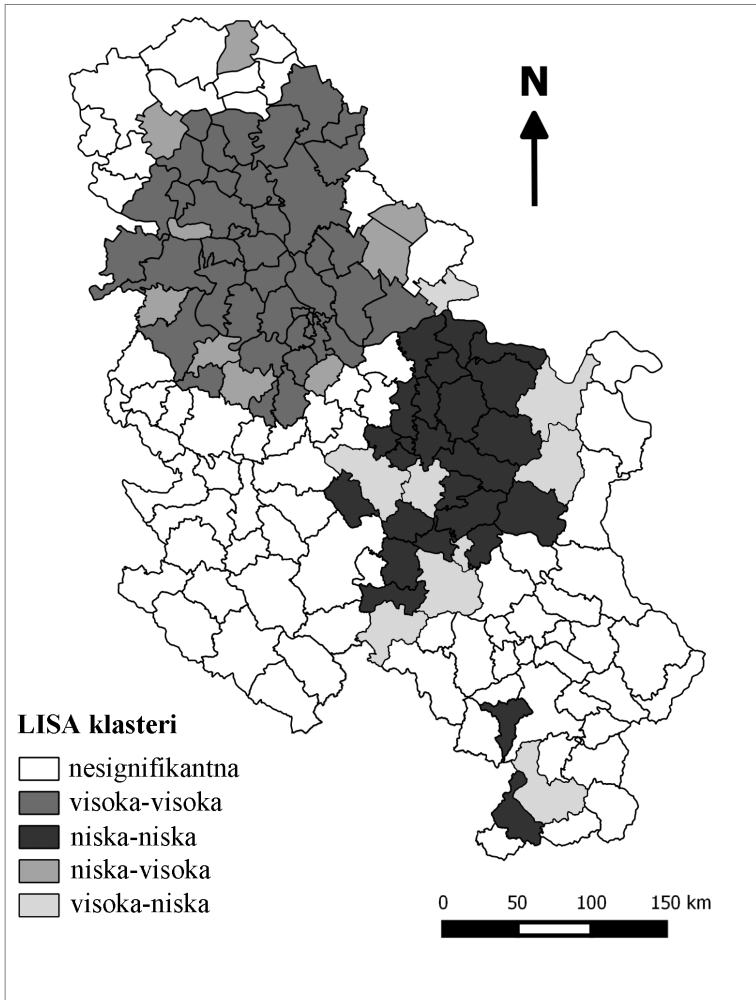
Grafikon 2. Prognoza stope ukupnog fertiliteta (SUF) na bazi modela UN za oblasti čija je prosečna SUF iznad 1,45 u periodu 2016–2018.

ciljnoj SUF od 1,55 (grafikon 1), a iznad 1,45 ka ciljnoj SUF od 1,68 (grafikon 2).

Jedno od polazišta za definisanje regionalnih razlika bili su i rezultati prostorne korelacije na nivou opština, na osnovu *Local Moran I* statistike, tj. LISA (*Local Indicators of Spatial Association*) klastera⁸ procentne razlike SUF za međupopisni period 2002–2011. Oni ukazuju da oblasti u istočnoj Srbiji predstavljaju jezgro niske stope ukupnog fertiliteta u državi (karta 2), tj. da je potencijal za pozitivne promene ovog indikatora najslabiji upravo u tim oblastima.

Prilikom formulisanja hipoteze o fertilitetu za svaku oblast kao početna vrednost SUF uzet je trogodišnji proseak za period neposredno pre početka projekcije: 2016–2018. godina. Prema

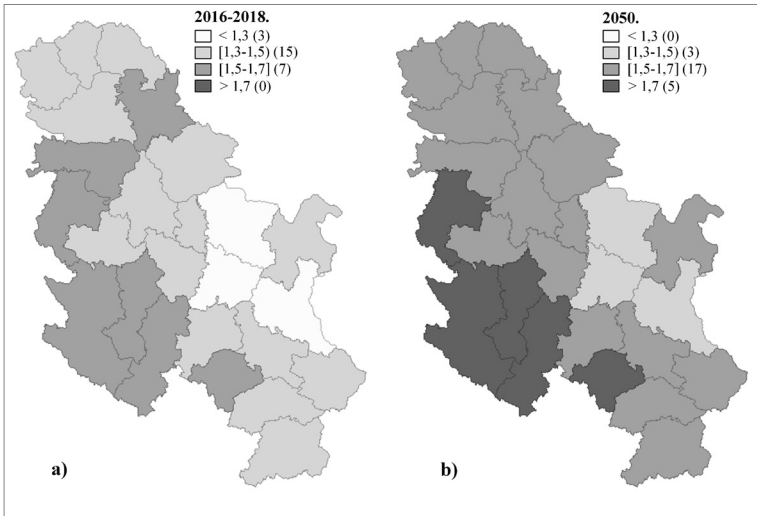
⁸ LISA klasteri ukazuju na različite tipove prostorne korelacije. Pozitivna prostorna korelacija – opština sa visokom SUF okružena je susednim opštinama sa visokom SUF (visoka-visoka); opština sa niskom SUF okružena je susednim opštinama sa niskom SUF (niska-niska). Negativna prostorna korelacija – opština sa visokom SUF okružena je susednim opštinama sa niskom SUF (visoka-niska); opština sa niskom SUF okružena je susednim opštinama sa visokom SUF (niska-visoka).

Karta 2. LISA klasteri prostorne korelacije opština u Srbiji na osnovu relativne promene SUF u međupopisnom periodu 2002–2011.

Izvor: Nikitović i dr. (2019: 176)

rezultatima očekivanog scenarija, na bazi UN modela, SUF bi, u oblastima koje su na osnovu prikazanih indikatora prostorne korelacije u pretprojekcionom periodu prepoznate kao jezgro niskog fertiliteta, u 2050. jedva dostigla granicu „zamke niskog fertiliteta“ (McDonald 2006; Lutz i dr. 2006), tj. vrednost od 1,5.

Karta 3. Stopa ukupnog fertiliteta na nivou oblasti u Srbiji – a) registrovana 2016–2018. i b) očekivana (model UN) 2050. godine

Tek nešto viša SUF bi karakterisala okolne oblasti u regionu Južne i Istočne Srbije i pojedine oblasti Vojvodine. Maksimalne vrednosti ovog indikatora, prognozirane za zapadne i jugozapadne oblasti u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, prema modelu UN, ne bi prešle nivo od 1,74 u 2050. godini (karta 3).

Rezultati optimističkog scenarija, u skladu sa ciljevima *Strategije podsticanja rađanja*, predviđaju najveći porast stope ukupnog fertiliteta u prvih petnaestak godina projekcije. Iako ovaj scenario podrazumeva da mere podsticanja rađanja imaju dugoročnu primenu odnosno da strateški zažive i nakon horizonta aktuelnog dokumenta, iskustva iz država koje imaju dugu tradiciju primene populacione politike govore da su efekti na stope rađanja uglavnom najjači u prvom periodu nakon početka primene mera (Frejka i Gietel-Basten 2016). Konkretno, do 2035. porast SUF bi iznosio 20–35%, a u periodu 2035–2050. godine 10–15% u zavisnosti od nivoa koji je svaka oblast imala na početku projekcije. To znači da bi raspon dostignute SUF po oblastima Srbije u 2035. iznosio 1,70–1,85, a u 2050. 1,85–2,1 (tabela 2). Na taj način je scenario usaglašen sa ciljnim vrednostima iz Strategije, koja predviđa dostizanje SUF na nacionalnom nivou od 1,85 u prvih 15 godina sprovođenja, odnosno potencijalni nastavak

porasta ka teorijski poželjnom nivou od 2,1, ukoliko mere budu zaživele na duži rok (Влада Републике Србије 2018: 16). Ipak, na osnovu analize istorijskih serija fertiliteta na podnacionalnom nivou, i prepoznatih prostornih obrazaca demografskih trendova u Srbiji u prethodnih pola veka u skladu sa teorijom difuzije socijalnih inovacija (Nikitović i dr. 2016), kao i novijim saznanjima o vezi između fertiliteta i ekonomskog razvoja na podnacionalnom nivou u evropskom kontekstu (Fox i dr. 2019), ni u slučaju optimističkog scenarija nema realnih osnova da se u svim oblastima predvidi dostizanje nivoa proste reprodukcije do sredine veka. Stoga bi, kao i u očekivanom scenariju, najniže ciljne vrednosti (SUF=1,85) bile u oblastima tradicionalnog nižeg fertiliteta u regionu Južne i Istočne Srbije, pri čemu bi taj nivo bio dostignut još 2035. godine u oblastima višeg fertiliteta u zapadnom i jugozapadnom delu zemlje.

U tabeli 2 su prikazane vrednosti stope ukupnog fertiliteta za sve oblasti na početku projekcije i prema oba scenarija u dva preseka – središnjem, 2035. godine, koji je karakterističan sa aspekta pretpostavke o fertilitetu odnosno o migracijama, i krajnjem, 2050. godine. Projektovane vrednosti stope ukupnog fertiliteta u optimističkom scenariju, usklađene sa ciljevima *Strategije podsticanja rađanja*, stavili smo u kontekst intervala predviđanja dobijenog probabilističkim postupkom prilikom definisanja hipoteze očekivanog scenarija fertiliteta. Prema ovoj valorizaciji, zasnovanoj na aktuelnom modelu UN, proizilazi da je verovatnoća ostvarenja vrednosti usklađenih sa ciljevima Strategije, u slučaju oblasti sa nižom SUF na početku projekcije 7–10% u 2035. godini, odnosno 3–7% u 2050. godini u zavisnosti od oblasti, a kod oblasti sa višom SUF na početku projekcije 5–10% u 2035. godini, odnosno ispod 3% u 2050. godini.

U oba scenarija, predviđen je nastavak porasta prosečne starosti majke pri rođenju deteta u skladu sa uočenom tendencijom po kojoj Srbija pokušava da dostigne evropski prosek ovog pokazatelja. Takav obrazac odlaganja rađanja podrazumeva, pre svega, dalji pad stope fertiliteta u grupi 20–24 godine i porast u grupi 30–39 godina, sa maksimumom frekvencije rađanja u starosnoj grupi 30–34 godine. Starosna distribucija fertiliteta sa maksimumom u ovoj starosnoj grupi danas je tipična jedino za Beogradski region, a do kraja projekcionog perioda bi se proširila i na ostale regione (Nikitović i dr. 2019).

Tabela 2. Stopa ukupnog fertiliteta – optimistički i očekivani scenario, oblasti Srbije

Period Oblast	2018.	2035.		2050.	
		Očekiv.	Optim.	Očekiv.	Optim.
Beogradska	1,48	1,61	1,80	1,65	2,00
Zapadnobačka	1,36	1,48	1,75	1,53	1,90
Južnobanatska	1,48	1,55	1,80	1,58	2,00
Južnobačka	1,49	1,57	1,80	1,59	2,00
Severnobanatska	1,42	1,49	1,80	1,51	2,00
Severnobačka	1,45	1,52	1,80	1,55	2,00
Srednjobanatska	1,53	1,61	1,85	1,63	2,10
Sremska	1,51	1,58	1,85	1,61	2,10
Zlatiborska	1,55	1,70	1,85	1,74	2,10
Kolubarska	1,45	1,58	1,80	1,62	2,00
Mačvanska	1,54	1,69	1,85	1,72	2,10
Moravička	1,53	1,67	1,85	1,71	2,10
Pomoravska	1,30	1,44	1,75	1,50	1,90
Rasinska	1,37	1,50	1,75	1,55	1,90
Raška	1,69	1,72	1,85	1,74	2,10
Šumadijska	1,37	1,50	1,75	1,55	1,90
Borska	1,35	1,48	1,75	1,53	1,90
Braničevska	1,29	1,43	1,70	1,50	1,85
Zaječarska	1,23	1,41	1,70	1,49	1,85
Jablanička	1,44	1,51	1,80	1,53	2,00
Nišavska	1,44	1,51	1,80	1,54	2,00
Pirotska	1,42	1,49	1,80	1,52	2,00
Podunavska	1,34	1,47	1,75	1,50	1,90
Pčinjska	1,41	1,54	1,80	1,58	2,00
Toplička	1,60	1,68	1,85	1,70	2,10

4. Smanjenje smrtnosti – očekivani scenario

U poređenju sa evropskim, a naročito prosekom Evropske unije, Srbija zaostaje kada je reč o očekivanom trajanju života pri živorođenju (e_0) za oba pola. U 2017. godini razlika između Srbije i proseka za 28 članica Evropske unije (EU-28) iznosila je 5,4 godine za žene, odnosno 5,2 godine za muškarce. Međutim, razlike su znatno veće u poređenju sa zemljama koje su najviše napredovale u pogledu smanjenja smrtnosti. Tako, na primer, e_0 za muškarce je u 2017. godini iznosilo preko 81 godinu u Švajcarskoj, Islandu i Norveškoj, a za žene je premašivalo i 85 godina u Španiji, Francuskoj, Švajcarskoj i Italiji. Ipak, očekivano trajanje života kod muškaraca u Srbiji je više nego u Belorusiji, Moldaviji, Rusiji, Ukrajini, Bugarskoj, Estoniji, Litvaniji, Mađarskoj i Rumuniji, a blizu je onom zabeleženom u Slovačkoj i Poljskoj. Kada je reč o e_0 kod žena, postoji samo nekoliko zemalja koje zaostaju za Srbijom, a to su Rusija, Ukrajina, Belorusija i Moldavija (UN 2019b).

Može se zaključiti da je, prema očekivanom trajanju života pri živorođenju, Srbija u evropskom kontekstu najbliža bivšim socijalističkim zemljama. Međutim, razlike u odnosu na većinu evropskih zemalja tiču se ne samo nivoa smrtnosti već i dinamike kretanja ove komponente. Tokom 1990-ih, kada je prosečan životni vek u Srbiji stagnirao, u Evropi kao celini porastao je za oko 3 godine kod oba pola. Ipak, i kada je stagnacija u porastu e_0 pogoršala poziciju Srbije u evropskom kontekstu krajem prošlog veka, periodi izrazito nepovoljnih trendova bili su relativno kratki i znatno manje intenzivni u odnosu na većinu zemalja u tranziciji, a posebno kada su u pitanju bivše sovjetske republike (npr. Rusija, Ukrajina, Belorusija i Moldavija). Zaista, ovi nepovoljni trendovi mogu izgledati neočekivano umereni, posebno ako se razmotre razmere i trajanje opšte društvene krize u Srbiji tokom 1990-ih. Moguće je da je razlog u tome što se kriza u Srbiji razvijala relativno postepeno jer se socijalistička Jugoslavija, za

razliku od država bivšeg Istočnog bloka, odlikovala mnogim elementima tržišnog sistema usled kojih je tranzicioni šok za većinu građana bio znatno manji nego u tim zemljama (Penev 2003).

Radi boljeg razumevanja kretanja mortaliteta u Srbiji, važno je osvrnuti se na specifične stope mortaliteta po starosti. Povećanje očekivanog trajanja života pri živorođenju od 1950. godine naovamo, a naročito u prvim decenijama, podstaknuto je, uglavnom, razvojem sistema javnog zdravlja, posebno kroz razvoj primarne zdravstvene zaštite, koja je najviše uticala na odojčad i veoma mlade. Shodno tome, povećanje očekivanog trajanja života živorođenih ostvareno je uglavnom na račun smanjenja mortaliteta kod mlađeg uzrasta (lica mlađa od 40 godina), a posebno (oko dve trećine ostvarenog povećanja) smanjenjem smrtnosti kod odojčadi i dece mlađe od 5 godina (Penev 2003). Detaljnija analiza specifičnih stopa smrtnosti po starosti i polu ukazuje na relativno visok, ali ipak stalno opadajući mortalitet odojčadi, nizak mortalitet dece i lica mlađih od 20 godina, kao i na stalno opadajući mortalitet mlađih sredovečnih. Kada je reč o mortalitetu odojčadi, uprkos izuzetnim rezultatima postignutim u posleratnom periodu, Srbija – sa 4,9 umrlih na 1.000 živorođenih u 2018. godini – i dalje zaostaje za mnogim evropskim zemljama u kojima je smrtnost odojčadi smanjena na veoma nizak nivo – manje od 3 na 1.000 živorođenih, u Sloveniji čak svega 2 promila (Eurostat 2019b).

Smanjenje mortaliteta kod sredovečnih i starijih lica zahteva značajne promene u stilu života, što je, izgleda, mnogo veći izazov za populaciju Srbije. U poređenju sa bogatim zemljama Evrope, Srbija je imala samo male pomake kada je reč o smanjenju stopa mortaliteta kod lica starijih od 40 godina, a posebno kod starijih od 60 godina (Devedžić i Stojilković 2012). To je glavni razlog što Srbija nije, posle brzog povećanja očekivanog trajanja života između 1950-ih i 1960-ih, ostvarila značajniji napredak u porastu e_0 , kao što je to bio slučaj sa ostalim evropskim zemljama, u kojima je smanjenje mortaliteta starije populacije bilo veoma značajno (Radivojević 2002). Ipak, poslednja decenija u Srbiji ponovo je vratila tendenciju smanjenja mortaliteta u mlađim uzrastima i konačno neka poboljšanja kod žena starijih od 40 godina.

Prema detaljnim tablicama mortaliteta, koje Republički zavod za statistiku objavljuje nakon svakog popisa stanovništva, razlika u e_0 između žena i muškaraca u Srbiji se povećavala za godinu po svakoj

dekadi u periodu između 1970–1972. i 1990–1992. Počev od 1990-ih, ovaj jaz između polova se stabilizirao, tako da je njegova prosečna vrednost u periodu 2011–2018, prema skraćenim tablicama mortaliteta RZS, iznosila 5 godina. U 2017. godini razlika u $e0$ između polova u Srbiji bila je čak nešto niža od prosečne razlike za 28 članica Evropske unije (EU–28) – 4,9 prema 5,2 godine (Eurostat 2019b). Ipak, trebalo bi napomenuti da se u Evropi razlika između polova ili smanjuje ili održava na istom nivou, posebno u zemljama Zapadne Evrope, dok je ovaj trend u zemljama Istočne Evrope upravo obrnut, posebno u Rusiji, Ukrajini, Moldaviji, Belorusiji i Litvaniji, gde je jaz među polovima u pogledu očekivanog trajanja života pri živorođenju veći od 10 godina (UN 2019b).

4.1. Zvanične projekcije – od pesimizma do optimizma

Analiza empirijske projekcione greške očekivanog trajanja života pri živorođenju utvrdila je da je većina projekcija potcenila ostvareni porast ovog indikatora tokom druge polovine 20. veka (Nikitović 2013). Uzrok potcenjivanja vrednosti ovog indikatora kod projekcija s početnom 1953. i 1981. godinom je u pretpostavci o konstantnom mortalitetu tokom celog projekcionog perioda, dok ostale projekcije nisu predvidele pad nivoa opšte smrtnosti tokom 1960-ih i 1970-ih godina, naročito ostvareno smanjenje smrtnosti novorođenih. Sličan zaključak proizašao je iz analize projekcija za 14 razvijenih evropskih zemalja, u kojima je apsolutna projekciona greška rasla godišnje u proseku za 0,2 godine između 10. i 25. godine projekcionog perioda, odnosno nešto sporije tokom prvih 10 projekcionih godina (Statistics Netherlands 2005: 27). U projekcijama za Centralnu Srbiju i Vojvodinu, prosečni godišnji tempo porasta greške iznosio je 0,11 godina tokom prvih 17 projekcionih godina (Nikitović 2013).

Imajući u vidu obrazloženje u aktuelnoj zvaničnoj projekciji RZS, za period 2011–2041, razlog za vrlo optimistične hipoteze o mortalitetu, od kojih polazi ova projekcija, nije registrovano potcenjivanje pozitivnih promena ovog indikatora u ranijim projekcijama, već tendencije u porastu $e0$ u Srbiji u pretprojekcionoj dekadi 2002–2011. godina (RZS 2014: 10), odnosno u bivšim

socijalističkim zemljama. Najmanji porast po dekadi predviđen je za žene u Beogradskom regionu (1,5 godina) i za muškarce u regionu Južne i Istočne Srbije (1,8), dok je za sve ostale ovaj porast od 2 ili više godina – čak 2,5 i 2,4 za muškarce odnosno žene u regionu Šumadije i Zapadne Srbije.

Posmatrajući evropski kontekst, tako visok porast zabeležen je nedavno jedino u postkomunističkim društvima nakon pada Berlinskog zida. Međutim, istorijski obrazac kretanja mortaliteta kod stanovništva Srbije drugačiji je od obrazaca uočenih u većini postkomunističkih država (Kupiszewski i dr. 2012), što je prvi kontraargument pretpostavci za 30-ogodišnji period u zvaničnoj projekciji RZS. Drugi se odnosi na veoma spore promene u porastu stopa doživljenja kod starosnih grupa 55+ u periodu nakon 1980-ih (Devedžić i Stojilković 2012), a koje bi, prema potencijalu za napredak u poređenju sa ostvarenim napretkom u evropskom kontekstu (Galjak 2018), trebalo da budu osnovni izvor budućeg porasta e_0 na osnovu pokazatelja preventabilnog mortaliteta u Srbiji (Marinković 2017). To je razlog zašto druge relevantne projekcije mortaliteta u Srbiji za isti period, 2011–2041, znatno opreznije predviđaju dalji porast e_0 – u projekciji u okviru EU projekta CBMM, porast po dekadi je 1,3 godine za žene, odnosno 1,6 godina za muškarce (Kupiszewski i dr. 2012: 30), dok je u projekciji za period 2010–2050, prvoj izrađenoj za stanovništvo Srbije prema globalnom probabilističkom modelu UN, predviđeni porast 1,15 godina za muškarce, odnosno 1,05 godina za žene (Nikitović 2013).

Pored veoma optimistične hipoteze o e_0 , zvanična projekcija uključuje i kontroverznu pretpostavku u pogledu smanjenja jaza između polova kod ovog pokazatelja. U skladu sa tendencijama koje su uočene kod država koje su najviše odmakle u procesu porasta e_0 , navedene alternativne projekcije stanovništva Srbije, kao i brojnih nacionalnih statističkih zavoda i renomiranih svetskih agencija, takođe, predviđaju blag trend u smanjenju ovog jaza. S druge strane, aktuelna projekcija RZS predviđa vrlo intenzivno smanjenje jaza u visini e_0 između polova u Beogradskom regionu (2 godine za tri decenije), a minimalno u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, dok se u druga dva regiona predviđa suprotan trend – porast razlike između polova, i to od 0,5 godina u regionu Južne i Istočne Srbije i čak od 1 godine u regionu Vojvodine (RZS 2014: 10).

4.2. Hipoteza o mortalitetu

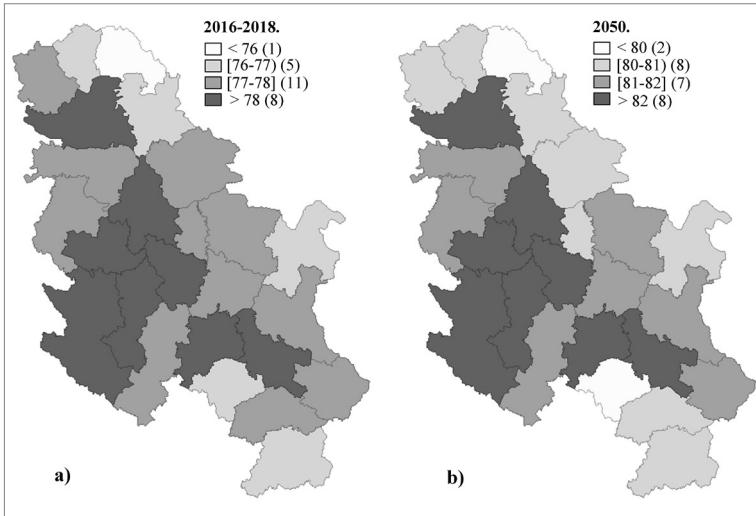
Polazeći od globalne pojave smanjenja smrtnosti i porasta prosečnog životnog veka, model mortaliteta podrazumeva dva koraka, od kojih se prvi odnosi na $e0$ za žene. Kao i model fertiliteta, zasniva se na empirijskim trendovima za sve države sveta, isključujući one koje su bilo kada u poslednjih 60 godina doživele udeo od 2 ili više procenta odraslih sa HIV virusom, kao i 30 malih država ili oblasti čija je populacija manja 100.000, što ukupno čini nešto ispod 90% svetskog stanovništva. U prvom koraku, modelira se tranzicija od visokog ka niskom mortalitetu, tako što je razložena na dva procesa od kojih se svaki može aproksimirati logističkom funkcijom. Potom se tempo poboljšanja u $e0$ razlaže na sistematske dobitke i slučajne faktore, odakle je postupak ocene parametara BHM isti kao kod fertiliteta, čime se za svaku zemlju uvažavaju njeni prošli trendovi, ali i varijabilitet trendova svih ostalih država (Raftery i dr. 2014). Na osnovu empirijske građe od 1870. do danas, model ne nameće limit za porast $e0$ za žene u doglednoj budućnosti. U prilog mu ide i porast maksimalnog životnog veka među državama sa najdužim $e0$, kao i pouzdani podaci o veoma starima, koji upućuju na nastavak stope rasta, koja je rastuće linearna barem od 1970-ih (oko 1,25 godina po dekadi za države poput Švedske i Norveške).

Drugi korak se odnosi na mortalitet muškaraca, uzimajući u obzir korelaciju između polova i činjenicu da je $e0$ za žene tipično više nego za muškarce. Modelira se raskorak između polova kao funkcija od $e0$ za žene koristeći autoregresivni model vremenskih serija u kome slučajni faktor nema oblik normalne već t raspodele, kako bi obuhvatio nestandardne opservacije koje najčešće odražavaju periode konflikata, nesreća ili kriza (Raftery i dr. 2014). Model pretpostavlja da će se registrovani obrazac smanjenja raskoraka između polova u $e0$ u najbogatijim državama preneti na ostale i putem širenja efikasnih mera javne zdravstvene zaštite odnosno medicinskih intervencija. To znači da se, na bazi dosadašnjeg iskustva širom sveta, raskorak između polova širi dok je OTŽ nisko, ali kada kod žena dostigne oko 75 godina počinje da se sužava sve do limita određenog trenutno najvišim registrovanim $e0$. Nakon toga, pretpostavljeno je da raskorak sledi jednostavan model slučajnog hoda,

uz normalnu raspodelu slučajnog elementa, jer ne postoji dovoljno informacija o determinantama promena u raskoraku između polova za takav, duži životni vek (UN 2017a).

Tabela 3. Očekivano trajanje života pri živorođenju po polu, početna i krajnja vrednost projekcije – oblasti Srbije

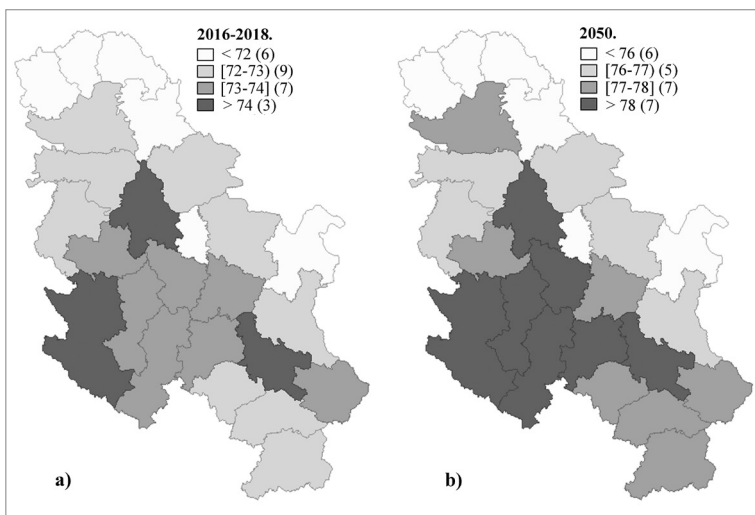
Pol Oblast	Žene		Muškarci	
	2018.	2050.	2018.	2050.
Beogradska	78,91	82,89	74,13	78,90
Zapadnobačka	77,04	80,76	71,18	75,30
Južnobanatska	77,24	80,96	72,06	76,50
Južnobačka	78,26	82,24	72,93	77,37
Severnobanatska	75,95	79,40	70,07	74,19
Severnobačka	76,94	80,39	71,65	75,77
Srednjobanatska	76,61	80,06	71,09	75,21
Sremska	77,63	81,34	72,30	76,74
Zlatiborska	78,66	82,64	74,15	78,91
Kolubarska	78,39	82,36	73,20	77,97
Mačvanska	77,40	81,11	72,55	76,99
Moravička	78,92	82,90	73,91	78,67
Pomoravska	77,98	81,69	73,03	77,80
Rasinska	78,25	82,23	73,48	78,24
Raška	77,78	81,49	73,92	78,68
Šumadijska	78,38	82,35	73,80	78,57
Borska	76,92	80,37	71,61	75,73
Braničevska	77,81	81,52	72,02	76,46
Zaječarska	77,38	81,10	72,47	76,91
Jablanička	77,23	80,95	72,67	77,11
Nišavska	78,26	82,24	74,14	78,91
Pirotska	77,84	81,55	73,05	77,81
Podunavska	77,04	80,75	71,37	75,49
Pčinjska	76,71	80,16	72,83	77,27
Toplička	76,51	79,96	72,81	77,25

Karta 4. Očekivano trajanje života pri živorođenju za žene – a) registrovano 2016–2018. i b) očekivano (model UN) 2050. godine

Prilikom definisanja hipoteze o budućem razvoju očekivanog trajanja života pri živorođenju u Srbiji, pošlo se od vremenskih serija koje objavljuje RZS (2019), a čiji je početak vezan za 1950. kada je u pitanju nivo Centralne Srbije i Vojvodine. Za nivo aktuelnih regiona i oblasti bilo je moguće konstruisati nešto kraće serije. Pošto izabrani probabilistički model UN prepoznaje samo teritoriju Srbije koja uključuje i KiM, kao i u slučaju prognoze fertiliteta, bilo je neophodno modelirati e_0 za teritoriju Srbije bez podataka za ovaj region. Pritom je izvršeno prilagođavanje modela na niže teritorijalne nivoe (regione i oblasti) u skladu sa dostupnim serijama podataka i nalazima iz literature. Kardiovaskularne bolesti i tumori spadaju u dva glavna uzroka smrtnosti u Srbiji. Regionalno posmatrano, one su najzastupljeniji uzrok smrti u regionima Vojvodine i Južne i Istočne Srbije, u kojima se nalaze opštine i oblasti sa najkraćim očekivanim trajanjem života živorođenih (Marinković 2012). Različiti istorijski napredak u smanjenju stopa smrtnosti uticao je da model predvidi najsporiji napredak upravo za takve oblasti (tabela 3, karte 4–5). Prognozirani nivo e_0 bi sledio medijanu intervala predviđanja dobijenog pomoću modela UN.

U zavisnosti od pretprojekcionog nivoa, porast e_0 između 2018. i 2050. bi za žene iznosio od 3,45 godina u oblastima u Banatu

Karta 5. Očekivano trajanje života pri živorođenju za muškarce – a) registrovano 2016–2018. i b) očekivano (model UN) 2050. godine

i Bačkoj (bez Južnobačke oblasti) i delu regiona Istočne i Jugoistočne Srbije; preko 3,71 godine u većem delu ovog regiona, Mačvanskoj i Raškoj oblasti; do 3,97 godina u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, Beogradskom regionu, Južnobačkoj i Nišavskoj oblasti.

U slučaju muškaraca, porast e_0 bi do kraja projekcionog perioda iznosio od 4,12 godina u oblastima u većem delu Vojvodine (bez Južnobačke oblasti) i delu istočne Srbije, preko 4,44 godine u većem delu regiona Istočne i Jugoistočne Srbije, do 4,76 godina u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, Beogradskom regionu i Nišavskoj oblasti.

5. Kako migracije čine razliku – očekivani scenario

U uslovima dugotrajno niskih stopa rađanja, nedovoljnih za dugoročnu zamenu generacija, u kojima se odvija demografski razvitak Srbije već više od pola veka, migraciona komponenta populacione dinamike postaje izuzetno značajna. Štaviše, poslednjih godina pojavile su se studije koje ukazuju na urgentnu potrebu za donošenjem i primenom mera javnih politika koje će smanjiti iseljavanje iz Srbije i stvarati uslove za povratak skorije odseljenih i privlačenje novih stanovnika (Kupiszewski i dr. 2012; Nikitović 2010; 2016; Reynaud i dr. 2017; Rašević 2016). Situacija na podnacionalnom nivou još je delikatnija. Pored nepovoljnog uticaja iseljavanja u inostranstvo na demografski razvoj lokalnih zajednica, koji je u određenim oblastima posebno naglašen, postoji i uticaj preseeljavanja iz manjih naselja, a od propasti industrije i iz manjih i srednjih gradova, u najveće urbane centre u zemlji (Nikitović 2016). Vrlo često, oblasti sa izraženom emigracijom su ujedno i oblasti pojačanog iseljavanja u unutrašnjim okvirima. Jedan od osnovnih ciljeva ove knjige je da ukaže da je potreba za politikama koje će biti jasno usmerene ka stvaranju uslova za uravnoteženje migracionih tokova na nižim teritorijalnim nivoima još značajnija i urgentnija, jer tekuće tendencije mogu dovesti do potpune depopulacije čitavih oblasti.

5.1. Unutrašnja migracija

Statistika o preseljavanjima unutar Republike Srbije ili statistika unutrašnjih migracija jedina je dostupna zvanična statistika o migracijama, koju redovno objavljuje Republički zavod za statistiku. Teško je donositi preciznije zaključke o promenama u trendu preseljavanja čak i u odnosu na prvu deceniju ovog veka s obzirom na nejasan tretman interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije u statistici preseljavanja, na šta ukazuje činjenica da migracioni bilans unutrašnjih preseljavanja na nivou

države nije bio ravan nuli pre 2012. godine (Kupiszewski i dr. 2012). Stoga ćemo se prilikom formulisanja hipoteze o unutrašnjim migracijama držati na podacima migracione statistike nakon 2011. godine, uz osvrt na istorijske trendove na osnovu rezultata ranijih popisa.

Analiza rezultata Popisa 2011. ukazala je na pad udela selidbenog stanovništva u prvoj deceniji ovog veka usled depopulacije i starenja stanovništva (Никитовић i dr. 2015: 95). U periodu od Popisa 2011. do 2018. godine, prema zvaničnoj statistici unutrašnjih migracija, godišnji bilans preseljavanja varirao je između 120,3 i 125,7 hiljada lica koja su promenila svoje uobičajeno mesto boravka, što predstavlja 1,7–1,8% aktuelne zvanične procene ukupne populacije Srbije u 2018. To indicira da se trend pada verovatno nastavio, ali će validan sud o tome biti moguć teka kada budu dostupni rezultati Popisa 2021.

Prosečna starost osobe koja je promenila mesto uobičajenog stanovanja iznosila je 34,2 godine u 2018. godini, što je za devet godina manje od prosečne starosti ukupne populacije (RZS 2019). Ako zanemarimo razliku u izvorima, prosečna starost unutrašnjeg migranta je porasla za 3,3 godine u odnosu na međupisni period 2002–2011. godina, ali se razlika u prosečnoj starosti između migranata i ukupne populacije smanjila za 2,3 godine. To potvrđuje da se, verovatno, nastavlja trend iz prve decenije ovog veka, uzrokovan smanjenjem udela migraciono najaktivnijeg dela populacije, odnosno mlađih generacija, usled dugotrajno niskih stopa rađanja (Никитовић i dr. 2015). Ovaj zaključak bitan je za identifikovanje osnovnog pravca u formulisanju hipoteze o unutrašnjim migracijama u narednim decenijama.

Analiza rezultata Popisa 2011. ukazuje da su u ovom veku nastavljene intenzivne migracije ka većim opštinskim, a naročito regionalnim centrima. Nešto veća mobilnost u periodu 2002–2011. odlikovala je žensku populaciju (61,5%) (Никитовић i dr. 2015), na šta ukazuje, ali manje izraženo (55,5%) i statistika preseljavanja u periodu 2011–2018. (RZS 2019). Ženska populacija izrazito dominira u preseljavanjima lokalnog tipa, pre svega zbog udadbenih migracija u najaktivnijoj starosnoj grupi 20–34 godine, naročito u regionima Šumadije i Zapadne Srbije odnosno Južne i Istočne Srbije. Na duže distance, polna disproporcija u preseljavanjima manje je izražena, ali diferencijacija prema tipu naselja ukazuje da žene svakako više

gravitiraju ka oblasnim i regionalnim centrima (Nikitoviћ i dr. 2015: 105).

Regionalne i subregionalne razlike, a naročito sve veći jaz između najvećih gradskih središta i ostatka države, u stepenu ekonomske razvijenosti, diversifikaciji i ponudi poslova, stambenim uslovima, zdravstvenoj zaštiti, celokupnom kvalitetu života, ali i subjektivnom doživljaju mogućnosti za ostvarenje ličnih životnih ciljeva, određuju pravce i intenzitet unutrašnjih migracija. S jedne strane su to, pre svega, Beograd i Novi Sad, kao glavni polovi privlačenja unutrašnjih migranata, a s druge većina ostalih oblasti, koje već godinama predstavljaju zone iseljavanja, naročito izražene u regionu Južne i Istočne Srbije i delovima regiona Šumadije i Zapadne Srbije, koji prema *Stepenu razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave iz 2014*, obuhvataju najveći procenat izrazito nedovoljno razvijenih i devastiranih područja zemlje (Regionalni razvoj 2019). Ovakvi tokovi unutrašnjih migracija su predisponirani još u periodu ubrzane socijalističke industrijalizacije, a intenzivirani su propadanjem industrijskih regionalnih centara nakon raspada SFRJ i koncentrisanjem glavnih ekonomskih tokova u Beogradu, kao primatnom gradu, uz svega dva veća pola razvoja (Novi Sad i Niš). Preseljavanje u ove centre dodatno je podstaknuto demografskom depopulacijom i starenjem, čiji je početak vremenski koincidirao sa procesom raspada SFRJ (Nikitović 2016). Tome treba dodati i istorijsku predispoziciju smera današnjih unutrašnjih migracija, koji je u osnovi od juga ka severu i iz planinskih, mahom pograničnih, u ravničarske predele (Nikitović 2016), a korene vuče još od perioda formiranja savremene srpske države (Nikitović 2010).

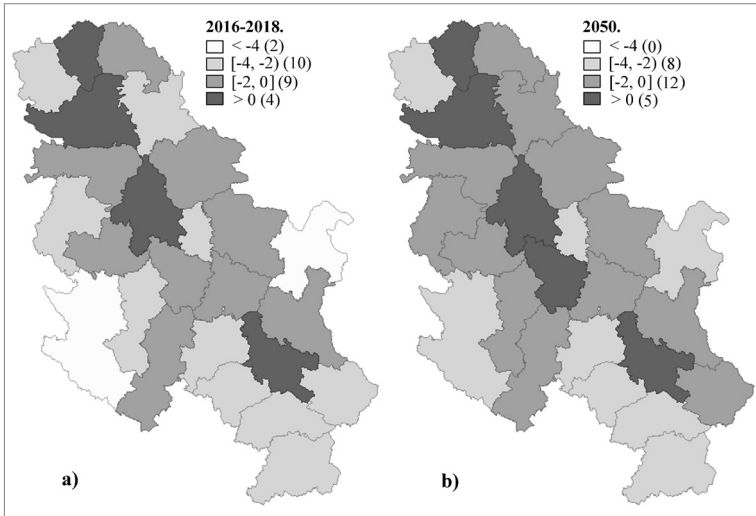
5.1.1. Hipoteza o unutrašnjoj migraciji

Na početku projekcionog perioda, trogodišnji prosek stope migracionog salda 2016–2018. godine, izračunat prema zvaničnoj statistici preseljavanja, bio je pozitivan kod svega 5 od 25 oblasti u Srbiji. U pitanju su oblasti čija su središta najveći gradovi u zemlji, a ujedno i najveći univerzitetski centri. Međutim, stopa migracionog salda je, izuzev u Beogradskoj i Južnobačkoj oblasti, u preostale tri ispod 1 promila. Najizraženije iseljavanje zabeleženo je u Borskoj, Zlatiborskoj i Topličkoj oblasti (tabela 4).

Tabela 4. Stopa unutrašnjeg migracionog salda (promili) po oblastima Srbije – registrovana (2018) i prognozirana (2030, 2050)

Oblast	2018.	2030.	2050.
Beogradska	3,94	3,16	2,49
Zapadnobačka	-2,83	-2,46	-2,09
Južnobanatska	-1,10	-0,95	-0,81
Južnobačka	2,84	2,28	1,83
Severnobanatska	-1,94	-1,69	-1,44
Severnobačka	0,94	1,49	1,44
Srednjobanatska	-2,29	-1,99	-1,69
Sremska	-0,57	-0,49	-0,42
Zlatiborska	-4,18	-3,66	-3,11
Kolubarska	-1,43	-1,24	-1,06
Mačvanska	-2,49	-2,18	-1,85
Moravička	-2,02	-1,74	-1,48
Pomoravska	-1,31	-1,19	-1,01
Rasinska	-2,97	-2,61	-2,22
Raška	-1,47	-1,29	-1,10
Šumadijska	0,00	0,81	1,38
Borska	-4,41	-4,13	-3,51
Braničevska	-1,95	-1,90	-1,61
Zaječarska	-1,96	-1,72	-1,47
Jablanička	-2,95	-2,57	-2,19
Nišavska	0,85	1,05	1,34
Pirotska	-2,11	-1,83	-1,55
Podunavska	-2,87	-2,54	-2,16
Pčinjska	-3,25	-2,92	-2,48
Toplička	-3,86	-3,35	-2,84

Prema jedinom (očekivanom) scenariju migracija, predviđeno je da se u svih 20 oblasti u kojima je zabeležen negativan bilans unutrašnjih migracija na početku projekcije, stopa migracionog salda postepeno smanji za 15% do 2030. godine. Istovremeno bi se udeo Beogradske i Južnobačke oblasti, kao dva istaknuta pola privlačenja stanovništva, u ukupnom pozitivnom migracionom bilansu u zemlji blago smanjio na račun porasta

Karta 6. Stopa unutrašnjeg migracionog salda (promili), po oblastima Srbije – a) registrovana (2018) i b) prognozirana (2050)

privlačne moći Nišavske, Šumadijske i Severnobačke oblasti. Ovakva hipoteza je rezultat dva faktora. Prvi predstavlja procenu očekivanog pada udela migraciono najaktivnijih starosnih grupa u skladu sa tendencijom uočenom početkom ovog veka, a uzrokovanu smanjenjem i starenjem stanovništva. Drugi je rezultat očekivanog nastavka postepenog jačanja privlačnog kapaciteta preostala tri velika urbana središta, pre svega kao regionalnih centara, u skladu sa uspešnom primenom politika koje teže uravnoteženijem razvoju zemlje, kao jednom od strateških ciljeva održivog razvoja Srbije (Влада Републике Србије 2008).

Treba imati u vidu da pretpostavka o drugom faktoru nije uključivala razmatranja o konkretnim promenama najčešćih pokretača unutrašnjih migracija (poput otvaranja novih radnih mesta i podsticajne stambene politike), već je podrazumevala da će se primena politika koje vode ravnomernijem prostornom razvoju očekivano nametnuti kao nužna u predstojećih 10–15 godina, naročito imajući u vidu strateški cilj države ka evrointegracijama.

U naredne dve decenije, 2030–2050, koje bi trebalo da se poklope sa periodom u kojem je Srbija postala član EU, predviđen je nastavak tendencije iz prvog dela projekcije – dodatno postepeno smanjenje negativnog bilansa unutrašnjih migracija za 15% u svih 20

oblasti u kojima je ovaj bilans bio negativan, te dodatno jačanje privlačne moći Nišavske, Šumadijske i Severnobačke oblasti na račun Beogradske i Južnobačke oblasti (karta 6).

Razlozi ovakve hipoteze su identični onima iz prvog dela projekcionog horizonta, budući da je glavni cilj scenarija očekivanih migracija da ukaže na efekte uočenih tendencija i njihove moguće promene u skladu sa važećim strateškim okvirom prostornog razvoja zemlje, a koji je u strateškim dokumentima predstavljen kroz cilj ka ravnomernijem regionalnom razvoju. Takođe, nemogućnost postavljanja iole kredibilnih hipoteza o eventualnim dugoročnim promenama u faktorima unutrašnjih migracija, koji su značajno manje predvidivi u odnosu na faktore prirodnog kretanja stanovništva, nije ostavila prostora za dodatne pretpostavke o promenama u trendu preseljavanja na nivou oblasti nakon 2030. godine.

5.2. Međunarodna migracija

Ako smo konstatovali da postoje određena pitanja u vezi sa kvalitetom statistike unutrašnjih migracija u Srbiji pre 2012. godine, koja ograničavaju izvođenje zaključaka o trendovima na rezultate popisa, onda smo pred praktično nebrojenim pitanjima bez odgovora kada je u pitanju međunarodna migracija. Srbija je dominantno emigraciona država sa zanemarljivim prilivom imigranata, odnosno stranih državljana. Stoga se migracioni bilans suštinski svodi na razliku između odseljenih i povratnika, u oba slučaja državljana Srbije, pri čemu još uvek određeni deo aktuelnih povratnika uključuje penzionisane „gastarbajtere“, tj. generacije iz prvih masovnih talasa iseljavanja koji su počeli od sredine 1960-ih u okviru rešavanja pitanja „viška nekvalifikovane radne snage“ u socijalističkoj Jugoslaviji. Pritom je evidentno da se raniji koncept iseljavanja po principu „privremenog rada“ promenio. Kako navodi Stanković (2014), proces asimilacije u starim odredištima emigranata je očito u toku, jer je u populaciji iseljenih obuhvaćenih Popisom 2011, udeo lica koja imaju samo srpski pasoš ispod 50%. Međutim, osim što druga generacija emigranata u najvećem procentu ostaje da radi i boravi u zemlji destinacije svojih roditelja, novi iseljenici uglavnom planiraju trajno napuštanje zemlje.

S obzirom na to da ne postoje dovoljno efikasni zakonodavni mehanizmi koji bi primorali građane Srbije da odjave svoje prebivalište kada imaju nameru da borave najmanje godinu dana u inostranstvu (prema međunarodnoj definiciji), što je slučaj sa većinom emigracionih država (Matysak i Nowok 2006), razumljivo je da zvanična statistika međunarodne migracije ne postoji. Zapravo, jedini dostupan domaći izvor o ovom tipu migracije predstavlja popis stanovništva. Međutim, iako popis, po definiciji, pruža najdetaljnije podatke o svim stanovnicima, uključujući migrante, procenjuje se da Popisi iz 2002. i 2011. nisu uspeli da obuhvate gotovo polovinu naših državljana koji žive u inostranstvu (ISS 2013; Reynaud i dr. 2017). Stoga je jasno da, osim što je teško pružiti makar grubu procenu obima emigracije iz Srbije, kao i bilansa međunarodne migracije, još je teže pouzdano oceniti promene ovih pokazatelja tokom vremena. Međutim, upravo takve procene su ključno polazište prilikom formulisanja hipoteze o međunarodnoj migraciji.

S druge strane, hipoteza o migracijama u ovoj knjizi zahteva i analizu prethodnih trendova na nivou oblasti. Nažalost, popisi su jedini izvor za takvu analizu, pa ne možemo imati potpun uvid u obim emigracije na nivou oblasti, što je od krucijalnog značaja za formulisanje hipoteze o stopama emigracije. Stoga se moramo osloniti na raspodelu emigracije na oblasti prema popisu, uzimajući da je raspodela na osnovu procenjenog ukupnog obima emigracije ista kao raspodela stvarnog broja emigranata koja nam je nepoznata. Takva vrsta apstrahovanja svakako će uticati na grešku prilikom raspoređivanja ukupnog procenjenog i prognoziranog migracionog bilansa sa svetom na nivo oblasti prilikom formulisanja hipoteze o migraciji. Kao polazište u oceni raspodele migracionog bilansa na oblasti korišćeni su podaci Popisa 1991–2011. i nalazi iz studije o „vrućim zonama emigracije“, gde su pored tradicionalne zone u istočnoj Srbiji, prepoznate i dve nove – na jugozapadu i jugoistoku zemlje (Penev i Predojević-Despić 2012).

5.2.1. Hipoteze u zvaničnim projekcijama

U pogledu migracione hipoteze, čini se da se, odnedavno, situacija u populacionim projekcijama evropskih država menja u suprotnom smeru u odnosu na hipotezu o fertilitetu. Dok se u novijim setovima projekcija, poput onih u izdanju Eurostat-a, smatra da nema puno prostora za značajnije promene SUF u dužem roku, dotle je migraciona hipoteza,

uprkos poteškoćama vezanim za njeno formulisanje, u zvaničnim projekcijama prethodnih decenija prešla put od „neinteresantne konstante“ ili nulte neto migracije do izrazite potrebe za njom zbog sve veće uloge migracija u populacionoj dinamici mnogih država kao mogućeg rešenja za populaciono starenje (Booth 2006: 549). Slične promene se uočavaju i kod najnovije verzije redovnih projekcija svetske populacije iz 2019. u izdanju Populacionog odseka UN. U odnosu na verziju iz 2017. godine, konstantnost stopa u njihovim dugoročnim projekcijama do kraja veka se sada predviđa u celom projekcionom horizontu umesto ranijeg koncepta po kome su stope od sredine veka težile nuli (UN 2019a).

Pregled dostupnih projekcija nacionalnih statističkih zavoda ukazuje na priličan optimizam po pitanju budućeg migracionog bilansa u regionu bivše Jugoslavije, koji je, pak, početkom ovog veka prepoznat kao dominantno emigracioni (Fassmann i dr. 2014). Slično je i sa aktuelnom projekcijom Republičkog zavoda za statistiku Srbije, za period 2011–2041. godina, iako nema sumnje da je migracioni bilans u preprojekcionom periodu 2002–2011. bio negativan (Kupiszewski i dr. 2012; Penev i Predojević-Despić 2012; ISS 2013; Никитовић i dr. 2015).

Štaviše, ova i dalje aktuelna zvanična projekcija u metodološkoj osnovi sadrži veoma krupan propust u pogledu formulisanja migracione hipoteze, koja je, pritom, najvažnija komponenta prilikom projektovanja populacija male veličine, kakve su opštine ili oblasti. Naime, na osnovu tabele 4 (RZS 2014: 11), koja pruža uvid u polazni i projektovani godišnji migracioni saldo po regionima Srbije, proizilazi da je migracioni saldo na nivou države pozitivan (višak od 514 lica), što je svakako nemoguće imajući u vidu izrazito emigracioni karakter ne samo teritorije koju obuhvata Srbija, već i čitavog regiona bivše Jugoslavije izuzev Slovenije (Fassmann i dr. 2014; Josipović 2016; Nikitović 2016; UN 2017b). Osim toga, u metodološkom objašnjenju, nigde nije navedeno kako su formulisane hipoteze o migracijama za nivo opština (ocena međunarodnih migracija se i ne pominje), što je od suštinskog značaja imajući u vidu izrazite razlike između opština upravo po pitanju ove komponente populacione dinamike. Najverovatnije je da aktuelne projekcije RZS ne uključuju informaciju o bilansu međunarodnih migracija u Srbiji budući da polaze od nerealnog (pozitivnog) salda u 2011. godini. Takođe, do 2041. predviđaju da će neto stopa imigracije dostići više od 4‰ populacije iz 2011. (RZS 2014), što je za duplo više u odnosu na odgovarajuću prognozu Eurostat-a za Sloveniju, odnosno na nivou prognozirane stope za Austriju (Eurostat 2019a).

5.2.2. Hipoteza o međunarodnoj migraciji

Faze migracione tranzicije su, iz ugla prognostičkog dela horizonta u ovom radu (2018-2050), interpretirane u odnosu na simboličnu tačku preokreta u tranzicionom procesu u Srbiji (2030. godina), što implicira da bi naša zemlja do tada trebalo da postane deo EU. Nakon 2030, trebalo bi da usledi tranziciona faza, kada bi imigracija trebalo postepeno da prevlada emigraciju u okviru migracionog bilansa, što se podudara sa aktuelnim projekcijama za članice EU 2018-2100. godine (Eurostat 2019a).

Svega je nekoliko studija koje su ponudile procenu obima godišnjih tokova međunarodne migracije u skladu sa definicijama Ujedinjenih nacija (UN) i EU (Kupiszewski i dr. 2012; ISS 2013). To je izvedeno na osnovu analize migracione statistike u državama koje predstavljaju glavne destinacije naših građana. Osnovno ograničenje takvih procena je u njihovom metodološkom postupku, jer je praktično nemoguće obraditi statistike svih destinacionih država usled nedostupnosti podataka ili statističke nepouzdanosti kod onih u kojima naši državljani čine veoma mali udeo u imigraciji. Dodatno ograničenje ovog postupka odnosi se na nemogućnost dobijanja pouzdanih dužih vremenskih serija o emigraciji iz Srbije usled čestih promena granica u periodu 1991–2008. godina. Rezultat su serije podataka kraće od 10 godina, što onemogućava izvođenje validnih zaključaka o trendovima u obimu međunarodne migracije sa današnje teritorije Srbije.

Čak i na osnovu grubih procena u postojećim studijama, izvesno je da Srbija ima negativan migracioni bilans skoro sa svim zemljama sa raspoloživim podacima. Da bismo došli do ažurnije ocene bilansa međunarodne migracije u ovoj knjizi, pošli smo od detaljno obrazložene procene ovog indikatora za period 2008–2010. u studiji o uticaju migracionih i demografskih tokova na Srbiju (Kupiszewski i dr. 2012), izrađene u okviru EU projekta CBMM, koji je bio jedan od prvih sa ciljem jačanja institucionalnih kapaciteta za upravljanje migracijama. Sledeći isti koncept analize migracione statistike destinacionih država, bilo je moguće pronaći podatke za 18 destinacija naših državljana. U odnosu na raniju studiju, nažalost, nisu bili dostupni podaci za dve važne države emigracije – Nemačku i Francusku. Ipak, dostupni podaci pokazali su da je u odnosu na period 2008–2010. negativan migracioni bilans porastao od 70% do preko 100% u Švedskoj i Austriji – druge dve tradicionalne destinacije

srpskih državljana, ali i u Holandiji i Norveškoj. Svakako da je osnovni razlog u povećanju emigracije. Pritom, postoje brojne indicije od strane nadležnih ministarstava (RTS 2019), uključujući formiranje vladinog Koordinacionog tima za praćenje tokova iz oblasti ekonomskih migracija (MINRZBS 2019), da je i u državama koje su najvažnija odredišta naših emigranata a za koje ne postoje dostupni podaci iz skorijeg perioda (među kojima je svakako najznačajnija Nemačka), poslednjih godina došlo do sličnog skoka u broju odseljenih. Porastu negativnog migracionog bilansa je, svakako, doprineo i smanjen priliv povratnika koji su završili svoj radni vek u inostranstvu, jer je obim ovih generacija sve manji.

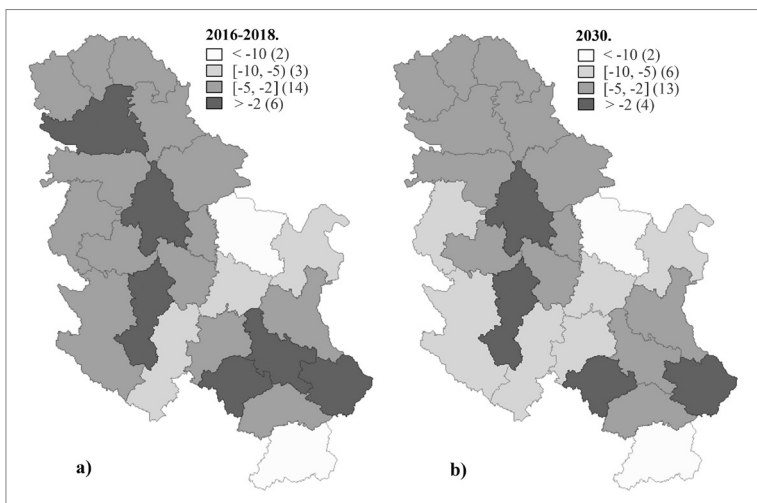
Uzimajući u obzir navedene informacije o skoku odseljenih u poslednjih nekoliko godina, migracioni bilans iz studije 2008–2010. za države sa nedostajućim podacima u periodu nakon 2011. je uvećan za 50%, dok je za Nemačku uvećan za 150% po analogiji sa dostupnim podacima za Austriju. Kada su tako dobijene procene sabrane sa dostupnih podacima iz destinacionih država, došlo se do procene prosečnog godišnjeg negativnog migracionog bilansa Srbije od –20.692 u periodu 2011–2018. godina. Svakako je bitno naglasiti da je u pitanju vrlo gruba procena ovog pokazatelja, ali da ipak predstavlja određeno polazište koje je daleko bliže realnosti od bilo kojeg scenarija koji zanemaruje migracionu komponentu ili polazi od značajno potcenjenog obima emigracije iz popisnih rezultata.

Navedena procena ukupnog bilansa međunarodne migracije u Srbiji je arbitrarno usvojena kao polazna tačka za komponentu međunarodne migracije u okviru scenarija očekivanih migracija. Za ocenu raspodele ovog bilansa po oblastima Srbije polazište je predstavljala distribucija lica na radu i boravku u inostranstvu prema Popisima 1991–2011, kao jedinim izvorima ove vrste podataka, pri čemu je kao korektivni faktor poslužila godišnja statistika vitalnih događaja i obima đaka u osnovnim školama u periodu 2011–2018. godine. Konačna ocena bilansa međunarodne migracije po oblastima za 2018. godinu, kao početak projekcije, dobijena je tako što je pretpostavljeno da je ideo najstarije zone emigracije, u Istočnoj Srbiji, u ukupnom negativnom migracionom bilansu zemlje smanjen za 25–30% na račun porasta u novim zonama emigracije, koje pored dve nove „vruće zone emigracije“ (Penev i Predojević-Despić 2012) obuhvataju i ostale ne-tradicionalne oblasti emigracije. Razlog za takvu pretpostavku, pored korektivnih faktora, su smanjenje migracionih potencijala iz

tradicionalne zone emigracije, odnosno saznanja o novim zonama iseljavanja – sever Vojvodine ka Mađarskoj, pogranične opštine na istoku ka Bugarskoj, ali i veći gradski centri širom zemlje.

Osnovna pretpostavka očekivanog scenarija koja se tiče migracione komponente podrazumeva da Srbija, u skladu sa strateškim opredeljenjem svoje spoljne politike, postane član EU do 2030. godine. Takva pretpostavka uključuje migracionu hipotezu formulisanu po analogiji sa nedavnim i aktuelnim iskustvima emigracije iz većine bivših komunističkih država neposredno pošto su pristupile EU. Nakon Poljske, Bugarske i Rumunije, posebno dramatičnu emigracionu epizodu poslednjih godina doživljava Hrvatska, koja po nekim procenama godišnje gubi 2% populacije kroz emigraciju u najpopularnije EU destinacije (Draženiović i dr. 2018). Međutim, tako intenzivan obim emigracije, iz više razloga, nije moguć duže vremena, što potvrđuju iskustva zemalja koje su bile deo proširenja EU na istok 2004 (Kupiszewski i dr. 2012). U svakom slučaju, i emigraciona istorija Srbije, i trenutni „pretpristupni“ porast emigracije upućuju na zaključak da je takav intenzivan egzodus gotovo nemoguće izbeći u godinama neposredno nakon priključenja EU, pa ni u onim koje mu prethode, na šta ukazuju relaksiranja imigracione politike prema Srbiji u glavnim destinacijama, kao što je Nemačka. Drugim rečima, čak i u scenariju koji ne bi izvesno podrazumevao konačni prijem Srbije u EU, teško je izbeći hipotezu koja ne predviđa intenzivnu emigraciju sve dok postoji naglašen jaz u životnom standardu između Srbije i najrazvijenijih država Evrope, kao i rastuća potražnja za radnom snagom u ovim državama usled intenziviranja populacionog starenja.

Imajući u vidu navedeno obrazloženje, ali i izvesno smanjenje migracionog potencijala Srbije usled populacionog starenja koje je sličnog nivoa kao i u EU, te očekivani porast životnog standarda na putu ka dostizanju uslova za priključenje EU, pretpostavljeno je da bi maksimalan iznos pogoršanja prosečnog godišnjeg negativnog migracionog bilansa dosegao 15%. To podrazumeva da bi već visok nivo ovog bilansa od -3% (-20.692) u 2018. dostigao najviše $-3,5\%$ (-23.685) u 2030. godini. Takva prognoza je rezultat prethodno formulisane pretpostavke o migracionom bilansu na regionalnom nivou, kojom je predviđeno da veći deo ukupnog tereta podnesu oblasti koje u poslednjim popisima nisu prepoznate kao izrazito emigracione, pa bi negativan migracioni bilans u svakoj od njih 18 porastao za 25% u odnosu na 2018. godinu.

Karta 7. Stopa međunarodnog migracionog salda (promili) po oblastima Srbije – a) ocenjena (2018) i b) prognozirana (2030)

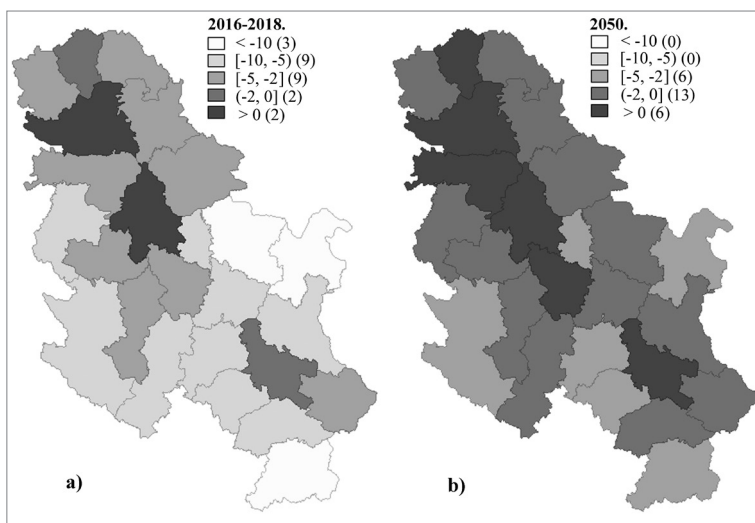
S druge strane, kontinuirano smanjenje migracionog potencijala dovelo je do pretpostavke o nepromenjenom migracionom bilansu do 2030. u oblastima koje svojim najvećim delom spadaju u „vruće zone emigracije“, kako ih označavaju Penev i Predojević-Despić (2012) – Pomoravska, Borska, Braničevska, Zaječarska, Podunavska, Raška i Pčinjska (karta 7).

U skladu sa opštom pretpostavkom hipoteze o međunarodnoj migraciji zasnovanom na konceptu migracione tranzicije, tj. postepenom prelasku iz emigracione u imigracionu državu u periodu nakon 2030. godine, predviđeno je da će ukupan bilans međunarodne migracije u Srbiji do 2050. postati pozitivan u iznosu od 0,8% odnosno 5.222 lica godišnje. Orijentiri za definisanje ciljnih stope bile su aktuelne projekcije Eurostat-a, koje implicitno dugoročno vide EU kao imigracionu zonu (Eurostat 2019a), i dostupne studije o predviđenom uticaju migracija na demografski razvoj Srbije. Konkretni iznos prognozirane stope rezultat je hipoteze na regionalnom nivou, koja podrazumeva da bi do 2050. sve oblasti trebalo da dostignu barem nulti migracioni saldo, odnosno da uđu u prelaznu fazu od emigracionih ka imigracionim područjima (tabela 5).

Tabela 5. Stopa međunarodnog migracionog salda (promili) po oblastima Srbije – ocenjena (2018) i prognozirana (2030, 2050)

Oblast	2018.	2030.	2050.
Beogradska	-1,20	-1,50	1,50
Zapadnobačka	-2,15	-2,68	0,50
Južnobačanska	-2,98	-3,73	0,00
Južnobačka	-1,63	-2,04	1,50
Severnobačanska	-2,33	-2,92	0,50
Severnobačka	-2,38	-2,98	0,50
Srednjobanatska	-2,19	-2,74	0,50
Sremska	-2,38	-2,98	0,50
Zlatiborska	-4,05	-5,06	0,00
Kolubarska	-2,13	-2,66	0,50
Mačvanska	-4,74	-5,93	0,00
Moravička	-1,20	-1,50	0,50
Pomoravska	-6,02	-6,02	0,00
Rasinska	-4,20	-5,25	0,00
Raška	-5,63	-5,63	0,00
Šumadijska	-2,73	-3,42	1,50
Borska	-8,51	-8,51	0,00
Braničevska	-12,81	-12,81	0,00
Zaječarska	-3,63	-3,63	0,00
Jablanička	-2,68	-3,35	0,50
Nišavska	-1,98	-2,48	1,50
Pirotska	-1,24	-1,55	0,50
Podunavska	-3,22	-3,22	0,00
Pčinjska	-10,68	-10,68	0,00
Toplička	-1,28	-1,60	0,50

Pritom bi oblasti u kojima maksimalan negativan migracioni bilans tokom projekcionog perioda nije bio ispod -3% dostigle do 2050. blago pozitivan bilans od $0,5\%$, blizak republičkom proseku. Izuzetak bi bile oblasti čija su središta najveći univerzitetski centri u zemlji, u kojima bi pozitivan bilans međunarodne migracije dostigao $1,5\%$ u skladu sa strateškom težnjom Srbije da

Karta 8. Stopa ukupnog migracionog salda (promili) po oblastima Srbije – a) ocenjena (2018) i b) prognozirana (2050)

ponovo postane obrazovna destinacija sa tendencijom razvoja privrednih sektora baziranih na značajnom udelu visokoobrazovanih, što se smatra okosnicom održivog populacionog razvoja u 21. veku (Lutz 2014).

Tehnički posmatrano, formulisanje hipoteze o ukupnoj neto migraciji izvedeno je u dve etape. Da bi se zadovoljile glavne pretpostavke u vezi sa predviđenom dinamikom procesa pristupanja Srbije Evropskoj uniji, odnosno dostizanja ravnomernijeg regionalnog razvoja zemlje, postavljene su dve referentne tačke u projekcionom periodu – 2030. i 2050. godina. Za obe tačke su, na osnovu prethodno definisanih stopa unutrašnje – odnosno međunarodne migracije, izračunate prosečne godišnje stope ukupnog migracionog bilansa, koji predstavlja neto migraciju na hiljadu stanovnika populacije u 2018. godini (karta 8, tabela 6). Između referentnih tačaka stope se menjaju linearno.

Tabela 6. Stopa ukupnog migracionog salda (promili) po oblastima Srbije – ocenjena (2018) i prognozirana (2030, 2050)

Oblast	2018.	2030.	2050.
Beogradska	2,74	1,66	3,99
Zapadnobačka	-4,97	-5,14	-1,59
Južnobačanska	-4,08	-4,68	-0,81
Južnobačka	1,21	0,23	3,33
Severnobačanska	-4,28	-4,61	-0,94
Severnobačka	-1,44	-1,49	1,94
Srednjobačanska	-4,48	-4,72	-1,19
Sremska	-2,95	-3,47	0,08
Zlatiborska	-8,23	-8,71	-3,11
Kolubarska	-3,56	-3,90	-0,56
Mačvanska	-7,23	-8,11	-1,85
Moravička	-3,22	-3,24	-0,98
Pomoravska	-7,33	-7,21	-1,01
Rasinska	-7,17	-7,86	-2,22
Raška	-7,10	-6,92	-1,10
Šumadijska	-2,73	-2,61	2,88
Borska	-12,92	-12,64	-3,51
Braničevska	-14,76	-14,71	-1,61
Zaječarska	-5,59	-5,36	-1,47
Jablanička	-5,63	-5,92	-1,69
Nišavska	-1,13	-1,43	2,84
Pirotska	-3,35	-3,37	-1,05
Podunavska	-6,09	-5,76	-2,16
Pčinjska	-13,93	-13,60	-2,48
Toplička	-5,14	-4,95	-2,34

6. Scenariji populacionog razvitka

U ovom poglavlju predstavljene su najvažniji rezultati sva tri scenarija demografske budućnosti na nivou oblasti u Srbiji, čije su sastavne pretpostavke detaljno obrazložene u prethodnim poglavljima: očekivana budućnost, optimistična budućnost i nulti migracioni saldo.

6.1. Scenario „očekivana budućnost“

Scenario „očekivana budućnost“ ili tzv. očekivani scenario u svim populacionim projekcijama je ključni scenario/varijanta, sa jasnom porukom korisnicima projekcija da predstavlja demografsku budućnost koju autori smatraju najverovatnijom. Često se naziva i srednjom varijantom u zvaničnim projekcijama nacionalnih statističkih zavoda, odnosno relevantnih međunarodnih agencija. Prikazuje rezultate demografskih projekcija pod uslovom da se trendovi komponenti populacione dinamike nastave u skladu sa očekivanjima zasnovanim najčešće na empirijskim i teorijskim saznanjima koja su najaktuelnija u vreme izrade projekcije. U tom kontekstu, kreiran je očekivani scenario u ovoj knjizi.

U slučaju stopa rađanja i smrtnosti, ulaz za ovaj scenario bili su rezultati dobijeni prethodno opisanim postupkom na bazi modela UN u odeljku o hipotezama o fertilitetu, odnosno mortalitetu, a u slučaju stopa migracija (unutrašnjih i međunarodnih) – očekivani migracioni obrasci na osnovu dostupnih teorijsko-empirijskih saznanja analiziranih u odeljku koji predstavlja hipotezu o migracijama. Tabela 7 prikazuje prognozirane promene u ukupnom broju stanovnika, na osnovu očekivanog scenarija, po dekadama projekcionog horizonta u regionima i oblastima Srbije.

Tabela 7. Prognoza ukupnog broja stanovnika u regionima i oblastima Srbije, prema očekivanom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	6.713.415	6.007.895	5.282.599	4.765.915
Vojvodina	1.804.577	1.634.711	1.455.347	1.323.886
Šumadija i Zapad. S.	1.824.629	1.560.254	1.292.594	1.083.576
Južna i Istočna S.	1.408.831	1.164.054	930.458	757.837
Beogradski r./o.	1.675.378	1.648.876	1.604.200	1.600.616
Zapadnobačka o.	165.628	139.463	113.471	92.367
Južnobanatska o.	267.555	233.299	197.582	169.652
Južnobačka o.	609.299	588.482	561.745	548.720
Severnobanatska o.	131.104	112.130	93.473	78.969
Severnobačka o.	173.697	158.633	143.546	133.252
Srednjobanatska o.	168.719	145.723	122.198	103.675
Sremska o.	288.575	256.981	223.332	197.251
Zlatiborska o.	253.181	209.145	162.733	123.188
Kolubarska o.	157.439	137.887	117.628	100.922
Mačvanska o.	263.475	218.639	171.923	135.827
Moravička o.	194.329	173.038	150.680	131.298
Pomoravska o.	184.777	149.402	116.209	91.717
Rasinska o.	210.460	171.202	131.927	100.801
Raška o.	288.168	256.135	224.169	199.074
Šumadijska o.	272.800	244.806	217.325	200.749
Borska o.	101.174	71.822	44.569	24.796
Braničevska o.	145.775	100.470	59.500	33.722
Zaječarska o.	100.820	79.582	60.827	46.893
Jablanička o.	191.915	163.422	134.934	111.419
Nišavska o.	351.658	320.704	291.282	272.827
Pirotska o.	81.498	69.086	57.428	47.912
Podunavska o.	177.500	149.629	121.619	98.621
Pčinjska o.	177.339	139.649	101.622	72.188
Toplička o.	81.152	69.690	58.677	49.459

Već do 2030. godine, tj. do trenutka kada bi Srbija trebalo da se priključi EU, ukupan broj stanovnika sa mestom uobičajenog boravka u zemlji, prema očekivanom scenariju, bio bi oko 6 miliona. Smanjenje bi se nastavilo u periodu 2030–2050. godine, doduše, nešto sporijim tempom usled tranzicije od neto emigracije ka neto imigraciji i blagog porasta stopa rađanja, što bi do sredine veka dovelo do brojke od gotovo dva miliona stanovnika ili za 30,4% manje nego danas.

Dok bi smanjenje ukupne populacije između 2018. i 2050. u Beogradskom regionu bilo 4,5%, a u regionu Vojvodine nešto manje od republičkog proseka (27,8%), region Južne i Istočne Srbije bi izgubio gotovo polovinu populacije (48%), a region Šumadije i Zapadne Srbije tek nešto manje od njega (42,2%). Najdramatičniji gubitak stanovništva do sredine veka (preko 50%) predviđen je za oblasti u zoni izrazite emigracije, i to u nekim oblastima tradicionalne emigracije, kao što su Braničevska i Borska, za preko 75% u odnosu na današnju populaciju. S druge strane, osim u Beogradskoj oblasti, smanjenja manja od 30%, tj. od republičkog proseka, prognozirana su samo za oblasti čija su središta najveći gradski centri i za koje nije predviđen negativan bilans unutrašnjih migracija tokom projekcionog horizonta – Južnobačka (10,3%), Nišavska (23,7%), Severnobačka (24,5%) i Šumadijska (27,8%).

Za ocenu dugoročnog opstanka bilo koje populacije, odnos između stopa rađanja i smrtnosti, te posledično između broja rođenih i umrlih, je najvažniji demografski pokazatelj. S obzirom na to da je u ovoj knjizi pripremljen samo jedan scenario mortaliteta, u skladu sa osnovnim ciljem studije – sagledavanje mogućih efekata politika podsticanja rađanja i značaja migracione komponente na podnacionalnom nivou, u uslovima relativno stabilne promene u stopama smrtnosti, rezultat projekcija koji bi neizostavno trebalo predstaviti je broj živorođenih (tabela 8).

Prema očekivanom scenariju, broj živorođenih u Srbiji bi opao skoro za trećinu (32,4%) između 2018. i 2050. godine, pri čemu bi se smanjenje brže odvijalo u periodu do 2030. godine. Povoljniji migracioni uslovi, u vidu prestanka izražene postpristupne emigracije i prelaska ka imigracionoj fazi do sredine veka, uz lagani porast stopa rađanja, doprineli bi usporenju smanjenja godišnjeg broja živorođenih nakon 2030. godine.

Regionalno posmatrano, distribucija smanjenja po oblastima je ista kao i kod ukupne populacije, s tim da su procenti smanjenja još

izraženiji – najveća smanjenja se očekuju kod oblasti sa intenzivnim iseljavanjem stanovništva, a manja od republičkog proseka samo u pet oblasti sa najvećim gradskim centrima. Međutim, izuzetno upozoravajuće za donosiocje odluka je to što bi prosečan godišnji broj živorođenih u celom regionu Južne i Istočne Srbije do sredine veka mogao biti manji od 5.000, pri čemu bi Braničevska i Borska oblast praktično došle do granice opstanka sa manje od 50 živorođenih godišnje. Kada je evidentno da već sada postoje tri oblasti sa manje od 1.000 živorođenih godišnje, posebno je zabrinjavajuće da bi taj broj, prema očekivanom scenariju, mogao da se utrostruči već do 2030. godine, pri čemu bi u čak četiri oblasti godišnji broj živorođenih bio ispod 500.

S obzirom na relativno male razlike u stopi ukupnog fertiliteta, odnosno na njeno približavanje između oblasti do 2050. (raspon 1,49–1,74), jasno je da je uzrok velikih razlika u procentu smanjenja broja živorođenih između oblasti – migracija, i u direktnom (smanjenje fertalnog kontingenta – videti tabele A4 i A5 u Aneksu) i u indirektnom (gubitak potencijalnih potomaka emigranata) smislu.

Druga osnovna informacija iz demografskih projekcija, pored obima ukupne populacije, odnosi se na njenu starosnu strukturu. Osim što je izvesno da će se broj stanovnika Srbije, prema očekivanom scenariju, smanjivati u narednim decenijama, nema nikakve dileme da će ukupna populacija demografski stariti. Uobičajeni pokazatelji nivoa demografske vitalnosti predstavljeni su kroz odnose tri velike starosne grupe – mlađi od 20 godina, stanovništvo u starosti od 20 do 64 godine i osobe starije od 65 godina. U pitanju su tzv. koeficijenti starosne zavisnosti u odnosu na uobičajene starosne granice za ekonomsku aktivnost, gde su sa jedne strane lica predškolskog i školskog uzrasta (0–19) kao i lica u grupi iznad starosne granice za penziju (65+), a s druge populacija u radnom uzrastu (20–64).⁹ U naredne tri tabele (9–11) prikazane su prognoze kretanja ove tri grupe kroz projekcioni horizont, prema očekivanom scenariju. Rezultati za veličinu mlađe populacije pokazuju slična kretanja kao i za broj živorođenih jer se, takođe, radi o populaciji koja je rođena posle početka projekcije, tj. zavisi od istih projekcionih pretpostavki.

⁹ Ovako definisane starosne grupe predstavljaju demografski okvir funkcionalnih kontingenata stanovništva, koji služi prvenstveno za praćenje tendencija i konzistentna poređenja, tj. ne znači da određeni deo lica u mlađoj i starijoj grupi nije ekonomski aktivan, što varira u zavisnosti od države/regiona.

Tabela 8. Prognoza broja živorođenih u regionima i oblastima Srbije, prema očekivanom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	59.318	46.910	41.446	40.440
Vojvodina	16.048	12.936	11.594	11.069
Šumadija i Zapad. S.	14.901	11.528	9.314	7.996
Južna i Istočna S.	10.769	7.865	5.729	4.881
Beogradski r./o.	17.600	14.581	14.809	16.494
Zapadnobačka o.	1.249	945	726	599
Južnobanatska o.	2.229	1.738	1.461	1.265
Južnobačka o.	6.035	5.008	4.951	5.086
Severnobanatska o.	1.080	842	669	579
Severnobačka o.	1.562	1.305	1.163	1.139
Srednjobanatska o.	1.436	1.121	913	806
Sremska o.	2.457	1.977	1.711	1.595
Zlatiborska o.	2.056	1.441	1.012	768
Kolubarska o.	1.266	1.024	835	749
Mačvanska o.	2.141	1.542	1.159	960
Moravička o.	1.639	1.365	1.175	1.069
Pomoravska o.	1.273	929	660	531
Rasinska o.	1.477	1.088	728	531
Raška o.	2.828	2.345	2.077	1.742
Šumadijska o.	2.221	1.794	1.668	1.646
Borska o.	613	313	124	30
Braničevska o.	854	378	80	5
Zaječarska o.	580	433	318	236
Jablanička o.	1.562	1.223	901	739
Nišavska o.	3.000	2.453	2.238	2.273
Pirotska o.	590	461	357	306
Podunavska o.	1.342	1.054	792	585
Pčinjska o.	1.516	961	471	319
Toplička o.	712	589	448	388

Tabela 9. Prognoza broja mlađih od 20 godina u regionima i oblastima Srbije, prema očekivanom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	1.277.296	1.090.340	900.962	825.343
Vojvodina	347.171	300.788	252.126	230.988
Šumadija i Zapad. S.	345.476	263.741	203.914	172.602
Južna i Istočna S.	252.478	183.879	133.357	105.966
Beogradski r./o.	332.171	341.932	311.565	315.787
Zapadnobačka o.	28.782	22.073	16.712	13.239
Južnobanatska o.	50.821	40.515	31.985	27.482
Južnobačka o.	124.948	118.114	104.525	103.115
Severnobanatska o.	24.061	19.282	15.295	12.627
Severnobačka o.	32.979	29.319	25.759	23.863
Srednjobanatska o.	31.613	25.752	20.409	17.184
Sremska o.	53.967	45.733	37.441	33.478
Zlatiborska o.	46.821	33.795	23.319	16.832
Kolubarska o.	27.813	22.933	18.857	16.048
Mačvanska o.	49.103	36.029	25.787	20.494
Moravička o.	35.476	30.179	25.689	22.561
Pomoravska o.	31.387	21.960	15.201	11.795
Rasinska o.	36.070	24.992	17.252	12.316
Raška o.	68.796	52.113	42.357	38.263
Šumadijska o.	50.010	41.740	35.452	34.293
Borska o.	15.781	8.494	3.130	729
Braničevska o.	23.431	10.992	2.620	33
Zaječarska o.	15.141	10.495	7.255	5.543
Jablanička o.	35.667	27.245	21.170	16.519
Nišavska o.	63.582	56.658	49.169	46.807
Pirotska o.	13.114	10.649	8.452	6.799
Podunavska o.	33.051	24.071	18.137	13.974
Pčinjska o.	37.262	22.573	12.982	7.210
Toplička o.	15.449	12.702	10.442	8.352

Tabela 10. Prognoza broja stanovnika u radnom uzrastu (20–64) u regionima i oblastima Srbije, prema očekivanom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	3.979.295	3.379.797	2.899.568	2.480.357
Vojvodina	1.087.412	935.354	819.113	708.798
Šumadija i Zapad. S.	1.063.527	846.670	664.827	525.547
Južna i Istočna S.	820.320	642.399	480.926	367.303
Beogradski r./o.	1.008.036	955.374	934.702	878.709
Zapadnobačka o.	98.687	77.973	60.356	46.086
Južnobanatska o.	159.264	131.225	107.673	86.650
Južnobačka o.	371.152	345.959	329.553	304.730
Severnobanatska o.	78.810	63.424	51.503	41.693
Severnobačka o.	105.043	91.541	82.011	73.217
Srednjobanatska o.	100.691	81.473	66.057	53.702
Sremska o.	173.765	143.759	121.960	102.720
Zlatiborska o.	147.224	108.732	76.424	53.252
Kolubarska o.	93.514	75.307	61.581	51.076
Mačvanska o.	155.862	116.858	84.820	61.719
Moravička o.	113.286	93.790	78.805	66.191
Pomoravska o.	105.563	79.959	58.183	42.277
Rasinska o.	120.634	91.534	64.333	43.963
Raška o.	166.300	143.851	120.670	101.361
Šumadijska o.	161.144	136.639	120.011	105.708
Borska o.	57.184	35.753	17.605	5.561
Braničevska o.	80.655	50.025	21.745	6.185
Zaječarska o.	55.524	42.113	30.639	21.625
Jablanička o.	113.399	91.912	71.186	56.167
Nišavska o.	207.325	182.970	163.281	146.708
Pirotska o.	46.993	37.742	30.248	24.283
Podunavska o.	104.698	84.539	65.906	49.897
Pčinjska o.	107.851	78.744	49.358	31.113
Toplička o.	46.691	38.601	30.958	25.764

U tom smislu, krajnje je alarmantno očekivano smanjenje aktuelne populacije mlađih od 20 godina do sredine veka u oba regiona južno od Beogradskog – 60,4% u regionu Južne i Istočne Srbije, odnosno 52,2% u regionu Šumadije i Zapadne Srbije.

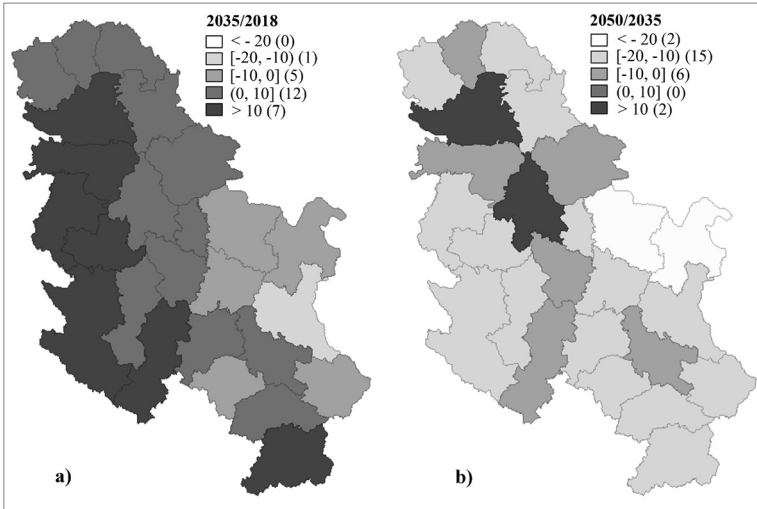
Oba južna regiona Srbije su ugroženija, u pogledu očekivanog smanjenja današnje populacije u radnom uzrastu do sredine veka, u odnosu na sever zemlje – 57,2% u regionu Južne i Istočne Srbije, odnosno 52,8% u regionu Šumadije i Zapadne Srbije naspram 36,8% u regionu Vojvodine i 14,4% u Beogradskom regionu. Pritom, očekuje se da broj stanovnika u radnom uzrastu padne ispod 100 hiljada u čak 19 od 25 oblasti, od čega u 10 oblasti, mahom na istoku i jugoistoku zemlje, ispod 50 hiljada.

Ključna informacija na osnovu prognoze broja starijih od 65 godina, prema očekivanom scenariju, je da će ovaj segment stanovništva Srbije svoj najveći broj tokom projekcionog perioda dostići do 2030, od kada će se postepeno smanjivati dok ne se vrati skoro na današnju veličinu. Pritom, taj porast (8,7%) je daleko manjeg intenziteta od očekivanog smanjenja druga dva starosna segmenta ukupne populacije. Razlog je što će, u skladu sa prognozom očekivanog trajanja života, uticaj velikih *baby-boom* generacija na obim starije populacije postepeno iščeznuti nakon 2030, kada će presudnu ulogu na veličinu ovog segmenta imati značajno manje generacije rođene od 1960-ih nadalje.

Značaj migracija za starosnu strukturu, u uslovima stopa rađanja nedovoljnih za zamenu generacija, posebno je izražen na regionalnom nivou kada je u pitanju starije stanovništvo (karta 9). Stoga će u udarnom periodu prisustva *baby-boom* generacija u ovom starosnom segmentu, tj. do 2030. godine, porast broja starih u Beogradskom regionu biti svega 8,2% naspram čak 15,5% u periodu 2030–2050.

Tabela 11. Prognoza broja starijih od 65 godina u regionima i oblastima Srbije, prema očekivanom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	1.456.827	1.537.759	1.482.064	1.460.212
Vojvodina	369.995	398.568	384.106	384.097
Šumadija i Zapad. S.	415.626	449.845	423.849	385.429
Južna i Istočna S.	336.035	337.777	316.176	284.565
Beogradski r./o.	335.171	351.569	357.933	406.121
Zapadnobačka o.	38.159	39.417	36.402	33.041
Južnobanatska o.	57.471	61.559	57.924	55.520
Južnobačka o.	113.199	124.409	127.667	140.875
Severnobanatska o.	28.233	29.424	26.675	24.648
Severnobačka o.	35.675	37.772	35.775	36.172
Srednjobanatska o.	36.415	38.497	35.732	32.789
Sremska o.	60.843	67.490	63.931	61.052
Zlatiborska o.	59.137	66.619	62.990	53.104
Kolubarska o.	36.112	39.648	37.189	33.799
Mačvanska o.	58.510	65.752	61.315	53.614
Moravička o.	45.566	49.069	46.186	42.546
Pomoravska o.	47.827	47.483	42.824	37.645
Rasinska o.	53.756	54.676	50.341	44.522
Raška o.	53.072	60.171	61.142	59.451
Šumadijska o.	61.646	66.427	61.862	60.748
Borska o.	28.209	27.576	23.834	18.505
Braničevska o.	41.690	39.454	35.135	27.504
Zaječarska o.	30.155	26.975	22.932	19.725
Jablanička o.	42.849	44.265	42.578	38.733
Nišavska o.	80.751	81.076	78.832	79.311
Pirotska o.	21.391	20.695	18.728	16.830
Podunavska o.	39.751	41.018	37.577	34.750
Pčinjska o.	32.226	38.331	39.282	33.864
Toplička o.	19.013	18.387	17.278	15.343

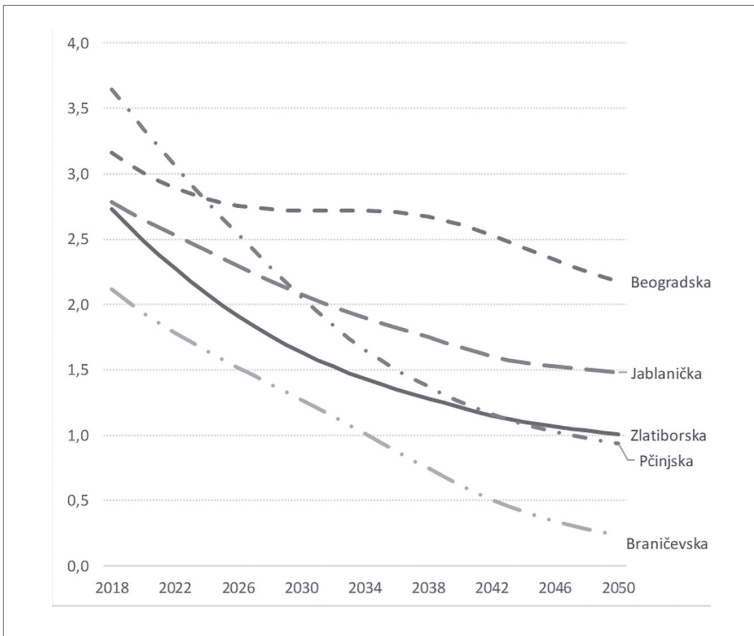
Karta 9. Promena broja starijih od 65 godina prema očekivanom scenariju – (a) 2035/2018 (%) i (b) 2050/2035 (%)

Porast broja starijih u drugom delu projekcije, očekuje se još samo u Južnobačkoj oblasti, zahvaljujući Novom Sadu, pri čemu bi on bio sličnog intenziteta kao u prvom delu projekcije (14% prema 13,2%). Jasno je da je kontinuirani priliv stanovništva u najaktivnijem uzrastu, tipičan samo za pomenute dve oblasti, uzrok ovakve prognoze. S druge strane, u većini oblasti u zemlji, očekuje se promena smeru u kretanju broja starijih posle 2030. godine. Nakon porasta, prognozirano je smanjenje, osim u delu izrazito emigracionih oblasti kod kojih prognozirano smanjenje iz prvog dela projekcije u drugom još značajnije raste, dostižući od 27% u Zaječarskoj do 33% u Borskoj oblasti. Posebno visok procenat porasta broja starijih (24,2%) u prvom delu projekcije prognoziran je za Pčinjsku oblast, što je rezultat mnogo dužeg perioda veoma visokih stopa rađanja u odnosu na sve ostale oblasti.

Jedan od najvažnijih pokazatelja funkcionalne zavisnosti između starosnih grupa prikazuje odnos broja starijih i lica u radnom uzrastu. Radi upečatljivijeg prikaza, ovaj koeficijent izrazili smo kao broj lica u radnom uzrastu na jednu stariju osobu. Prema očekivanom scenariju, prognozirano je smanjenje ovog koeficijenta za 41,1% na nivou cele Srbije sa današnjih 2,9 na 1,7 u 2050. godini. Posebno bi bile

pogođene neke izrazito emigracione oblasti, poput Braničevske i Borske, gde se očekuje da bude više starijih od ljudi u radnom uzrastu, što ukazuje na neodrživost aktuelnog demografskog režima na duži rok. S druge strane, smanjenje aktuelnog nivoa ovog koeficijenta, tj. broja lica u radnom uzrastu na jednu stariju osobu, do sredine veka, u oblastima poput Beogradske i Južnobačke je znatno izraženije nego smanjenje obima lica u radnom dobu, jer je porast broja starijih neprekidan. Ovaj rezultat pokazuje da je za sprečavanje drastičnog smanjenja broja lica u radnom uzrastu na jednu stariju osobu, pored pozitivnog migracionog bilansa, neophodno ostvariti i porast stopa rađanja.

Ipak, u poređenju sa drugim oblastima, kao što je prikazano na grafikonu 3, najpovoljniji odnos dve velike starosne grupe prognoziран je za Beogradsku i Južnobačku oblast zahvaljujući kontinuirano pozitivnom migracionom bilansu tokom projekcije. Raspon između oblasti sa minimalnim i maksimalnim brojem lica u radnom uzrastu

Grafikon 3. Broj stanovnika u radnom uzrastu (20–64) na jednog stanovnika starijeg od 65 godina, na primeru karakterističnih oblasti Srbije, prema očekivanom scenariju, 2018–2050.

Tabela 12. Prognoza koeficijenta ukupne starosne zavisnosti u regionima i oblastima Srbije, prema očekivanom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	0,69	0,78	0,82	0,92
Vojvodina	0,66	0,75	0,78	0,87
Šumadija i Zapad. S.	0,72	0,84	0,94	1,06
Južna i Istočna S.	0,72	0,81	0,93	1,06
Beogradski r./o.	0,69	0,73	0,72	0,82
Zapadnobačka o.	0,66	0,79	0,88	1,00
Južnobanatska o.	0,68	0,78	0,84	0,96
Južnobačka o.	0,68	0,70	0,70	0,80
Severnobanatska o.	0,64	0,77	0,81	0,89
Severnobačka o.	0,66	0,73	0,75	0,82
Srednjobanatska o.	0,65	0,79	0,85	0,93
Sremska o.	0,68	0,79	0,83	0,92
Zlatiborska o.	0,66	0,92	1,13	1,31
Kolubarska o.	0,72	0,83	0,91	0,98
Mačvanska o.	0,68	0,87	1,03	1,20
Moravička o.	0,69	0,84	0,91	0,98
Pomoravska o.	0,72	0,87	1,00	1,17
Rasinska o.	0,75	0,87	1,05	1,29
Raška o.	0,74	0,78	0,86	0,96
Šumadijska o.	0,73	0,79	0,81	0,90
Borska o.	0,69	1,01	1,53	3,46
Braničevska o.	0,77	1,01	1,74	4,45
Zaječarska o.	0,81	0,89	0,99	1,17
Jablanička o.	0,82	0,78	0,90	0,98
Nišavska o.	0,69	0,75	0,78	0,86
Pirotska o.	0,70	0,83	0,90	0,97
Podunavska o.	0,73	0,77	0,85	0,98
Pčinjska o.	0,70	0,77	1,06	1,32
Toplička o.	0,64	0,81	0,90	0,92

na jednu osobu stariju od 65 godina povećava se sa protokom projekcionog vremena, prema očekivanom scenariju, od 1,94–3,65 između Zaječarske i Pčinjske oblasti u 2018. do 0,23–2,18 između Braničevske i Beogradske, odnosno Južnobačke oblasti u 2050. godini (grafikon 3). Ovakva prognoza ukazuje da se već izražena regionalna diferencijacija po ovom pokazatelju može samo pogoršati, što bi uticalo na produbljivanje takođe velikih razlika u stepenu opšte razvijenosti na nivou oblasti.

Aktuelna vrednost koeficijenta ukupne starosne zavisnosti od 0,66 bi se, prema očekivanom scenariju, uvećala za 39,4% i dostigla 0,92 u 2050. godini. To znači da bi se ukupan broj mlađih od 20 godina i starijih od 65 godina veoma približio broju lica u radnom uzrastu. Na nivou oblasti, raspon ovog koeficijenta bi sa 0,64–0,82 u 2018. godini porastao na 0,80–1,32 u 2050. godini osim u Braničevskoj i Borskoj oblasti (4,45 i 3,46) usled višedecenijske emigracije i vrlo niskih stopa rađanja (tabela 12).

Ako izuzmemo očiglednu neodrživost aktuelnih demografskih trendova u dve izrazito emigracione oblasti, izvesno je da će prognozirani porast predstavljati veliki izazov za razvoj svih oblasti. Vrednosti ovog koeficijenta su čak za nijansu više u optimističkom scenariju u svim oblastima (osim u navedene dve), jer su tome doprinele nešto više stope rađanja nego u očekivanom scenariju tokom celog projekcionog horizonta, dok je hipoteza o mortalitetu ista u oba scenarija.

6.2. Scenario „optimistična budućnost“

Scenario „optimistična budućnost“ ili tzv. optimistički scenario uglavnom podrazumeva demografsku budućnost u kojoj se određene ili sve komponente populacione dinamike razvijaju pod pretpostavkom značajno optimističnijih uslova od onih koji se predviđaju u okviru tzv. očekivanog scenarija. U poslednjim decenijama, kada u velikom delu čovečanstva najveći populacioni izazov predstavlja stopa rađanja ispod nivoa potrebnog za prostu reprodukciju stanovništva, takve pretpostavke se pretežno odnose na prognozu fertiliteta. Shodno tome, takvi scenariji u zvaničnim projekcijama nacionalnih statističkih zavoda i renomiranih svetskih agencija obično imaju naziv visoka varijanta, pri čemu je, na osnovu *ex-ante* evaluacije modelima

probabilističkog tipa, verovatnoća da se prognozirane stope ukupnog fertiliteta ostvare veoma često ispod 5% (Nikitović 2016).

Pošto ostvarenje tako visoko postavljenih ciljeva podrazumeva značajnu izmenu uočenih tendencija u kretanju npr. SUF, što uglavnom nije moguće bez jakih društvenih podsticaja, uloga visokih varijanti ili optimističnih scenarija u demografskim projekcijama je, pre svega, da ukažu donosiocima odluka na demografske efekte značajnih, često dramatično krupnih, promena, u poređenju sa očekivanim razvojem demografskih tendencija. Ovo je posebno bitno, jer sprovođenje mera koje mogu imati uticaj na porast stopa rađanja u niskofertilitetnim i ekonomski krhkim državama, poput Srbije, predstavlja izuzetno veliko opterećenje za njihov finansijski sistem (Stanić i Matković 2017).

Osnovna uloga optimističkog scenarija u ovoj knjizi je, upravo, da informiše donosiocima odluka o tome kako bi mogla da izgleda demografska budućnost Srbije na nivou oblasti ako se realizuju dugoročni ciljevi definisani u aktuelnoj *Strategiji podsticanja rađanja*, usvojenoj 2018. godine. Ovi ciljevi su u optimističkom scenariju razrađeni do nivoa oblasti. Prvo su, Strategijom projektovane, ciljne vrednosti stope ukupnog fertiliteta za nivo države prilagođene kontekstu svake od oblasti na osnovu empirijsko-teorijske analize u odeljku o hipotezi o fertilitetu. Zatim je ostvarenje ovih vrednosti ocenjeno pomoću probabilističkog modela korišćenog za formulisanje pretpostavke o fertilitetu u očekivanom scenariju. Stoga tumačenje rezultata prikazanih u okviru optimističkog scenarija sadrži i informaciju o verovatnoći njihovog ostvarenja sa aspekta realizacije pretpostavke o fertilitetu.

Iako je u ovom scenariju, u odnosu na očekivani, predviđen značajan porast aktuelne stope ukupnog fertiliteta do 2050. godine, sve do nivoa bliskog potrebnom za dugoročnu zamenu generacija u dobrom delu oblasti u Srbiji, upadljiv pad broja stanovnika je neizbežan. Štaviše, realizacija *Strategije podsticanja rađanja* je ocenjena modelom UN kao malo verovatna – ispod 10% do 2030, odnosno 5% do 2050. u svim oblastima, što znači da je i smanjenje broja stanovnika prikazano u tabeli 13 minimalno moguće.

Tabela 13. Prognoza ukupnog broja stanovnika u regionima i oblastima Srbije, prema optimističkom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	6.713.501	6.033.179	5.367.893	4.938.690
Vojvodina	1.804.759	1.643.600	1.483.600	1.380.155
Šumadija i Zapad. S.	1.824.566	1.565.384	1.310.218	1.118.001
Južna i Istočna S.	1.408.953	1.170.233	948.365	789.466
Beogradski r./o.	1.675.223	1.653.962	1.625.710	1.651.068
Zapadnobačka o.	165.627	140.107	115.501	95.928
Južnobanatska o.	267.595	234.512	201.285	176.642
Južnobačka o.	609.317	591.463	571.942	570.481
Severnobanatska o.	131.132	112.954	95.803	83.167
Severnobačka o.	173.731	159.659	146.750	139.530
Srednjobanatska o.	168.734	146.457	124.439	108.084
Sremska o.	288.623	258.448	227.880	206.323
Zlatiborska o.	253.134	209.437	164.111	126.043
Kolubarska o.	157.432	138.383	119.358	104.312
Mačvanska o.	263.427	218.999	173.570	139.355
Moravička o.	194.315	173.497	152.542	135.334
Pomoravska o.	184.796	150.307	118.702	95.782
Rasinska o.	210.468	171.909	134.010	104.206
Raška o.	288.215	257.012	226.932	205.103
Šumadijska o.	272.779	245.840	220.993	207.866
Borska o.	101.186	72.125	45.208	25.598
Braničevska o.	145.777	100.826	60.185	34.208
Zaječarska o.	100.821	79.947	61.899	48.626
Jablanička o.	191.951	164.498	137.964	116.765
Nišavska o.	351.727	322.746	297.648	285.529
Pirotska o.	81.513	69.518	58.665	50.148
Podunavska o.	177.492	150.381	124.038	102.749
Pčinjska o.	177.327	140.256	103.296	74.776
Toplička o.	81.159	69.936	59.462	51.067

Drugim rečima, ni teško ostvarivi ciljevi Strategije ne mogu bitno promeniti očekivani tempo depopulacije u Srbiji.

Tabela 14. Prognoza broja živorođenih u regionima i oblastima Srbije, prema optimističkom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	59.351	51.310	48.618	50.994
Vojvodina	16.177	14.380	13.908	14.414
Šumadija i Zapad. S.	14.860	12.457	10.763	9.956
Južna i Istočna S.	10.856	8.829	6.986	6.521
Beogradski r./o.	17.458	15.644	16.961	20.103
Zapadnobačka o.	1.245	1.058	872	765
Južnobanatska o.	2.255	1.926	1.751	1.645
Južnobačka o.	6.061	5.521	5.854	6.500
Severnobanatska o.	1.099	968	835	796
Severnobačka o.	1.585	1.466	1.421	1.506
Srednjobanatska o.	1.443	1.238	1.091	1.066
Sremska o.	2.489	2.203	2.084	2.136
Zlatiborska o.	2.025	1.520	1.143	934
Kolubarska o.	1.259	1.114	975	942
Mačvanska o.	2.110	1.634	1.317	1.182
Moravička o.	1.626	1.461	1.352	1.328
Pomoravska o.	1.285	1.066	815	705
Rasinska o.	1.482	1.204	863	676
Raška o.	2.860	2.472	2.336	2.138
Šumadijska o.	2.213	1.986	1.962	2.051
Borska o.	620	352	149	50
Braničevska o.	853	427	98	13
Zaječarska o.	582	494	387	305
Jablanička o.	1.586	1.381	1.109	1.010
Nišavska o.	3.046	2.770	2.754	3.036
Pirotska o.	600	526	446	421
Podunavska o.	1.341	1.184	965	769
Pčinjska o.	1.512	1.065	565	427
Toplička o.	716	630	513	490

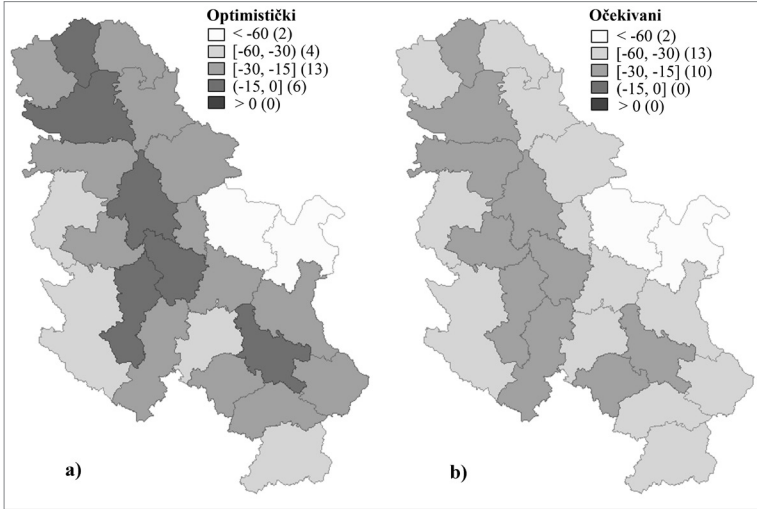
Dobra vest, prema optimističkom scenariju, odnosi se na prognozu broja živorođenih (tabela 14). Pad današnjeg broja živorođenih u Srbiji do sredine veka je daleko manji nego u očekivanom scenariju, svega 14,7% naspram 32,4%. Ako ove procenete interpretiramo u probabilističkom kontekstu, smanjenje današnjeg broja živorođenih za trećinu do 2050. predstavlja najverovatniju budućnost, dok bi ostvarenje ciljeva *Strategije podsticanja rađanja*, uticalo da smanjenje iznosi svega sedminu, ali su šanse za takav scenario manje od 10%.

Međutim, zabrinjavajuća informacija se dobija tek nakon analize rezultata na nivou oblasti. Čak i ovako malo verovatan scenario ne bi bitno uticao na emigraciono najugroženije oblasti na istoku zemlje. To pokazuje da sprovođenje mera u oblasti politike fertiliteta nema gotovo nikakav efekat ukoliko se ne utiče na migracionu komponentu, koja kontinuirano urušava populaciju u reproduktivno najvažnijim godinama.

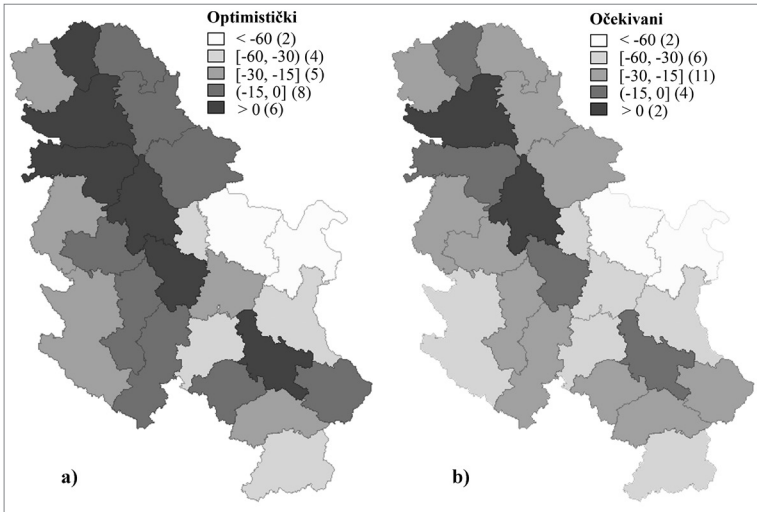
Karte 10–12 prikazuju kako bi izgledali efekti sprovođenja *Strategije podsticanja rađanja* na kretanje broja živorođenih po oblastima Srbije u poređenju sa očekivanim scenarijem, koji ne podrazumeva nikakve ciljne mere u domenu podsticanja rađanja. Pored karte 12 koja pokazuje procentne razlike između početka i kraja projekcije, promene su sagledane kroz dva preseka u projekcionom periodu, tj. dve faze primene mera. Karta 10 se odnosi na period u kojem bi mere trebalo da zažive i podstaknu inicijalni rast stope ukupnog fertiliteta, a karta 11 na period nakon horizonta aktuelne *Strategije*, kada se u najvećem broju oblasti očekuje dostizanje ili približavanje teorijski poželjnom nivou zamene generacija usled prihvatanja viših stopa rađanja od strane najvećeg dela stanovništva.

Evidentna je razlika između dva scenarija već u prvom preseku, koju prikazuje promenu u broju živorođenih do 2035. godine. Prema optimističkom scenariju, šest oblasti bi doživelo smanjenje manje od 15%, dok kod očekivanog scenarija ne bi bilo nijedne ispod ove granice. Slično, smanjenje u rasponu 30–60% bi doživele svega četiri oblasti u slučaju primene mera podsticanja rađanja, za razliku od čak 13 oblasti u odsustvu ovih mera (karta 10).

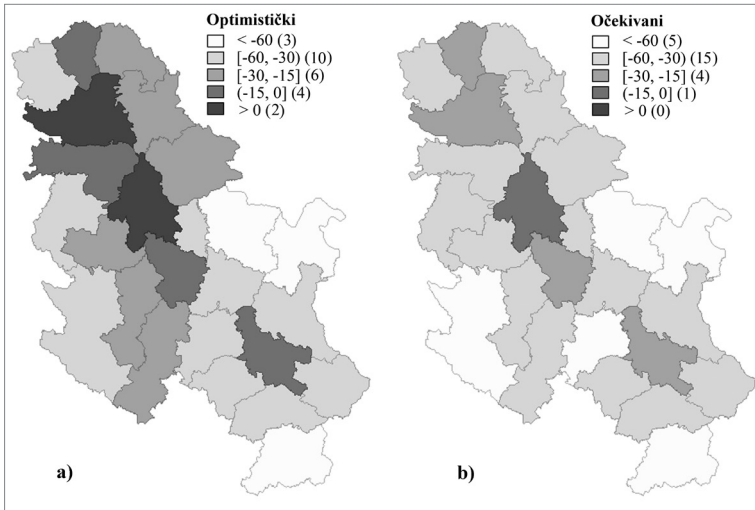
Dostizanje ili približavanje stopi ukupnog fertiliteta od 2,1, u periodu 2035–2050. bi uticalo da se smanjenje broja živorođenih u intervalu 15–30% svede sa 13 na svega 5 oblasti, dok bi čak 6 oblasti doživelo porast broja živorođenih. Situacija bi se popravila i prema očekivanom scenariju zbog predviđenog blagog porasta SUF, ali bi broj oblasti sa

Karta 10. Promena broja živorođenih 2035/2018 (%) prema dva scenarija – (a) optimistički i (b) očekivani

Karta 11. Promena broja živorođenih 2050/2035 (%) prema dva scenarija – (a) optimistički i (b) očekivani

Karta 12. Promena broja živorođenih 2050/2018 (%) prema dva scenarija – (a) optimistički i (b) očekivani

minimalnim smanjenjem broja živorođenih (<15%) bio upola manji nego u optimističkom scenariju, a porast bi doživele samo Beogradska i Južnobaička oblast (karta 11).

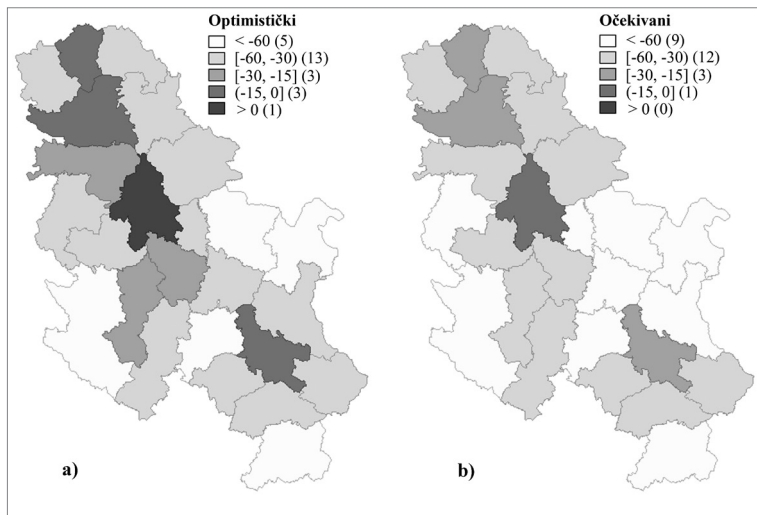
Poređenjem sve tri karte (10–12), jasno je da je krucijalno za oporavak broja živorođenih, odnosno preokret u trendu (od pada ka porastu) neophodno da se mere podsticanja rađanja sprovode mnogo duže od trenutnog horizonta *Strategije podsticanja rađanja*, tj. da se nakon eventualno uspešnog početka primene i prvog skoka stopa rađanja, njihov rast kontinuirano nastavi i u narednim decenijama. Čak i u tako pozitivnom scenariju, upadljivo je da se preokret u trendu može očekivati jedino u oblastima na Dunavsko-moravskom koridoru u kojem su koncentrisani najveći urbani centri odnosno područja koja ostvaruju i u kojima je predviđen pozitivan migracioni saldo. Ugroženi su gotovo svi pogranični regioni, naročito oni na istoku, koji se suočavaju da dugotrajnom emigracijom.

Prognoza broja mladih, prema optimističkom scenariju (tabela 15), bi takođe dovela do manjih smanjenja nego u očekivanom scenariju (25,6% prema 36,9%), ali ne toliko manjih kao u slučaju broja živorođenih s obzirom na to da je broj mlađih od 20 godina, sve do 2038. godine, prvo pod potpunim a potom sve manjim uticajem već rođenih generacija.

Poređenje dva scenarija na karti 13, upućuje na slične zaključke kao kod kretanja broja živorođenih s tim što su pozitivni efekti sprovođenja *Strategije podsticanja rađanja*, logično, slabije izraženi (porast broja mladih bi bio izvesan samo u Beogradskoj oblasti).

Tabela 15. Prognoza broja mlađih od 20 godina u regionima i oblastima Srbije, prema optimističkom scenariju, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	1.277.380	1.115.625	986.174	973.067
Vojvodina	347.354	309.679	280.201	278.406
Šumadija i Zapad. S.	345.411	268.868	221.604	201.913
Južna i Istočna S.	252.598	190.059	151.140	131.578
Beogradski r./o.	332.017	347.019	333.229	361.170
Zapadnobačka o.	28.781	22.717	18.744	16.160
Južnobanatska o.	50.861	41.728	35.649	33.264
Južnobačka o.	124.967	121.095	114.704	121.906
Severnobanatska o.	24.089	20.106	17.598	16.006
Severnobačka o.	33.013	30.346	28.930	29.119
Srednjobanatska o.	31.628	26.487	22.635	20.862
Sremska o.	54.015	47.200	41.941	41.089
Zlatiborska o.	46.773	34.086	24.745	19.396
Kolubarska o.	27.806	23.428	20.594	18.943
Mačvanska o.	49.055	36.389	27.481	23.663
Moravička o.	35.462	30.638	27.565	26.139
Pomoravska o.	31.405	22.864	17.676	14.959
Rasinska o.	36.078	25.699	19.329	15.016
Raška o.	68.843	52.990	45.073	43.417
Šumadijska o.	49.989	42.774	39.141	40.380
Borska o.	15.793	8.797	3.757	1.264
Braničevska o.	23.432	11.347	3.303	269
Zaječarska o.	15.142	10.859	8.326	6.913
Jablanička o.	35.703	28.321	24.164	20.793
Nišavska o.	63.650	58.701	55.466	57.475
Pirotska o.	13.129	11.081	9.674	8.604
Podunavska o.	33.044	24.824	20.563	17.352
Pčinjska o.	37.250	23.181	14.667	9.193
Toplička o.	15.455	12.948	11.220	9.715

Karta 13. Promena broja mlađih od 20 godina 2050/2018 (%) prema dva scenarija – (a) optimistički i (b) očekivani

S obzirom na to da optimistički i očekivani scenarij dele istu pretpostavku o mortalitetu i migracijama, razlika između ova dva scenarija u slučaju populacije u radnom uzrastu (20–64) ispoljava se tek nakon 2038. godine, a kada su u pitanju stariji od 65 godina razlike, logično, nema. Međutim, maksimalan udeo generacija koje se razlikuju u veličini prema dva scenarija u radnom kontingentu je svega 27% u 2050. Pošto je ovaj udeo proporcionalno manji u godinama od kraja projekcionog horizonta prema 2038, razlika u obimu kontingenta u radnom uzrastu između dva scenarija je svega 25 hiljada na nivou cele države u 2050. godini. Iz tog razloga je izlišno navoditi projekcione rezultate za optimistički scenarij za ovaj starosni segment stanovništva, te se rezultati za očekivani scenarij, prikazani u tabeli 10, mogu uzeti praktično kao važeći i u slučaju optimističkog scenarija. Ova konstatacija predstavlja jasnu poruku kreatorima politika: Uspesna realizacija mera predviđenih *Strategijom podsticanja rađanja* iz 2018. ne može doneti nikakve benefite kada je u pitanju demografski okvir kontingenta radne snage do 2038. u odsustvu bilo kojih drugih podsticaja koji imaju efekata, pre svega, u sferi migracija! Štaviše, uspesna realizacija ove Strategije donosi potpuno zanemarljive efekte na obim radnog kontingenta na dug rok, tj. u periodu do sredine veka.

Ovakav zaključak ne čudi, jer je u saglasnosti sa ocenjenim demografskim kapacitetom stanovništva Srbije koji, putem aktuelne nepovoljne starosne strukture, direktno ograničava potencijalne efekte mera populacione politike predviđenih *Strategijom podsticanja rađanja*. To, svakako, ukazuje da glavni efekat uspešne realizacije Strategije jeste oporavak starosne strukture, pre svega fertilnog kontingenta, gledano srednjoročno, a da se njeni povoljni efekti na obim populacije u radnom uzrastu mogu očekivati tek na dug rok, tj. van projekcionog horizonta razmatranog u ovoj studiji.

6.3. Scenario „nulti migracioni saldo“

Scenario „nulti migracioni saldo“ ima, pre svega, analitičku funkciju u okviru projekcionih setova. U odnosu na glavni (srednji) scenario (varijantu) u tipičnim projekcijama nacionalnih statističkih zavoda i renomiranih svetskih agencija, koja, uglavnom, pretpostavlja najverovatniju budućnost, jedina razlika je da se stope migracionog salda postavljaju na nulu tokom celog projekcionog horizonta. Takav scenario podrazumeva da će buduća populaciona dinamika na nekoj teritoriji zavisiti isključivo od tendencija u stopama rađanja odnosno smrtnosti, što je u praksi, naročito na podnacionalnom nivou, praktično neostvarivo.

S druge strane, nulti migracioni saldo ne znači nužno da migracije nema, tj. da je u pitanju projekcija potpuno „zatvorene“ populacije, već da je bilans doseljavanja i odseljavanja ravan nuli. Ipak, takvi periodi, naročito na podnacionalnom nivou, su retko duži, pa projekcioni scenario koji podrazumeva nulti migracioni bilans tokom celog projekcionog horizonta praktično nema prognostičku, već čisto analitičku dimenziju. Stoga se takvi scenariji dodatno pojednostavljaju, pa se u njima podrazumeva da je polno-starosna struktura doseljenih i odseljenih identična, što implicira da njihova populaciona dinamika zavisi isključivo od kretanja u nivou fertiliteta i mortaliteta. U principu, u pitanju je specijalan slučaj scenarija nultog migracionog salda koji se može nazvati – „scenario bez migracija“. Njegov cilj je da, kroz poređenja sa scenarijima koji eksplicitno uključuju migracioni uticaj, ukaže na „čist“ ili neto efekat

prirodnog obnavljanja stanovništva, odnosno na neto doprinos migracija ukupnoj populacionoj dinamici.

U ovoj knjizi, kao treći scenario, prikazan je scenario bez migracija, čija je osnovna uloga da, kroz poređenja sa druga dva scenarija, ukaže na uticaj migracione komponente na razvitak stanovništva Srbije, koji je posebno izražen i krajnje regionalno diferenciran na podnacionalnom nivou. To je i jedan od osnovnih zadataka postavljenih u uvodnom delu monografije.

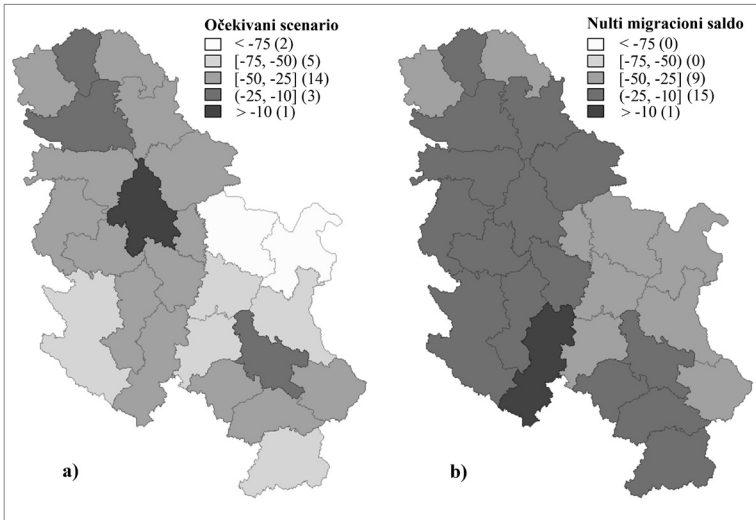
Pored toga, poređenjem sa rezultatima optimističkog scenarija, istaknuta je razlika u demografskim efektima između migracije i fertiliteta koji su u ovoj projekciji prepoznati kao dva ključna faktora za diferencijaciju populacione dinamike na podnacionalnom nivou.

U odnosu na sva tri scenarija, scenario bez migracija bi doveo do najmanjeg smanjenja ukupne populacije Srbije (21,2%), što ne iznenađuje s obzirom da bi najvećim delom projekcionog horizonta u druga dva scenarija emigracija bila dominantna karakteristika migracionog profila naše zemlje. Međutim, za razliku od očekivanog scenarija, smanjenje ukupnog broja stanovnika na regionalnom nivou bi imalo sasvim drugačiju sliku. Procenat smanjenja bi bio mnogo ujednačeniji, jer bi se, pre svega, izgubio uticaj unutrašnje migracije. Stoga najmanja smanjenja populacije ne bi bila isključivo u oblastima najvećih urbanih središta kao u očekivanom scenariju, zbog čega i karta smanjenja populacije, zapravo, veoma liči na kartu koja prikazuje razlike u prirodnom priraštaju između oblasti (karta 14).

Međutim, i u ovoj krajnje hipotetičkoj budućnosti, najveće smanjenje do sredine veka doživele bi tradicionalne emigracione oblasti na istoku zemlje (Borska, Braničevska i Zaječarska), ali bi ono bilo oko 35% (tabela 16), što je drastično manje nego u oba alternativna, ali praktično ostvariva scenarija. Takav rezultat pokazuje koliko je dugotrajna emigracija nepovoljno uticala na starosnu strukturu, odnosno smanjila fertilni kontingent.

Tabela 16. Prognoza ukupnog broja stanovnika u regionima i oblastima Srbije, prema scenariju bez migracija, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	6.756.210	6.315.405	5.826.535	5.389.005
Vojvodina	1.812.469	1.694.370	1.561.772	1.442.969
Šumadija i Zapad. S.	1.847.682	1.719.967	1.585.615	1.461.316
Južna i Istočna S.	1.429.693	1.304.768	1.183.585	1.076.330
Beogradski r./o.	1.666.366	1.596.300	1.495.563	1.408.390
Zapadnobačka o.	167.380	151.493	135.821	122.124
Južnobanatska o.	269.898	250.203	229.189	210.762
Južnobačka o.	607.940	582.657	547.904	515.225
Severnobanatska o.	132.299	120.457	108.810	98.804
Severnobačka o.	174.224	162.265	149.050	137.129
Srednjobanatska o.	170.327	156.972	143.169	131.394
Sremska o.	290.401	270.323	247.829	227.531
Zlatiborska o.	257.643	240.459	222.043	204.000
Kolubarska o.	158.638	146.410	133.439	121.387
Mačvanska o.	267.581	248.094	227.308	208.967
Moravička o.	195.647	182.097	167.571	153.951
Pomoravska o.	187.654	168.600	150.660	135.408
Rasinska o.	213.708	193.966	174.448	157.252
Raška o.	292.458	285.240	277.070	267.169
Šumadijska o.	274.353	255.101	233.076	213.182
Borska o.	103.999	90.629	78.764	69.401
Braničevska o.	150.452	131.804	115.465	102.308
Zaječarska o.	102.022	87.554	75.355	66.040
Jablanička o.	194.215	179.272	164.264	150.183
Nišavska o.	352.515	327.085	300.012	274.988
Pirotska o.	82.081	73.114	64.959	58.076
Podunavska o.	179.777	164.737	149.426	136.051
Pčinjska o.	182.597	174.906	165.403	154.184
Toplička o.	82.035	75.667	69.937	65.099

Karta 14. Promena ukupnog broja stanovnika 2050/2018 (%) prema dva scenarija – (a) očekivani i (b) bez migracija

Prognoza broja živorođenih, prema scenariju bez migracija je, možda, najbolji pokazatelj značaja migracione komponente za populacionu dinamiku na nižim teritorijalnim nivoima, kao i potrebe za urgentnim sprovođenjem politika u sferi migracija (tabela 17). Prognozirano smanjenje današnjeg broja živorođenih do sredine veka prema ovom scenariju je 22,0%; prema optimističkom scenariju, koji podrazumeva sprovođenje politika podsticanja rađanja je 14,7%, a prema očekivanom scenariju 32,4%. Međutim, još važnija poruka je da jedino ovakav scenario ne bi doveo do drastičnog smanjenja živorođenih u tradicionalno emigracionoj zoni.

Krajnje logično, slični zaključci važe za prognozu obima mlađe populacije (tabela 18).

Tabela 17. Prognoza broja živorođenih u regionima i oblastima Srbije, prema scenariju bez migracija, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	60.225	53.498	49.536	46.912
Vojvodina	16.227	14.261	13.361	12.405
Šumadija i Zapad. S.	15.371	14.943	14.000	12.599
Južna i Istočna S.	11.162	10.657	9.511	8.499
Beogradski r./o.	17.465	13.637	12.664	13.409
Zapadnobačka o.	1.282	1.191	1.076	963
Južnobanatska o.	2.292	2.122	2.001	1.798
Južnobačka o.	6.012	4.913	4.752	4.554
Severnobanatska o.	1.103	1.009	903	807
Severnobačka o.	1.573	1.382	1.247	1.157
Srednjobanatska o.	1.470	1.371	1.265	1.164
Sremska o.	2.495	2.273	2.117	1.962
Zlatiborska o.	2.152	2.142	2.011	1.843
Kolubarska o.	1.292	1.214	1.101	1.011
Mačvanska o.	2.228	2.197	2.085	1.898
Moravička o.	1.667	1.566	1.456	1.365
Pomoravska o.	1.323	1.293	1.156	1.007
Rasinska o.	1.537	1.542	1.373	1.194
Raška o.	2.922	2.990	2.931	2.579
Šumadijska o.	2.250	1.999	1.887	1.702
Borska o.	663	668	613	528
Braničevska o.	936	965	877	740
Zaječarska o.	601	590	540	470
Jablanička o.	1.606	1.539	1.340	1.188
Nišavska o.	3.017	2.581	2.353	2.203
Pirotska o.	603	555	488	447
Podunavska o.	1.387	1.364	1.223	1.048
Pčinjska o.	1.617	1.671	1.438	1.272
Toplička o.	732	724	639	603

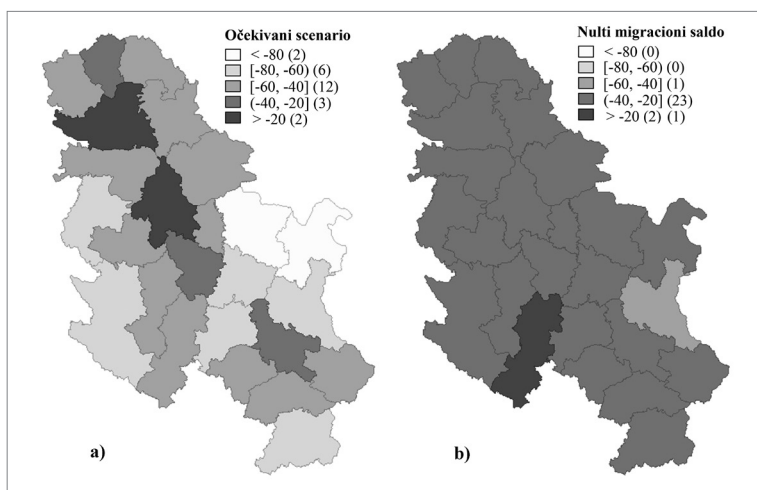
Tabela 18. Prognoza broja mlađih od 20 godina u regionima i oblastima Srbije, prema scenariju bez migracija, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	1.290.527	1.183.799	1.063.002	984.201
Vojvodina	349.594	319.309	285.353	263.531
Šumadija i Zapad. S.	352.621	313.261	294.197	275.266
Južna i Istočna S.	258.898	226.346	208.193	188.382
Beogradski r./o.	329.414	324.883	275.259	257.022
Zapadnobačka o.	29.320	25.726	23.436	21.218
Južnobanatska o.	51.542	45.757	41.793	38.847
Južnobačka o.	124.524	116.419	100.663	93.945
Severnobanatska o.	24.429	21.799	19.859	17.839
Severnobačka o.	33.141	30.438	27.459	24.791
Srednjobanatska o.	32.109	29.272	27.016	24.999
Sremska o.	54.529	49.898	45.127	41.892
Zlatiborska o.	48.207	43.666	42.082	39.710
Kolubarska o.	28.182	25.602	23.841	21.790
Mačvanska o.	50.378	45.274	43.225	41.043
Moravička o.	35.885	33.026	31.014	28.925
Pomoravska o.	32.272	27.666	25.126	22.746
Rasinska o.	37.072	31.873	29.845	27.085
Raška o.	70.136	61.302	58.979	56.984
Šumadijska o.	50.489	44.852	40.085	36.983
Borska o.	16.653	14.087	12.966	12.007
Braničevska o.	24.868	20.275	18.705	17.172
Zaječarska o.	15.507	12.878	11.539	10.589
Jablanička o.	36.377	32.043	29.837	26.586
Nišavska o.	63.846	58.597	51.741	46.814
Pirotska o.	13.291	11.922	10.873	9.739
Podunavska o.	33.749	28.662	26.493	23.988
Pčinjska o.	38.885	33.287	32.008	28.659
Toplička o.	15.722	14.595	14.031	12.828

U odnosu na očekivani scenario, scenario bez migracija donosi daleko ujednačeniju distribuciju prognozirano smanjenja populacije u radnom uzrastu na nivou oblasti (tabela 19, karta 15).

Tabela 19. Prognoza broja stanovnika u radnom uzrastu (20–64) u regionima i oblastima Srbije, prema scenariju bez migracija, 2020–2050.

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	4.010.822	3.608.114	3.291.552	2.915.037
Vojvodina	1.093.222	979.103	894.126	789.573
Šumadija i Zapad. S.	1.080.491	964.332	873.061	785.742
Južna i Istočna S.	835.707	747.155	663.700	590.057
Beogradski r./o.	1.001.402	917.524	860.665	749.665
Zapadnobačka o.	99.979	86.893	76.367	66.764
Južnobanatska o.	160.988	143.643	130.035	114.844
Južnobačka o.	370.150	341.516	319.323	280.720
Severnobanatska o.	79.691	69.605	62.534	55.566
Severnobačka o.	105.431	94.217	85.894	75.761
Srednjobanatska o.	101.874	89.697	80.768	72.585
Sremska o.	175.109	153.532	139.205	123.333
Zlatiborska o.	150.504	131.639	118.113	108.358
Kolubarska o.	94.396	81.545	72.695	64.995
Mačvanska o.	158.880	138.411	123.780	111.665
Moravička o.	114.255	100.425	90.689	81.643
Pomoravska o.	107.688	94.365	83.356	73.185
Rasinska o.	123.030	108.496	95.099	83.559
Raška o.	169.449	165.136	157.928	148.034
Šumadijska o.	162.289	144.315	131.401	114.303
Borska o.	59.268	49.847	42.578	37.167
Braničevska o.	84.109	73.546	62.641	54.646
Zaječarska o.	56.413	48.065	41.132	34.960
Jablanička o.	115.094	103.703	92.394	83.416
Nišavska o.	207.957	187.713	169.593	148.088
Pirotska o.	47.422	40.669	35.479	31.119
Podunavska o.	106.378	95.732	85.815	75.905
Pčinjska o.	111.726	104.928	95.249	88.365
Toplička o.	47.340	42.952	38.819	36.391

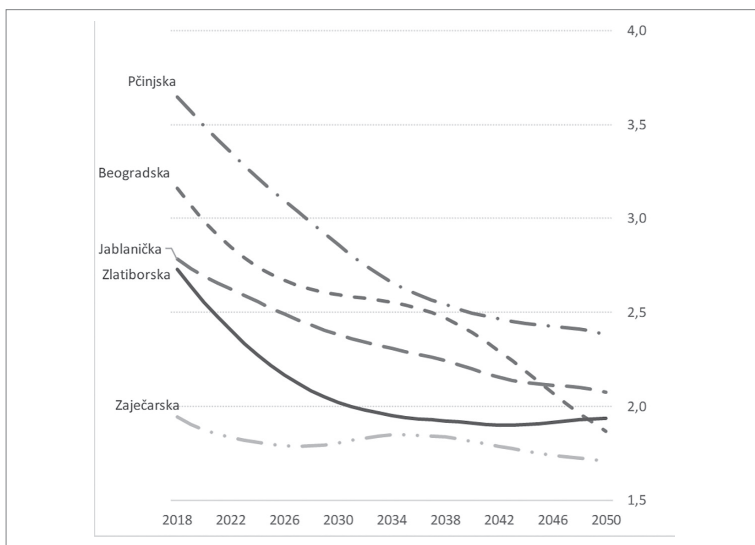

Karta 15. Promena obima radnog kontingenta (20–64) 2050/2018 (%) prema dva scenarija – (a) očekivani i (b) bez migracija

Smanjenje ovog populacionog kontingenta bi do 2050. samo u Zaječarskoj oblasti bilo tek malo iznad 40%, dok bi u većini iznosilo 25–35% u skladu sa opštom tendencijom depopulacije. Stoga scenario bez migracija ukazuje na krucijalni značaj koji može imati primena politika sa dejstvom u sferi migracija i uravnoteženog regionalnog i subregionalnog razvoja Srbije za održanje „kritične mase“ stanovništva radnog uzrasta u izrazito iseljeničkim oblastima.

Za razliku od očekivanog scenarija, u kojem se raspon između oblasti sa minimalnim i maksimalnim brojem lica u radnom uzrastu na jednu osobu stariju od 65 godina povećava sa protokom projekcionog vremena, u scenariju bez migracija ovaj raspon se sužava do nivoa 1,71–2,38 između Zaječarske i Pčinjske, odnosno Raške oblasti u 2050. godini (grafikon 4).

Koliko je uticaj migracione komponente značajan za diferencijaciju u pogledu najvažnijih demografskih pokazatelja na podnacionalnom nivou, pokazuje se na primeru koeficijenta ukupne starosne zavisnosti (broj mlađih od 20 i starijih od 65 godina na jednu osobu u radnom uzrastu). Za razliku od scenarija bez migracija u kome je raspon između oblasti sa najnižom i najvišom vrednošću ovog koeficijenta gotovo nepromenjen u 2050. (0,74–0,89) u odnosu na 2018. (0,64–0,82), on je skoro utrostručen do kraja projekcije u očekivanom scenariju (0,80–1,32), ako

Grafikon 4. Broj stanovnika u radnom uzrastu (20–64) na jednog stanovnika starijeg od 65 godina, na primeru karakterističnih oblasti Srbije, prema scenariju bez migracija, 2018–2050.

se izuzmu Braničevska i Borska oblast pogođene višedecenijskom emigracijom i vrlo niskim stopama rađanja.

6.4. Diskusija scenarija u kontekstu zvanične projekcije RZS

S obzirom na to da je osnovni cilj ove studije sagledavanje potencijalnih efekata aktuelnih mera populacione politike, pre svega na regionalnom i subregionalnom nivou, te da svojim rezultatima ponudi alternativu jedinim zvaničnim projekcijama dostupnim na podnacionalnom nivou, pre zaključnih razmatranja upoređićemo rezultate sva tri scenarija prikazana u ovoj studiji sa dostupnim rezultatima zvanične projekcije.

Zvanična projekcija RZS 2011–2041, pruža samo rezultate za ukupnu populaciju do nivoa opština odnosno oblasti. Stoga ćemo se ograničiti na poređenja rezultata prognoza ukupnog broja stanovnika. Prvo ćemo međusobno uporediti rezultate sva tri scenarija prikazana u ovoj studiji, a onda ćemo ih staviti u kontekst zvanične projekcije.

6.4.1. Poruke na osnovu populacione dinamike 2018–2050.

Očekivani scenario predstavlja budućnost utemeljenu u demografskoj analizi na osnovu teorijsko-empirijskih razmatranja dostupnih podataka o komponentama populacione dinamike. U odnosu na ovu „demografski očekivanu“ budućnost, koja može predstavljati demografsko polazište za druge vrste planova i projekcija društvenog razvoja, druga dva scenarija su, pre svega, analitičkog karaktera sa ciljem sagledavanja uticaja fertiliteta odnosno migracija, kao dve ključne komponente demografskog razvoja na podnacionalnom nivou.

Optimistički scenario podrazumeva uslov dugoročnog sprovođenja politika u sferi podsticanja rađanja, što se može smatrati malo verovatnom perspektivom iz ugla projekcionih modela, ali ne i iz ugla društveno zacrtanog demografskog oporavka. Njegovi rezultati ukazuju na moguće domete mera u sferi politika prema fertilitetu.

Scenario bez migracija je na podnacionalnom nivou, po definiciji, praktično nemoguć. Ali njegova analitička uloga je da ukaže, pre svega, na demografske efekte dugotrajno intenzivnog iseljavanja, odnosno na značaj migracione komponente za populacionu dinamiku na lokalnom nivou s obzirom na to da već poređenje rezultata scenarija za ukupan broj stanovnika upućuje na migraciju kao osnovni uzročnik regionalne diferencijacije demografskog razvitka u Srbiji (tabela 20).

Konačno, poređenje scenarija bez migracija sa optimističkim scenarijem treba da pokaže da je, pored mera za oporavak stopa rađanja, neophodno donošenje strateških mera u domenu politika koje imaju efekta na promenu migracionih obrazaca stanovništva Srbije. Tabela 20 daje osnovni uvid u razlike između tri scenarija kada je u pitanju populaciona dinamika između početne i krajnje tačke projekcionog horizonta.

Prema očekivanom scenariju, broj stanovnika Srbije će se smanjiti za skoro 2,1 milion stanovnika do sredine ovog veka. Sprovođenje mera podsticanja rađanja, u skladu sa optimističkim scenarijem, u kojem stopa ukupnog fertiliteta u najvećem broju oblasti dostiže ili je blizu nivoa „zamene generacija“ do 2050, ublažilo bi ovaj gubitak za oko 173 hiljade.

Tabela 20. Ukupan broj stanovnika po oblastima Srbije na početku (2018) i na kraju projekcije (2050), prema tri scenarija

Region/Oblast	2018.	2050.		
		Očekiv.	Optimist.	Bez mig.
Republika Srbija	6.842.940	4.765.915	4.938.690	5.389.005
Vojvodina	1.834.882	1.323.886	1.380.155	1.442.969
Šumadija i Zap. S.	1.874.798	1.083.576	1.118.001	1.461.316
Južna i Istočna S.	1.456.623	757.837	789.466	1.076.330
Beogradski r./o.	1.676.637	1.600.616	1.651.068	1.408.390
Zapadnobačka o.	170.741	92.367	95.928	122.124
Južnobanatska o.	273.763	169.652	176.642	210.762
Južnobačka o.	611.648	548.720	570.481	515.225
Severnobanatska o.	134.793	78.969	83.167	98.804
Severnobačka o.	176.541	133.252	139.530	137.129
Srednjobanatska o.	173.065	103.675	108.084	131.394
Sremska o.	294.331	197.251	206.323	227.531
Zlatiborska o.	261.259	123.188	126.043	204.000
Kolubarska o.	161.342	100.922	104.312	121.387
Mačvanska o.	271.597	135.827	139.355	208.967
Moravička o.	198.595	131.298	135.334	153.951
Pomoravska o.	191.905	91.717	95.782	135.408
Rasinska o.	218.014	100.801	104.206	157.252
Raška o.	293.979	199.074	205.103	267.169
Šumadijska o.	278.107	200.749	207.866	213.182
Borska o.	106.862	24.796	25.598	69.401
Braničevska o.	154.558	33.722	34.208	102.308
Zaječarska o.	105.255	46.893	48.626	66.040
Jablanička o.	197.455	111.419	116.765	150.183
Nišavska o.	357.551	272.827	285.529	274.988
Pirotska o.	84.126	47.912	50.148	58.076
Podunavska o.	183.032	98.621	102.749	136.051
Pčinjska o.	184.256	72.188	74.776	154.184
Toplička o.	83.528	49.459	51.067	65.099

Ukoliko bi se zanemario uticaj migracija, a stanovništvo razvijalo samo na osnovu očekivanih tendencija u stopama rađanja i smrtnosti, kako definiše scenario bez migracija, smanjenje stanovništva Srbije bi bilo ublaženo za čak 623 hiljade u odnosu na očekivani scenario, ili 450 hiljada u odnosu na optimistički scenario, tj. ukupno smanjenje populacije, samo pod uticajem komponenti prirodnog kretanja, bi iznosilo 1,45 miliona stanovnika od 2018. do 2050. godine.

Ovo poređenje ne znači da mere podsticanja rađanja nisu neophodne, već, pre svega, da je za njihov efekat na trend ukupne populacije potrebno da prođe puno vremena odnosno da je njihova uloga u prvim decenijama sprovođenja oporavak starosne strukture, a da bi efekti postali značajniji neophodno je da nivoi stopa rađanja na nivou proste reprodukcije, čije dostizanje optimistički scenario predviđa do sredine veka, potraju i nakon 2050. Takva razmatranja su izvan opsega ove knjige.

S druge strane, rezultati populacione dinamike u scenariju bez migracija ne mogu se tumačiti kroz direktno poređenje sa rezultatima optimističkog scenarija, jer scenario bez migracija pretpostavlja čisto teoretski slučaj trenutnog dostizanja nultog migracionog salda (i njegovu konstantnost kroz projekciju) za razliku od postepene realizacije mera podsticanja rađanja u optimističkom scenariju, koja, ipak, predstavlja moguću budućnost. Međutim, osnovna poruka rezultata simulirane populacione dinamike bez migracija je da posledice migracionog uticaja, u uslovima dugotrajne emigracije i unutrašnjih raseljavanja, mogu biti najozbiljnije upravo na regionalnom i subregionalnom nivou, čime je selektivnost migracione komponente na regionalnom domenu prepoznata kao najveći izazov za populacione politike u narednim decenijama.

6.4.2. (Ne)upotrebljivost zvanične prognoze RZS 2011–2041.

Srednja varijanta zvanične projekcije RZS podrazumeva realizaciju pretpostavke o srednjoj vrednosti stope ukupnog fertiliteta, koja od 2011. do 2041. treba da doživi porast od 0,32 u regionu Južne i Istočne Srbije do 0,39–0,40 u ostala tri regiona Srbije. Ciljni raspon treba da bude od 1,65 u regionu Južne i Istočne Srbije do 1,80 u Beogradskom regionu. Prema modelu prognoze stope ukupnog fertiliteta, korišćenom u očekivanom scenariju projekcija pripremljenih u ovoj studiji, verovatnoća ostvarenja ovih vrednosti u 2041. kreće se

od 10% u regionu Beograda do 25% u regionu Južne i Istočne Srbije. U poređenju sa optimističkim scenarijem, zasnovanim na realizaciji *Strategije podsticanja rađanja*, ostvarenje stopa u zvaničnoj projekciji je za nijansu verovatnije. Međutim, kada se uporede prognoze ukupne populacije, ne samo iz optimističkog, nego iz svih scenarija projekcije pripremljene u ovoj studiji, sa jedne strane, i srednja odnosno najverovatnija varijanta zvanične projekcije, sa druge, na prvi pogled je uočljiva upadljiva razlika (tabela 21).

Prognozirani broj stanovnika Srbije u 2041. je, prema prognostičkoj varijanti zvanične projekcije, veći za 28,5% od prognoze optimističkog scenarija uprkos za nijansu manje optimističnoj prognozi stope ukupnog fertiliteta. To upućuje na migracionu pretpostavku kao glavni uzrok razlike, odnosno na izuzetan optimizam zvanične projekcije koja je potpuno zanemarila aktuelnu emigracionu sliku Srbije i argumente brojnih međunarodnih studija o malim šansama da se izbegne scenario pojačane pretpristupne emigracije, proživljen od strane bivših socijalističkih država prilikom pristupa EU, ili, u najmanju ruku duže zadržavanje dominantno emigracionog profila. Poređenje varijanti bez migracija između dve projekcije pokazuje razliku usled optimističnije prognoze fertiliteta u zvaničnoj projekciji, ali i efekat međunarodne migracije u periodu 2011–2018. za koliko su međusobno vremenski udaljeni počeci dve projekcije.

Ipak, krucijalna razlika u prognozi populacione dinamike između zvanične i projekcije predstavljene u ovoj studiji uočava se tek na nivou regiona i oblasti. Najveće razlike tiču se upravo oblasti čiji demografski razvitak suštinski zavisi od migracione komponente, bilo da se radi o onima u zonama tradicionalne emigracije, poput Borske i Braničevske ili onih pod jakim uticajem unutrašnjih odseljavanja, kao što je Zlatiborska. U pitanju je neopravdan optimizam zvanične projekcije, koji je, osim prenebrežavanjem aktuelnog stanja međunarodne migracije i njene prostorne distribucije, izazvan neargumentovanim prognozom permanentno pozitivnog migracionog bilansa sa projekcionim porastom kakav nije zabeležen ni u jednoj bivšoj socijalističkoj državi koja je postala članica EU. Konačno, srednja varijanta zvanične projekcije predviđa da će ukupan broj stanovnika Srbije u 2041. biti 6.824.556, što je tek za 139 hiljada manji broj od zvanične procene (RZS 2019) na dan 30.06.2018. (6.963.764), koja ne uključuje uticaj međunarodne migracije, odnosno za svega 18 hiljada prema proceni kojom je započeta projekcija u ovoj studiji (6.842.940).

Tabela 21. Prognoza ukupnog broja stanovnika po regionima i oblastima Srbije za 2041. godinu prema dve projekcije

Region/Oblast	RZS 2011–2041.		Projekcija 2018–2050.		
	Srednja var.	Nulti mig. s.	Očekivani s.	Optimistički s.	Nulti mig. s.
Republika Srbija	6.824.556	6.136.010	5.220.133	5.312.813	5.779.843
Vojvodina	1.713.943	1.617.476	1.439.578	1.470.203	1.548.971
Šumadija i Zapad. S.	1.852.195	1.756.020	1.268.556	1.287.645	1.572.532
Južna i Istočna S.	1.275.827	1.289.500	910.071	929.241	1.172.131
Beogradski r./o.	1.982.591	1.473.014	1.601.928	1.625.724	1.486.209
Zapadnobačka o.	146.309	145.457	111.091	113.268	134.333
Južnobanatska o.	257.264	244.705	194.367	198.356	227.194
Južnobačka o.	618.454	548.320	559.751	570.893	544.502
Severnobanatska o.	117.292	117.088	91.783	94.281	107.698
Severnobačka o.	164.032	152.266	142.250	145.712	147.762
Srednjobanatska o.	149.857	149.865	120.062	122.486	141.862
Sremska o.	260.735	259.775	220.274	225.207	245.620
Zlatiborska o.	254.060	248.658	158.386	159.894	220.193
Kolubarska o.	143.649	141.809	115.736	117.609	132.148
Mačvanska o.	258.167	251.529	167.701	169.511	225.281
Moravička o.	192.764	176.943	148.577	150.617	166.154
Pomoravska o.	185.669	172.879	113.316	115.962	148.993
Rasinska o.	207.337	199.889	128.388	130.605	172.603
Raška o.	328.071	315.739	221.336	224.360	276.196
Šumadijska o.	282.478	248.574	215.116	219.087	230.964
Borska o.	81.261	92.010	42.209	42.871	77.707
Braničevska o.	150.749	138.119	56.173	56.872	114.021
Zaječarska o.	79.994	83.417	59.214	60.353	74.304
Jablanička o.	169.942	172.865	132.304	135.544	162.785
Nišavska o.	319.989	303.853	288.938	295.836	297.443
Pirotska o.	64.013	67.167	56.364	57.691	64.204
Podunavska o.	158.822	166.375	119.041	121.631	147.968
Pčinjska o.	184.009	192.012	98.172	99.935	164.297
Toplička o.	67.048	73.682	57.656	58.508	69.402

Prema prikazanoj analizi hipoteze o fertilitetu, srednja varijanta zvanične projekcije je mogla imati kapacitet prognoze koja predstavlja indikator realizacije *Strategije podsticanja rađanja* do 2041. Međutim, metodološki nedostaci u formulisanju migracione komponente i neutemeljen optimizam o budućoj tendenciji međunarodne migracije proizveli su prognoze čije tumačenje može dovesti do pogrešnih zaključaka prilikom formulisanja politika, naročito onih koje se tiču lokalnog i regionalnog razvoja.

7. Zaključna razmatranja: Kakva populaciona politika nam treba?

Glavni cilj ove studije bio je da razmotri moguće efekte realizacije mera nedavno usvojene *Strategije podsticanja rađanja* na demografski razvitak Srbije sa regionalnog i subregionalnog aspekta. Podjednako važno je bilo oceniti uticaje u sferi migracija na promene obima i starosne strukture stanovništva u skladu sa očekivanim društveno-ekonomskim promenama nakon pristupanja Srbije Evropskoj uniji. Kao sredstvo za ostvarenje ovih ciljeva bilo je neophodno izraditi srednjoročne (2018–2050) projekcije demografskog razvoja na nivou oblasti u Srbiji. Korišćenjem scenarijskog pristupa za iskazivanje neizvesnosti u vezi sa budućim tendencijama u stopama rađanja, smrtnosti i preseljavanja, konstruisana su tri scenarija demografske budućnosti Srbije, na osnovu kojih su izvođeni zaključci i formulisane preporuke za donosiocje odluka.

Referentni scenario očekivanog demografskog razvoja nije podrazumevao uticaje populacione politike, već je zasnovan na teorijsko-empirijskim modelima o mogućim promenama u komponentama populacione dinamike, proisteklim iz novih tumačenja teorije demografske tranzicije odnosno difuzije socijalnih inovacija. U odnosu na očekivani, optimistički scenario je podrazumevao realizaciju ciljeva definisanih u aktuelnoj *Strategiji podsticanja rađanja*, koji pretpostavljaju značajan porast stopa rađanja u odnosu na uočene dugogodišnje tendencije. Treći scenario imao je kontrolnu ulogu, jer nije uključio uticaj migracija, što na nivou oblasti predstavlja teoretsku situaciju i poslužio je da ukaže na čist potencijal prirodnog obnavljanja, odnosno na impozantan uticaj migracija na regionalnom i subregionalnom nivou.

Prognozirano smanjenje populacije Srbije, najverovatnije, za skoro jednu trećinu ili gotovo dva miliona stanovnika, do sredine veka predstavlja prvu i najvažniju poruku ove studije kreatorima javnih politika. Već

do trenutka kada bi Srbija trebalo da se priključi Evropskoj uniji, ukupan broj stanovnika sa mestom uobičajenog boravka u zemlji, prema očekivanom scenariju, bio bi oko 6 miliona, pri čemu bi se smanjenje nastavilo do 2050. nešto sporijim tempom usled pretpostavljene tranzicije ka neto imigraciji i blagog porasta stopa rađanja. Region Južne i Istočne Srbije bi izgubio gotovo polovinu populacije (48%), a region Šumadije i Zapadne Srbije tek nešto manje od njega (42%). Najdramatičniji gubitak stanovništva do sredine veka (preko 50%) predviđen je u pojedinim oblastima tradicionalne emigracije, na istoku zemlje. Ovakve posledice, u vidu regionalne i subregionalne depopulacije, te posledičnog manjka u ponudi radne snage, svakako su snažan ograničavajući faktor za ionako slabu ekonomiju države.

Osim u Beogradskoj oblasti, smanjenja manja od republičkog proseka, prognozirana su samo za oblasti čija su središta najveći gradski centri (Novi Sad, Niš, Subotica i Kragujevac) zahvaljujući pozitivnom bilansu unutrašnjih migracija tokom projekcionog horizonta. Ukoliko ne dođe do značajnog smanjenja emigracije i porasta stopa rađanja, kakav je predviđen merama u sferi podsticanja rađanja, prosečan godišnji broj živorođenih u celom regionu Južne i Istočne Srbije do sredine veka mogao bi biti manji od 5.000, a čak u četiri oblasti godišnji broj živorođenih bio bi ispod 500, pri čemu bi Braničevska i Borska oblast praktično došle do granice opstanka.

Oba južna regiona Srbije su ugroženija, u pogledu očekivanog smanjenja današnje populacije u radnom uzrastu do sredine veka, u odnosu na Beogradski i region Vojvodine, jer se očekuje smanjenje od preko 50%. Pritom bi obim potencijalnih radnika pao ispod 100 hiljada u čak 19 od 25 oblasti, od čega u 10 oblasti, mahom na istoku i jugoistoku zemlje, i ispod 50 hiljada.

Očekuje se da maksimum broja starijih od 65 godina bude dostignut do 2030. godine, jer će uticaj velikih *baby-boom* generacija nakon te godine iščeznuti, pa bi sredinom veka broj starijih bio sličan današnjem. Međutim, u uslovima stopa rađanja nedovoljnih za dugoročnu zamenu generacija, migracije prave bitnu razliku na podnacionalnom nivou. U odnosu na ostatak zemlje, porast broja starih u Beogradskoj i Južnobačkoj oblasti bio bi neprekidan, a u Beogradskoj čak i intenzivniji nakon 2030. godine.

Prema modelu korišćenom u očekivanom scenariju, porast stopa rađanja planiran *Strategijom podsticanja rađanja* je malo verovatan

– ispod 10% do 2030, odnosno 5% do 2050. u svim oblastima. Međutim, pad današnjeg broja živorođenih u Srbiji do sredine veka bio bi daleko manji ako bi zaživele podsticajne mere – svega 14,7% naspram 32,4% u očekivanom scenariju. Ipak, i ovako malo verovatan scenario ne bi bitno uticao na emigraciono najugroženije oblasti na istoku zemlje. Stoga je ključni nalaz u oceni efekata *Strategije podsticanja rađanja* na regionalnom i subregionalnom nivou da sprovođenje mera u oblasti politike fertiliteta nema gotovo nikakav efekat ukoliko se ne utiče na migracionu komponentu. To je potvrdio scenario bez migracija, jer jedino on ne bi doveo do drastičnog smanjenja živorođenih u tradicionalno emigracionoj zoni.

Jedan od glavnih zaključaka ove studije glasi: Da bi broj živorođenih ponovo počeo da raste, od suštinskog značaja je da se mere podsticanja rađanja sprovode mnogo duže od trenutnog horizonta *Strategije podsticanja rađanja*. Međutim, studija je pokazala da postoji jedno upadljivo ograničenje efekata Strategije u prostornom domenu, jer čak i tako optimističan scenario preokreta u trendu može se očekivati jedino u oblastima na Dunavsko-moravskom koridoru, duž kojeg su locirani najrazvijeniji i populaciono najveći urbani centri, koji ostvaruju i u kojima je predviđen pozitivan migracioni saldo. Čak i u uslovima uspešnog sprovođenja Strategije, ostale bi ugrožene gotovo sve pogranične, uglavnom nedovoljno razvijene oblasti, naročito one na istoku, koje se suočavaju sa dugotrajnom emigracijom, jer njihova nepovoljna starosna struktura predstavlja direktno ograničenje održivog populacionog razvoja. Time je potvrđeno da, u kontekstu dostizanja višeg životnog standarda koji implicira predviđeno članstvo u EU, veza između fertiliteta i ekonomskog razvoja može postati pozitivna i na subregionalnom nivou (Fox i dr. 2019).

Studija je pokazala da mere predviđene Strategijom, svakako, nisu neefikasne i/ili neadekvatne prema potencijalnom dejstvu, već da njihovo sprovođenje mora postati strateškog tipa, sa rokom koji je mnogo duži od prikazanog projekcionog horizonta, budući da njihov prvi efekat predstavlja poboljšanje starosne strukture, a da se pozitivan uticaj na celokupnu populaciju može očekivati tek u decenijama nakon oporavka obima fertilnog kontingenta. Time su potvrđeni nalazi ranijih studija (Kupiszewski i dr. 2012; Никитовић 2018) da su mere u sferi migracione politike urgentnog karaktera, ne samo zbog obima i vitalnosti populacije u radom uzrastu, već i zbog

demografskog stanja opšte populacije. Međutim, dodatni doprinos ove studije je što je ukazala da su razmere regionalne i subregionalne depopulacije, koja je na pomolu, čak i u slučaju optimističkog scenarija porasta stopa rađanja, kakav predviđa *Strategija podsticanja rađanja*, daleko alarmantnije od već ozbiljne situacije na nacionalnom nivou, jer bi u pojedinim oblastima na istoku i jugoistoku zemlje obim kontingenta u radnom uzrastu mogao pasti ispod 10.000 lica za manje od tri decenije.

Nalazi ove studije pokazali su da su aktuelne zvanične projekcije, u izdanju Republičkog zavoda za statistiku, koje nude prognozu ukupnog broja stanovnika po opštinama do 2041, neopravdano optimistične, i da donosiocje odluka, koji se oslanjanju na njih, mogu dovesti u zabludu prilikom formulisanja politika, naročito u domenu migracija. Stoga smatramo da prognoze prikazane u ovoj studiji predstavljaju adekvatnu alternativu, naročito kao demografsko polazište prilikom daljeg razvijanja institucionalnog okvira i regulatornih mehanizama populacione politike u Srbiji. U tom smislu, posebno je važna sfera koja bi, kroz dejstvo na unutrašnje migracije, podsticala uravnoteženiji prostorni raspored stanovništva. Takođe, evidentna je urgentnost donošenja adekvatnih strateških dokumenata u domenu smanjenja nepovoljnog uticaja međunarodne migracije (Rašević 2016), koji je, prema nalazima ove studije, izrazito regionalno selektivan. Za razliku od dugoročno krucijalnih, ali na kraći i srednji rok nedovoljno efikasnih, mera u sferi podsticanja rađanja, uspešne politike za stimulaciju povećanja neto migracije daju gotovo trenutani rezultat.

LITERATURA I IZVORI

- Alho, J. M., & Spencer, B. D. (2005). *Statistical Demography and Forecasting*. New York: Springer.
- Alkema, L., Raftery, A. E., Gerland, P., Clark, S. J., Pelletier, F., Buettner, T., & Gerhard, H. K. (2011). Probabilistic Projections of the Total Fertility Rate for All Countries. *Demography*, 48(3), 815–839.
- Azose, J. J., Ševčíková, H., & Raftery, A. E. (2016). Probabilistic population projections with migration uncertainty. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(23), 6460–6465.
- Basten, S. A., Coleman, D. A., & Gu, B. (2012). Re-Examining the Fertility Assumptions in the UN's 2010 World Population Prospects: Intentions and Fertility Recovery in East Asia? Population Association of America, 2012 Annual Meeting Program, San Francisco (USA), 3–5 May, 2012. <http://paa2012.princeton.edu/papers/122426>
- Booth, H. (2006). Demographic forecasting: 1980 to 2005 in review. *International Journal of Forecasting*, 22(3), 547–581.
- CDI IDN (1979). *Razvitak stanovništva SR Srbije i promene do 2000. godine*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Devedžić, M., & Stojilković, J. (2012). Novo poimanje starosti – prospektivna starost. *Stanovništvo*, 50(1), 45–68.
- Dion, P. (2012). Evaluating Population Projections: Insights from a Review made at Statistics Canada. Annual meeting of the Population Association of America, San Francisco, 2012. Ottawa: Statistics Canada.
- Draženić, I., Kunovac, M., & Pripuzić, D. (2018). Dynamics and Determinants of Emigration: The Case of Croatia and the Experience of New EU Member States. *Public Sector Economics*, 42(4), 415–447.
- Drbohlav, D., Lachmanová-Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., & Džúrová, D. (2009). *The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country*. Idea Working Paper 11. http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP11_Czech_Republic.pdf

- European Commission (2019). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2019 Communication on EU Enlargement Policy. Brussels: European Commission. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-communication-on-eu-enlargement-policy.pdf>
- Eurostat (2019a). EUROPOP2018 – Population projections at national level (2018-2100). Luxembourg: Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections/database>
- Eurostat (2019b). Eurostat on-line database. Luxembourg: Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Fassmann, H., & Reeger, U. (2012). 'Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples. In M. Okólski (ed.), *European Immigrations: Trends, structures and policy implications* (pp. 66-90). IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Fassmann, H., Musil, E., Bauer, R., Meleg, A., & Gruber, K. (2014). Longer-Term Demographic Dynamics in South-East Europe: Convergent, Divergent and Delayed Development Paths. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 150–172.
- Fosdick, B. K., & Raftery, A. E. (2014). Regional probabilistic fertility forecasting by modeling between-country correlations. *Demographic Research*, 30, 1011–1034.
- Fox, J., Klüsener, S., & Myrskylä, M. (2019). Is a Positive Relationship Between Fertility and Economic Development Emerging at the Sub-National Regional Level? Theoretical Considerations and Evidence from Europe. *European Journal of Population*, 35(3), 487–518.
- Frejka, T., & Gietel-Basten, S. (2016). Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe after 1990. *Comparative Population Studies*, 41(1), 3–56.
- Galjak, M. (2018). Demografski jaz između istoka i zapada Evropske unije: Regionalni pregled. *Stanovništvo*, 56(2), 1–21.
- ISS (2013). Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Serbia. SEEMIG project. Belgrade: Institute of Social Sciences (WP3 Country report).
- Josipovič, D. (2016). The Post-Yugoslav Space on a Demographic Crossway: 25 Years after the Collapse of Yugoslavia. *Stanovništvo*, 54(1), 15–40.

- Keilman, N. (2008). European Demographic Forecasts Have Not Become More Accurate Over the Past 25 Years. *Population and Development Review*, 34(1), 137–153.
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies*, 50(3), 361–387.
- Kohler, H. P., Billari, F. C., & Ortega, J. A. (2002). The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*, 28(4), 641–680.
- Kupiszewski M., Kupiszewska, D., & Nikitović, V. (2012). *Impact of demographic and migration flows on Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration.
- Lesthaeghe, R. J. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(51), 18112–18115.
- Luci-Greulich, A., & Thévenon, O. (2014). Does economic advancement 'cause' a re-increase in fertility? An empirical analysis for OECD countries (1960–2007). *European Journal of Population*, 30(2), 187–221.
- Lutz, W. (2014). A Population Policy Rationale for The Twenty-First Century. *Population and Development Review*, 40(3), 527–544.
- Lutz, W., Sanderson, W., & Scherbov, S. (1997). Doubling of world population unlikely. *Nature*, 387(6635), 803–805.
- Lutz, W., Skirbekk, V., & Testa, M. R. (2006). The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2006, 167–192.
- Marinković, I. (2012). Uzroci smrti u Srbiji od sredine 20. veka. *Stanovništvo*, 50(1), 89–106.
- Marinković, I. (2017). Pušenje kao osnovni faktor preventabilne smrtnosti u Srbiji. *Stanovništvo*, 55(1), 87–106.
- Marshall, E. (2015). Population projections and Demographic Knowledge in France and Great Britain in the Postwar Period. *Population and Development Review*, 41(2), 271–300.
- Matysiak, A., & Nowok B. (2006). Stochastic forecast of the population of Poland, 2005–2050. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research (Working paper WP 2006-026).
- McDonald, P. (2006). Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review*, 32(3), 485–510.
- MINRZBS (2019, Februar 8). Prva sednica Koordinacionog tima za praćenje tokova iz oblasti ekonomskih migracija. Beograd: Ministarstvo za rad,

- zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (MINRZBS). <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/saopštenja/prva-sednica-koordinacionog-tima-za-pracenje-tokova-iz-oblasti-ekonomskih-migracija>
- Morgan, P. S., & Taylor, M. G. (2006). Low Fertility at the Turn of the Twenty-First Century. *Annual Review of Sociology*, 32, 375–399.
- Mulder, T. J. (2002). Accuracy of the U.S. Census Bureau National Population Projections and Their Respective Components of Change. Population Division Working Paper 50. Washington: Bureau of the Census, U.S. Department of Commerce.
- Myrskylä, M., Kohler, H-P., & Billari, F. C. (2009). Advances in development reverse fertility declines. *Nature*, 460(7256), 741–743.
- Nikitović, V. (2007). Stohastička projekcija stanovništva centralne Srbije na osnovu empirijskih projekcionih grešaka. *Stanovništvo*, 45(1), 7–31.
- Nikitović, V. (2010). *Demografska budućnost Srbije: Imigracija kao izvesnost?* Beograd: Službeni glasnik, Institut društvenih nauka.
- Nikitović, V. (2011). Functional Data Analysis in Forecasting Serbian Fertility. *Stanovništvo*, 49(2), 73–89.
- Nikitović, V. (2013). Demografska budućnost Srbije na drugi način. *Stanovništvo*, 51(2), 53–81.
- Nikitović, V. (2016). Dugoročne posledice niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije. *Stanovništvo*, 54(2), 29–54.
- Nikitović, V., Bajat, B., & Blagojević, D. (2016). Spatial patterns of recent demographic trends in Serbia (1961-2010). *Geografije*, 121(4), 521–543.
- Nikitović, V., Arsenović, D., Sekulić, A., & Bajat, B. (2019). Is the Second Demographic Transition a useful framework for understanding the spatial patterns of fertility change in Serbia at the beginning of the 21st century? *AUC Geographica*, 54(2), 168–183.
- Pastore, F. (ed.) (2017). *Beyond the migration and asylum crisis. Options and lessons for Europe*. Rome: Aspen Institute Italia. https://www.aspeninstitute.it/system/files/private_files/2017-02/doc/Beyond_the%20Migration%20and_Asylum_Crisis_web.pdf
- Penev, G. (2003). Mortality trends in Serbia during the 1990s. *Stanovništvo*, 41(1-4), 93–130.
- Penev, G., & Predojević-Despić, J. (2012). Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri “vruće” emigracione zone. *Stanovništvo*, 50(2), 35–64.
- Radivojević, B. (2002). Smanjenje smrtnosti starog stanovništva u Jugoslaviji – šansa za povećanje očekivanog trajanja života. *Stanovništvo*, 40(1–4), 35–52.

- Raftery, A. E., Alkema, L., & Gerland, P. (2014). Bayesian Population Projections for the United Nations. *Statistical Science*, 29(1), 58–68.
- Rašević, M. (2016). *Migration and development in Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration.
- Regionalni razvoj (2019). Regionalni razvoj. Stepen razvijenosti za 2014. Beograd: Nacionalna agencija za regionalni razvoj. <http://www.regionalnirazvoj.gov.rs/Lat/ShowNARRFolder.aspx?mi=171>
- Reynaud, C., Nikitović, V., & Tucci, E. (2017). Recent Immigration from Serbia to Italy: The Beginning of a New Tradition? In V. Janeska & A. Lozanoska (eds.), *The population of the Balkans at the dawn of the 21st century* (pp. 205-220). Skopje: Institute of Economics – Skopje, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of Innovations* (5th ed.). New York: Free Press.
- RTS (2019, Februar 11). Pitanje svih pitanja – kako sprečiti iseljavanje iz Srbije. *Radio televizija Srbije*. <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3416324/pitanje-svih-pitanja--kako-spreciti-iseljavanje-iz-srbije.html>
- RZS (2014). *Projekcije stanovništva Republike Srbije 2011-2041*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije (RZS).
- RZS (2019). Elektronska baza podataka. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije (RZS). <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDB&languageCode=sr-Latn>
- Shaw, C. (2007). Fifty years of United Kingdom national population projections: how accurate have they been? *Population Trends* 128. Titchfield, Hampshire: Office for National Statistics.
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic Research*, 19, 171–224.
- Stanić, K., & Matković, G. (2017). Uzroci porasta broja korisnika odsustva povodom rođenja deteta u Srbiji. *Stanovništvo*, 55(1), 41–62.
- Stanković, V. (2014). *Srbija u procesu spoljnih migracija*. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Statistics Netherlands (2005). *Changing Population of Europe: Uncertain Future*. Hague: Statistics Netherlands.
- Ševčíková, H., & Raftery, A. E. (2015). bayesLife: Bayesian Projection of Life Expectancy. R package version 3.0-0. Available at: <http://CRAN.R-project.org/package=bayesLife>

- Ševčíková, H., Alkema, L., & Raftery, A. E. (2015). bayesTFR: An R package for probabilistic projections of the total fertility rate. *Journal of Statistical Software*, 43(1), 1–29.
- Šprocha, B., & Šídlo, L. (2016): Spatial differentiation and fertility postponement transition in Czechia. *AUC Geographica*, 51(2), 217–233.
- Thornton, A., & Philipov, D. (2009). Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Framework. *European Journal of Population*, 25(2), 123–156.
- UN (2011). *World Population Prospects: The 2010 Revision, Volume I: Comprehensive Tables*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (Working Paper ST/ESA/SER.A/313).
- UN (2017a). *World Population Prospects: The 2017 Revision, Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (Working Paper No. ESA/P/WP.250).
- UN (2017b). *World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (Working Paper No. ESA/P/WP/248).
- UN (2019a). *World Population Prospects 2019: Summary of methodological updates introduced in the 2019 revision*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Methodological-updates.pdf
- UN (2019b). *World Population Prospects 2019: Interactive data*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
- Ustavni sud (2019). *Ustav Republike Srbije*. Beograd: Ustavni sud, Republika Srbija. <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/70-100028/ustav-republike-srbije>
- Van de Kaa, D. J. (2004). Is the second demographic transition a useful research concept: Questions and answers. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2, 4–10.
- Van der Gaag, N., van Imhoff, E., & van Wissen, L. (2000). Internal Migration Scenarios and Regional Population Projections for the European Union. *International Journal of Population Geography*, 6(1), 1–19.

- Vlada Republike Srbije (2008). *Nacionalna strategija održivog razvoja*. Službeni glasnik, 57. Beograd: Službeni glasnik.
- Yücesahin, M. M., & Özgür, E.M. (2008): Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in the Southeast. *Population Space and Place*, 14(2), 135–158.
-
- Арсеновић, Д., Никитовић, В., & Магдаленић, И. (2018). Просторна димензија друге демографске транзиције. *Зборник Машице српске за друштвене науке*, 167(3), 499–512.
- Влада Републике Србије (2017). *Србија и Ајенда 2030. Мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја. Извештај*. Београд: Влада Републике Србије – Републички секретаријат за јавне политике.
- Влада Републике Србије (2018). *Стратегија поспесицања рађања*. Службени гласник, 56-2307. Београд: Службени гласник.
- Влада Републике Србије (2019). *Добровољни национални извештај Републике Србије о спровођењу Ајенде 2030 за одрживи развој*. Београд: Влада Републике Србије.
- Матковић Г. (1994). *Демографски чиниоци и њихова рагна снаге*. Београд: Економски институт.
- Никитовић, В. (2004). *Тачност пројекција становништва Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Никитовић, В. (2018). Значај политичког одговора за демографску будућност Србије. У В. С. Костић, С. Ђукић Дејановић, М. Рашевић (ур.), *Ка бољој демографској будућности Србије* (стр. 210–227). Београд: САНУ, Институт друштвених наука.
- Никитовић, В., Предојевић-Деспич, Ј., & Маринковић, И. (2015). Мигрантско становништво. У В. Никитовић (ур.), *Популација Србије почешком 21. века* (стр. 98–127). Београд: Републички завод за статистику.

ANEKS

Tabela A1. Prognoza broja dece u predškolskom uzrastu (0-6) – očekivani scenario

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	431.120	343.547	290.519	284.587
Vojvodina	117.010	94.570	81.533	78.619
Šumadija i Zapad. S.	110.332	82.887	66.261	56.861
Južna i Istočna S.	79.793	57.266	41.334	34.471
Beogradski r./o.	123.985	108.824	101.391	114.636
Zapadnobačka o.	9.133	6.905	5.220	4.260
Južnobanatska o.	16.439	12.585	10.354	9.078
Južnobačka o.	44.154	36.932	34.303	36.089
Severnobanatska o.	7.761	6.151	4.801	4.118
Severnobačka o.	11.031	9.498	8.283	8.037
Srednjobanatska o.	10.401	8.151	6.482	5.719
Sremska o.	18.091	14.348	12.090	11.318
Zlatiborska o.	15.020	10.521	7.254	5.414
Kolubarska o.	9.016	7.430	5.982	5.284
Mačvanska o.	15.891	11.162	8.231	6.789
Moravička o.	11.718	9.834	8.384	7.521
Pomoravska o.	9.631	6.712	4.746	3.788
Rasinska o.	10.981	7.810	5.347	3.776
Raška o.	21.523	16.381	14.652	12.574
Šumadijska o.	16.552	13.037	11.665	11.715
Borska o.	4.851	2.300	857	204
Braničevska o.	6.934	2.819	547	4
Zaječarska o.	4.573	3.123	2.296	1.723
Jablanička o.	11.222	8.828	6.583	5.230
Nišavska o.	21.613	18.001	15.802	16.039
Pirotska o.	4.302	3.381	2.599	2.185
Podunavska o.	9.943	7.537	5.780	4.272
Pčinjska o.	11.324	7.027	3.610	2.101
Toplička o.	5.031	4.250	3.260	2.713

Tabela A2. Prognoza broja dece u osnovnoškolskom uzrastu (7-14) – očekivani scenario

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	515.839	451.624	358.881	328.179
Vojvodina	140.845	124.315	100.444	92.318
Šumadija i Zapad. S.	140.722	108.331	82.012	69.594
Južna i Istočna S.	101.048	76.226	54.156	42.286
Beogradski r./o.	133.224	142.752	122.269	123.981
Zapadnobačka o.	11.631	9.089	6.778	5.328
Južnobanatska o.	20.828	16.694	12.783	11.118
Južnobačka o.	50.520	49.044	41.147	41.037
Severnobanatska o.	9.782	7.947	6.195	5.056
Severnobačka o.	13.283	12.092	10.321	9.519
Srednjobanatska o.	12.869	10.609	8.236	6.869
Sremska o.	21.932	18.840	14.984	13.391
Zlatiborska o.	18.985	14.056	9.442	6.786
Kolubarska o.	11.286	9.410	7.636	6.412
Mačvanska o.	19.742	14.990	10.378	8.223
Moravička o.	14.274	12.376	10.338	9.052
Pomoravska o.	12.890	8.919	6.198	4.733
Rasinska o.	14.678	10.204	7.098	4.973
Raška o.	28.633	21.103	16.856	15.702
Šumadijska o.	20.234	17.273	14.066	13.713
Borska o.	6.405	3.596	1.274	298
Braničevska o.	9.491	4.698	1.092	1
Zaječarska o.	6.273	4.246	2.956	2.260
Jablanička o.	14.171	11.234	8.664	6.615
Nišavska o.	25.487	23.512	19.578	18.591
Pirotska o.	5.137	4.449	3.435	2.718
Podunavska o.	13.721	9.724	7.391	5.724
Pčinjska o.	14.290	9.556	5.468	2.768
Toplička o.	6.073	5.211	4.298	3.311

Tabela A3. Prognoza broja punoletnih stanovnika – očekivani scenario

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	5.567.734	5.035.862	4.484.633	4.027.061
Vojvodina	1.492.846	1.366.860	1.231.962	1.117.318
Šumadija i Zapad. S.	1.516.593	1.325.879	1.111.257	929.622
Južna i Istočna S.	1.185.331	1.000.401	812.490	663.821
Beogradski r./o.	1.372.964	1.342.722	1.328.924	1.316.300
Zapadnobačka o.	140.085	119.861	98.674	80.616
Južnobanatska o.	222.084	197.353	169.217	145.113
Južnobačka o.	496.323	483.180	469.202	456.173
Severnobanatska o.	109.612	94.942	79.925	67.753
Severnobačka o.	144.159	132.423	120.712	111.964
Srednjobanatska o.	140.408	122.792	104.103	88.367
Sremska o.	240.175	216.309	190.129	167.332
Zlatiborska o.	211.437	179.053	142.097	108.228
Kolubarska o.	132.598	117.420	100.892	86.651
Mačvanska o.	219.741	186.539	149.050	117.546
Moravička o.	162.637	146.063	127.817	111.158
Pomoravska o.	157.012	130.078	102.725	81.260
Rasinska o.	178.606	149.085	116.608	89.939
Raška o.	226.575	210.018	186.204	164.777
Šumadijska o.	227.987	207.623	185.864	170.063
Borska o.	87.235	64.375	41.843	24.154
Braničevska o.	125.182	90.870	57.277	33.704
Zaječarska o.	87.410	70.387	54.381	41.985
Jablanička o.	160.405	139.061	116.161	96.812
Nišavska o.	294.663	270.096	247.775	230.996
Pirotska o.	69.872	59.543	49.964	41.891
Podunavska o.	148.183	128.406	105.486	86.256
Pčinjska o.	144.908	119.387	90.210	65.961
Toplička o.	67.473	58.276	49.393	42.062

Tabela A4. Prognoza broja žena u fertilnom dobu (15–49) – očekivani scenario

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	1.408.910	1.137.882	928.250	846.563
Vojvodina	381.737	317.923	263.893	239.233
Šumadija i Zapad. S.	361.924	268.063	201.430	170.719
Južna i Istočna S.	278.057	194.962	137.554	110.929
Beogradski r./o.	387.192	356.934	325.373	325.682
Zapadnobačka o.	32.374	23.972	17.634	13.857
Južnobanatska o.	54.490	42.413	32.812	27.990
Južnobačka o.	138.751	125.572	111.002	107.545
Severnobanatska o.	26.876	20.972	16.300	13.421
Severnobačka o.	37.773	32.086	27.411	25.350
Srednjobanatska o.	33.343	25.846	20.385	17.057
Sremska o.	58.130	47.062	38.349	34.013
Zlatiborska o.	47.665	32.059	21.091	15.329
Kolubarska o.	30.763	23.958	19.104	16.196
Mačvanska o.	50.855	34.844	23.909	19.229
Moravička o.	38.353	30.569	25.108	22.004
Pomoravska o.	35.529	24.218	16.484	12.563
Rasinska o.	40.386	26.641	17.461	12.593
Raška o.	61.992	49.500	39.840	36.192
Šumadijska o.	56.381	46.274	38.433	36.613
Borska o.	17.375	8.466	2.820	492
Braničevska o.	25.470	10.679	1.863	48
Zaječarska o.	17.499	11.806	7.915	5.752
Jablanička o.	39.176	29.205	21.931	17.422
Nišavska o.	74.347	62.580	53.406	50.433
Pirotska o.	15.175	11.479	8.837	7.051
Podunavska o.	35.684	26.320	19.074	14.536
Pčinjska o.	37.436	22.188	11.753	7.160
Toplička o.	15.895	12.239	9.955	8.035

Tabela A5. Prognoza broja žena u najaktivnijem reproduktivnom dobu (20-39) – očekivani scenario

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	809.308	618.594	542.454	509.202
Vojvodina	213.451	166.850	147.331	137.569
Šumadija i Zapad. S.	194.009	143.591	113.601	95.579
Južna i Istočna S.	181.035	130.765	97.905	81.372
Beogradski r./o.	220.813	177.388	183.617	194.682
Zapadnobačka o.	17.571	12.759	9.566	7.704
Južnobanatska o.	29.611	22.404	18.558	15.704
Južnobačka o.	79.564	64.342	62.734	62.901
Severnobanatska o.	14.948	11.342	8.794	7.534
Severnobačka o.	21.315	17.129	15.072	14.476
Srednjobanatska o.	18.319	13.954	11.192	9.740
Sremska o.	32.123	24.920	21.415	19.510
Zlatiborska o.	25.306	16.990	11.745	8.644
Kolubarska o.	16.813	13.017	10.357	9.145
Mačvanska o.	26.686	18.226	13.648	10.951
Moravička o.	20.728	16.497	13.919	12.345
Pomoravska o.	18.926	12.917	8.877	7.018
Rasinska o.	20.886	14.357	9.445	6.759
Raška o.	33.361	27.346	23.877	19.799
Šumadijska o.	31.303	24.241	21.733	20.918
Borska o.	8.646	4.058	1.619	343
Braničevska o.	12.457	5.073	1.055	48
Zaječarska o.	9.097	6.202	4.357	3.102
Jablanička o.	21.308	16.107	11.761	9.543
Nišavska o.	41.764	32.738	29.416	29.280
Pirotska o.	8.253	6.156	4.747	3.966
Podunavska o.	19.267	14.380	10.546	7.698
Pčinjska o.	20.258	12.126	6.192	3.880
Toplička o.	39.985	33.925	28.212	23.512

Tabela A6. Prognoza broja najstarijih stanovnika (80+) – očekivani scenario

Region/Oblast	2020.	2030.	2040.	2050.
Republika Srbija	320.557	345.258	428.987	424.518
Vojvodina	77.508	84.379	106.120	107.423
Šumadija i Zapad. S.	94.042	99.123	129.144	124.583
Južna i Istočna S.	75.181	79.321	91.305	89.630
Beogradski r./o.	73.826	82.435	102.418	102.882
Zapadnobačka o.	8.219	8.575	10.074	10.072
Južnobanatska o.	11.658	12.981	16.514	16.024
Južnobačka o.	23.765	27.096	34.799	36.785
Severnobanatska o.	5.847	5.965	7.072	6.942
Severnobačka o.	7.610	7.950	9.721	9.681
Srednjobanatska o.	7.434	7.951	9.691	9.660
Sremska o.	12.975	13.861	18.249	18.259
Zlatiborska o.	13.385	14.578	19.490	19.234
Kolubarska o.	8.853	8.583	11.302	11.117
Mačvanska o.	12.009	13.163	17.861	17.422
Moravička o.	11.320	11.100	14.609	13.888
Pomoravska o.	11.367	11.516	13.423	12.425
Rasinska o.	12.164	13.002	15.875	14.756
Raška o.	11.371	12.560	16.930	17.563
Šumadijska o.	13.573	14.621	19.654	18.178
Borska o.	5.792	6.483	7.205	6.536
Braničevska o.	8.953	10.129	10.786	10.000
Zaječarska o.	7.024	7.218	7.337	6.434
Jablanička o.	9.746	9.911	11.648	12.002
Nišavska o.	18.827	20.147	23.282	23.166
Pirotska o.	5.502	5.121	5.683	5.448
Podunavska o.	8.306	8.663	10.867	10.144
Pčinjska o.	6.583	7.269	9.807	11.131
Toplička o.	4.448	4.380	4.690	4.769

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314(497.11)

НИКИТОВИЋ, Владимир, 1973-

U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji / Vladimir Nikitović.

- Београд : Институт друштвених наука, 2019 (Београд : RIC
граfiчког инжињерства Tehнолошко-metalуршког факултета).
- илустр., 115 стр. ; 24 cm. - (Едисија Монографије)

Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз текст.

- Библиографија: стр. 101-107.

ISBN 978-86-7093-225-8

а) Србија – Становништво – Демографска истраживања

COBISS.SR-ID 280881676

Лектура и коректура: др Slavko Petaković | Граfiчко обликовање: Milorad
Mitić | Тираж: 150 примерака | Штампа: RIC граfiчког инжињерства
Tehnološko-metalуршког факултета, Београд
